

RESİM SANATINDA TIBBİ FORMLARIN KULLANIMI

SALIHA BİLGE

ŞUBAT, 2021

RESİM SANATINDA TIBBİ FORMLARIN KULLANIMI

SALİHA BİLGE

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

PLASTİK SANATLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ

ŞUBAT, 2021

İNTİHAL SAYFASI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum, bu çalışmayı, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın yazdığımı, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserleri her kullanışmada alıntı yaparak yararlandığımı belirtir; bunu onurumla doğrularım.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara katlanacağımı bildiririm.

Tarih : 28 / 01/2021

Ad-Soyadı : Saliha Bilge

İmza

ÖZET

Bilim, tıp ve sanat tarihin başından günümüze kadar hep iç içe olmuştur. Karşılıklı ilişki içerisinde bilgiyi kendine basamak olarak kullanan bilim ve sanat, bilinmeyeni keşfetmeye çalışmaktadır. Böylece özellikle bilimsel ve teknolojik gelişmeler, hem sıradan insanın hem de sanatçının hayatını derinden etkilemektedir. Dolayısıyla sanat-bilim-tıp ilişkisi kaçınılmazdır.

Bununla birlikte resim sanatının ilk örneklerinden itibaren bilim ve sanat ilişkisi gözlemlenmektedir. Resim sanatının ilk örnekleri mağara duvarlarındaki ilkel çizimlerde görülmektedir. Bu çizimlerde günlük hayata ilişkin birçok detaya rastlandığı gibi, o günün tıp pratikleri ya da şifa arama/bulma yöntemlerine ilişkin de bilgi edinilebilmektedir. Bu da bize ilkel çağlardan itibaren resim sanatı ve tıp bilimi arasındaki ilişkinin önemini göstermektedir.

Bilim tarihinde yaşanan her gelişme, sanatta da kendini göstermektedir. Mikroskop, hücre ve DNA'nın keşfi ya da atom bombasının kullanılması gibi olumlu olumsuz tüm bilimsel ve teknolojik gelişmeler, sanatçının da bakış açısını yeniden yorumlamasına sebep olmaktadır. Bu çerçevede Salvador Dali, Kandinsky, Paul Klee, Laura Ferguson, William Utermohlen, Henri Toulouse Lautrec, Van Gogh, Edvard Munch, Frida Kahlo, Thomas Eakins, John Lavery ve Picasso gibi sanatçıların çalışmalarında, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin etkisi doğrudan görülmektedir.

Tüm bunlardan hareketle bu çalışma kapsamında resim sanatı ve tıp bilimi ilişkisi ele alınacaktır. Bir yandan tıbbi gelişmelerin ressamın sanatına etkileri incelenirken bir yandan da ressamın hastalıklarının sanatlarına etkisi incelenecektir. Böylece tıbbi formların sanatçıların resimlerinde hangi anlamlarda kullanıldığı, doğrudan ressamlar ve resimleri üzerinden incelenmektedir. Bu çalışmada, sanat tarihi boyunca farklı dönemlerde bu kapsamda eserler üretmiş çeşitli ressamlar ele alınmaktadır.

Anahtar kelimeler: Bilim, tıp, resim sanatı, tıbbi formlar, teknolojik gelişmeler

ABSTRACT

Science, medicine and art have always been intertwined since the beginning of history. In this mutual relationship, science and art, which uses information as a step to itself, tries to discover the unknown. Thus, especially scientific and technological developments deeply affect the life of both ordinary people and artists. Therefore, the relationship between art-science-medicine is inevitable.

However, the relationship between science and art has been observed since the first examples of painting. The first examples of painting are seen in primitive drawings on the cave walls. In these drawings, it is possible to find many details about daily life as well as information about the medical practices of that day or the methods of seeking / healing can be obtained. This shows us the importance of the relationship between the art of painting and medical science from the primitive ages.

Every development in the history of science manifests itself in art. All the scientific and technological developments, such as the discovery of the microscope, cell and DNA or the use of the atomic bomb, cause the artist to reinterpret the point of view. In this context, the effects of scientific and technological developments are directly observed in the works of artists such as Salvador Dali, Kandinsky, Paul Klee, Joan Miro, Laura Ferguson, William Utermohlen, Henri Toulouse Lautrec, Van Gogh, Edvard Munch, Frida Kahlo, Thomas Eakins, John Lavery and Picasso.

Moving from all this, the relationship between painting and medical science will be discussed within the scope of this study. On the one hand, the effects of medical developments on the art of painters will be examined, and on the other hand, the effects of painters' diseases on their art will be examined. Thus, the meaning of the medical forms in the paintings of the artists is examined directly through the painters and their paintings. In this context, in this study, various painters who have produced works in this context during different periods of art history are discussed.

Key words: Science, medicine, painting, medical forms, technological advances

TEŞEKKÜR

“Resim Sanatında Tıbbi Formların Kullanımı” konu başlıklı tez çalışmam için danışmanlığımı üstlenen çok değerli hocam Sayın Gülveli Kaya’ya tüm katkıları ve destekleri için çok teşekkür ediyorum.

Temel Sanat ve Resim derslerindeki katkılarından dolayı değerli hocam Hakan Özer’e, desen bilgi ve becerilerimin geliştirmek konusunda katkılarından dolayı değerli hocalarım Gülveli Kaya ,Altan Çelem ve Teymur Razayev’e, çağdaş sanat bilincimin oluşmasında katkılarından dolayı değerli hocalarım Ferhat Özgür, Yalçın Sadak ve Turan Aksoy’a sonsuz teşekkürlerimi sunarım..

Atölye çalışmalarımnda tüm katkı ve destekleri için Mustafa Özel ve Resul Aytemu’ra teşekkürlerimi sunarım.

Ve son olarak şahsıma duydukları inançları ve destekleri için sevgili eşim Nejat Bilge ve oğlum Mert Bilge’ye en içten sevgi ve teşekkürlerimle...

Saliha BİLGE

İÇİNDEKİLER

İNTİHAL SAYFASI.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
RESİM LİSTESİ.....	viii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	4
1. TIP VE SANAT	4
1.1. Sanat, Bilim, Tıp İlişkisi.....	4
1.2. HASTALIK, TEDAVİ YÖNTEMLERİ VE RİTÜELLER	14
İKİNCİ BÖLÜM.....	21
2. TIPTA SANATIN YANSIMALARI	21
2.1. Anatomi Çalışmaları, Artistik Anatomi	21
2.2. Tıp Kitapları, Tıbbi İllüstrasyonlar.....	30
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	37
3. TIPTAKİ GELİŞMELERİN RESİM SANATINA ETKİLERİ.....	37
3.1. Radyolojik Görüntüleme Yöntemlerindeki Gelişmelerin Resim Sanatına Etkileri	39
3.1.1.Georges-Alexandre Chicotot	39
3.1.2.Ahmed Mater	41
3.1.3.Robert Rauschenberg.....	41
3.1.4.Laura Ferguson	42

3.1.5.Ashley Davidoff.....	44
3.2. Mikroskopik Görüntülemelerin Resim Sanatına Etkileri	47
3.2.1.Arthur Hill Hassall.....	47
3.2.2.Santiago Ramon y Cajal	47
3.2.3.Dennis Ashbaugh.....	49
3.2.4.Damien Hirst.....	51
3.2.5.Constance Jacobson	54
3.2.6.Salvador Dali	55
3.2.7.Vassily Kandinsky	59
3.2.8.Paul Klee.....	63
3.2.9.Rene Magritte	65
3.2.10. Jean Arp	66
3.2.11. Louise Bourgeois	68
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	71
4. SANATTA TIBBIN YANSIMALARI	71
4.1. Sanatçı ve Hastalık	71
4.2. Sanat Tarihinde Hasta Beden İmgesi	78
4.3. Tıbbi Öğeler Kullanan Sanatçılar	82
4.3.1.Genç David Teniers	82
4.3.2.Gerrit Dou	85
4.3.3.Sir Luke Fildes.....	86
4.3.4.Vincent Van Gogh	87
4.3.5.John Maler Collier	89
4.3.6.Henri de Toulouse-Lautrec	90
4.3.7.Thomas Eakins.....	91
4.3.8.John Lavery.....	93

4.3.9. Edvard Munch.....	95
4.3.10. Ernest Board.....	99
4.3.11. Pablo Picasso.....	101
4.3.12. Norman Percevel Rockwell.....	103
4.3.13. Frida Kahlo.....	104
4.3.14. Andy Warhol.....	106
4.3.15. Martin Kippenberger.....	108
4.3.16. William Utermohlen.....	109
4.4. Tıbbi Öğeler Kullanan Hekim Sanatçılar.....	110
4.4.1. Henry Tonks.....	111
4.4.2. Frank H. Netter.....	113
4.4.3. Joe Wilder.....	114
4.4.4. Sir Roy Yorke Calne.....	115
BEŞİNCİ BÖLÜM.....	118
5. DEFORMASYON.....	118
5.1. Deformasyonun Tıbbi Karşılığı.....	118
5.2. GROTESK.....	122
5.2.1. Francis Bacon.....	122
5.2.2. Lucian Freud.....	125
5.2.3. Jenny Saville.....	127
ALTINCI BÖLÜM.....	130
6. SALİHA BİLGE RESİMLERİNDE TIBBİ FORMLAR.....	130
YEDİNCİ BÖLÜM.....	153
7. SONUÇ.....	153
KAYNAKÇA.....	155

RESİM LİSTESİ

Resim 1.1. Fransa, Chauvet Mağarası	4
Resim 1.2. Fransa, Lascaux, İ.Ö. 15.000-10.000.....	7
Resim 1.3. Ebers Papirüsü - İ.Ö. 1700-1500	8
Resim 1.4. Jacques-Louis David, Erasistrasus Antiochus'un Hastalığının Nedenin Keşfediyor, 1774.....	9
Resim 1.5. Akhilleus ve Patroklos, Sasias'tan bir kase motifi, İ.Ö. 50	10
Resim 1.6. İbn-i Sina, Damarlar ve İç organlar, Kanun	10
Resim 1.7. İbn-i Sina, Sinir Sistemi, Kanun	11
Resim 1.8. Leonardo da Vinci'den Bir Anatomik Çalışma.....	12
Resim 1.9. Rembrandt, Dr. Tulp'un Anatomi Dersi, 1632.....	13
Resim 1.10. Apollon ve Liri, heykel.....	16
Resim 1.11. Darüşşifa, Edirne, müzikle terapi	17
Resim 1.12. İsa Kör Adamı İyileştiriyor, Şeytanı Defediyor, 12. yy sonları	18
Resim 1.13. Hieronymus Bosch, Deliliğin Tedavisi, 1494	19
Resim 1.14. Pieter Bruegel, Delilik Taşının Çıkarılması, 1568	19
Resim 2.1. Claudius Pseudo-Galen, Kas Adam, Anathomi, 15.yüzyıl ortaları	22
Resim 2.2. Ernest Board, 1318'de Mondino de Cuzzi Tarafından Gerçekleştirilen Disseksiyon, 19. yüzyıl sonları	23
Resim 2.3. Johannes de Ketham, Fasciculus Medicinae, 1493	24
Resim 2.4. Mansur İbn Muhammad İbn Ahmad İbn Yusuf İbn İlyas, Sinir Sistemi ve Hamile Bir Kadın, 14. yy sonları	25
Resim 2.5. Leonardo da Vinci, İnsan Fetusu, 1510.....	26
Resim 2.6. Leonardo da Vinci, El Kemikleri, 1510-1511	26
Resim 2.7. Andreas Vesalius, De humani corporis fabrica libri septem, Kitabın Ön Yüzü, 1543	27
Resim 2.8. Andreas Vesalius, Kas Adam, De humani corporis fabrica libri septem, 1543	28
Resim 2.9. Andreas Vesalius, Muscle Man, De humani corporis fabrica libri septem, 1543	29
Resim 2.10. Andreas Vesalius, Muscle Man, De humani corporis fabrica libri septem, 1543	29

Resim 2.11. Andreas Vesalius, Muscle Man, De humani corporis fabrica libri septem, 1543	30
Resim 2.12. William Harvey, Exercitatio Anatomica de Motu Cordis et Sanguinis in Animalibus, Kitabın Ön Yüzü, 1628	31
Resim 2.13. William Harvey, Kan Dolaşımı, 1628	32
Resim 2.14. Govert Bidloo, Kol kasları ve tendonları, 1685.....	33
Resim 2.15. Govert Bidloo, Karın anatomisi, 1685.....	33
Resim 2.16. Jacques Gautier d'Agoty, İç Organları Gösteren İki Anatomik Figür, 1764-1765	34
Resim 2.17. Jacques Gautier d'Agoty, Kadında Sırt Kasları, 1745-1746	35
Resim 2.18. Şerafettin Sabuncuoğlu'nun Cerrahiyyetü'l Haniyye isimli kitabından bir minyatür, 1465	36
Resim 3.1. Robert Hooke, Micrographia, 1665	38
Resim 3.2. Micrographia adlı eserde yer alan ve Hooke tarafından incelenen şişe mantarının mikroskopik görüntüsü	39
Resim 3.3. Georges-Alexandre Chicotot, Tübaj, 1904.....	40
Resim 3.4. Georges-Alexandre Chicotot, X Işınlarıyla Kanser Tedavisi, 1908.....	40
Resim 3.5. Ahmed Mater, X Ray Film, 2003	41
Resim 3.6 Robert Rauschenber, Booster, 1967	42
Resim 3.7. Laura Ferguson, Görünür İskeletle Çömelen Figür, 1994.....	43
Resim 3.8. Laura Ferguson, Gold Black Brain, 1990.....	43
Resim 3.9. Laura Ferguson, Gold Black Brain with Floating Colors, 1990.....	44
Resim 3.10. Ashley Davidoff, Karotis Arteri, 2008	45
Resim 3.11. Ashley Davidoff, Karotis Arteri, 2008	45
Resim 3:12. Ashley Davidoff, Uterus Fallopian Tube Hydrosalpinx Ultrasound Sudaki Kuğu 2009.....	46
Resim 3.13. Arthur Hill Hassall, Hastalıkta ve Sağlıkta İnsan Vücudunun Mikroskopik Anatomisi,1846.....	47
Resim 3.14. Santiago Ramon y Cajal, İnsan Beyinciğinde Purkinje Nöronları, 1899.....	48
Resim 3.15.Santiago Ramon y Cajal, Çocuk Serebral Korteksinin Glial Hücreleri,1904...49	

Resim 3.16. Santiago Ramon y Cajal, Kertenkele Retinası, 1911.....	49
Resim 3.17. Dennis Ashbaugh, Tasarımcı Gen, 1992.....	50
Resim 3.18. Dennis Ashbaugh, Gene Sequences, 1992.....	50
Resim 3.19. Damien Hirst, The Physical Impossibility of Death in the Mind of Someone Living, 1991.....	51
Resim 3.20. Damien Hirst, Away From The Flock (Divided), 1995.....	52
Resim 3.21. Damien Hirst, Meme Kanseri Hücreleri, Işık Mikroskobu, 2008.....	52
Resim 3.22. Damien Hirst, Lösemi Kan Hücreleri, elektron mikrograf taraması, 2008.....	53
Resim 3.23. Damien Hirst, İkinci Seri Biyopsi. Meme Kanseri Hücreleri,elektron mikrograf taraması,2008.....	53
Resim 3.24. Constance Jacobson Cilt 20, 2005.....	54
Resim 3.25. Constance Jacobson, Notokord, 2009.....	55
Resim 3.26. Salvador Dali, Uranium and Atomica Melancholica Idyll, 1945.....	56
Resim 3.27. Salvador Dali, Nuclear Haç, 1952.....	57
Resim 3.28. Salvador Dali, Kuğunun Babasının İntra- Atomik Dengesi, 1947.....	58
Resim 3.29. Salvador Dali, Butterfly Landscape, 1957-1958	59
Resim 3.30. Vassily Kandinsky, Birkaç Daire, 1926.....	60
Resim 3.31 Vassily Kandinsky, Striped, 1934	61
Resim 3.32 Vassily Kandinsky, Composition IX, 1936	62
Resim 3.33. Vassily Kandinsky, Composition VII, 1913.....	62
Resim 3.34 Vassily Kandinsky, Composition VI, 1913	63
Resim 3.35. Paul Klee, Otoyollar ve Yanyollar, 1929.....	64
Resim 3.36. Paul Klee, Sihirli Balık, 1925	64
Resim 3.37. Paul Klee, The Goldfish, 1925	65
Resim 3.38. Rene Magritte, Dünyanın Kanı, 1926-19.....	66
Resim 3.39. Jean Arp, Tzara'nın Portresi,1916.....	67
Resim 3.40. Jean Arp, Oval Tasta Donmuş İnsan, 1935.....	67

Resim 3.41. Jean Arp, Vatansız ve Sakat, 1936.....	68
Resim 3.42. Louise Bougeois, Kötülüğün Çiçekleri, 2008.....	69
Resim 3.43. Louise Bougeois, Sonsuzluğa Kadar, No 1/14 2008.....	70
Resim 3.44. Louise Bourgeois, Sonsuzluğa Kadar No11/14 2008.....	70
Resim 4.1. Van Gogh, Self-Portrait with Bandaged Ear, 1989	72
Resim 4.2. Francisco de Goya, Self-portrait with Dr. Arrieta, 1820	73
Resim 4.3. Max Beckman, Gece, 1918-1919	74
Resim 4.4. Louise Bourgeois, The Laws of Nature, 2003 (Sol).....	75
Resim 4.5. Louise Bourgeois, The Cross-Eyed Woman Giving Birth, 2005 (Sağ)	75
Resim 4.6 Louise Bourgeois, Sainte Sebastienne, 1992.....	75
Resim 4.7. Louise Bourgeois, Anatomi, No 5/12, 1989-90 (Sol).....	76
Resim 4.8. Louise Bourgeois, Anatomi, No8/12, 1989-90 (Sağ).....	76
Resim 4.9. Louise Bourgeois, Değerli Sıvılar, 1992.....	77
Resim 4.10. Louise Bourgeois, Değerli Sıvılar 1992.....	77
Resim 4.11. Louise Bourgeois, Beni Bırakma, 1999.....	78
Resim 4.13. Pietro Lorenzetti, St. Humilitas'ın bir rahibeyi tedavi edişi, 1316.....	79
Resim 4.14. Pieter Brueghel, Körlerin Yürüyüşü, 1569.....	79
Resim 4.15. Pieter Van Miereveld, Doktor Willem Van Der Meer'in Delf'teki Anatomi Dersi, 1617.....	80
Resim 4.16. William Hogarth, Zalimliğin Bedeli, 1751.....	81
Resim 4.17. Genç David Teniers, Cerrah, 17. yüzyıl.....	83
Resim 4.18. Genç David Teniers, Ameliyat Yapan Cerrah, 17. yüzyıl.....	84
Resim 4.19. Genç David Teniers, Köy Hekimi, 1650.....	84
Resim 4.20. Gerrit Dou, The Ödemli Kadın, 1662.....	85
Resim 4.21. Gerrit Dou, Hekim, 1653.....	86
Resim 4.22. Sir Luke Fildes, Doktor, 1891.....	87
Resim 4.23. Vincent Van Gogh, Arles Hastanesinin Koğuşu, 1889.....	88
Resim 4.24. Vincent Van Gogh, Akıl Hastanesinin Koridoru, 1889.....	89

Resim 4.25. John Maler Collier, Ölüm Kararı, 1908.....	90
Resim 4.26. Henri de Toulouse-Lautrec, Dr Pean'ın Ameliyatı, 1891.....	91
Resim 4.27. Thomas Eakins, Gross Klinik, 1875.....	92
Resim 4.28. Thomas Eakins, Agnew Klinik, 1889.....	93
Resim 4.29. John Lavery, İlk Yaralı, 1914-1915.....	93
Resim 4.30. John Lavery, Dişçi, 1929.....	94
Resim 4.31. Edvard Munch, Hasta Çocuk, 1885-1886.....	95
Resim 4.32. Edvard Munch, Melankoli (Laura), 1899-1900.....	96
Resim 4.33. Edvard Munch, Hasta Odasında Ölüm, 1893.....	97
Resim 4.34. Edvard Munch, Ölüm Döşğinde 1895.....	98
Resim 4.35. Edvard Munch, Operasyon, 1902.....	99
Resim 4.36. Ernest Board, Laennec Bir Hastanın Göğsünü Dinliyor, 1910.....	100
Resim 4.37. Ernest Board, Albucasis Cordova Hastanesinde Hastanın Kabarcıklarını Kazıyor, yüzyılın sonları 20 yüzyılın başları.....	100
Resim 4.38. Ernest Board, 1846 Yılında W.T.G. Mordon Tarafından Eterin İlk Kez Anestezi Olarak Diş Ameliyatında Kullanılması.....	101
Resim 4.39. Pablo Picasso, Science and Charity, 1897.....	102
Resim 4.40. Pablo Picasso, Hasta Çocuk, 1903.....	102
Resim 4.41. Norman Rockwell, Doktor ve Oyuncak, 1929.....	103
Resim 4.42. Norman Rockwell, Köy Doktoru, 1947.....	104
Resim 4.43. Frida Kahlo, Henry Ford Hastanesi, 1932.....	105
Resim 4.44. Frida Kahlo, Doğumum, 1932.....	105
Resim 4.45. Frida Kahlo, İki Frida, 1939.....	106
Resim 4.46. Andy Warhol, Human Heart (Mavi), 1979.....	107
Resim 4.47. Andy Warhol, Human Heart (Kırmızı), 1979.....	107
Resim 4.48. Andy Warhol, Kafatası, 1976.....	108
Resim 4.49. Martin Kippenberger, Paul Schreber'in Portresi, 1994.....	109
Resim 4.50. William Utermohlen, Alzheimer teşhisinden sonra yıl yıl otoportre çizimleri.....	110
Resim 4.51. Henry Tonks, Fransa'da Gelişmiş Pansuman Ünitesi, 1918.....	111
Resim 4.52. Hastanın Ameliyat Öncesi ve Sonrası Fotoğrafları.....	112
Resim 4.53. Henry Tonks, Yaralı Bir Askerin Tedavi Öncesi ve Sonrası Portresi, 1916-	

1917	112
Resim 4.54. Frank H. Netter, Diz Altı Amputasyon.....	113
Resim 4.55. Joe Wilder, Nurse in Ameliyathane.....	114
Resim 4.56. Joe Wilder, Eldivenleri Çıkışı	115
Resim 4.57. Sir Roy Yorke Calne, Karaciğer Nakli, 1988.....	116
Resim 4.58. Sir Roy Yorke Calne, Ameliyat Sahnesi, 1993	116
Resim 5.1. Salvador Dali, Galatea of the Spheres, 1952	120
Resim 5.2. Edvard Munch, Çığlık, 1893	121
Resim 5.3. Francis Bacon'ın kendi fotoğrafı (solda), Francis Bacon, Figür ve Et, 1954 (sağda).....	123
Resim 5.4. George Dyner'in fotoğrafı (solda), Francis Bacon, George Dyner'in üçlü çalışması, 1964, (sağda).....	123
Resim 5.5. Lucian Freud, 1963 (solda), Francis Bacon, Lucian Freud'un üçlü çalışmasından bir örnek, 1969 (sağda)	124
Resim 5.6. Francis Bacon, Çömelmiş Çıplak, 1952	125
Resim 5.7. Lucian Freud, Benefits Supervisor Sleeping, 1995	126
Resim 5.8. Lucian Freud, Naked Man, Back View, 1991-1992.....	126
Resim 5.9. Lucian Freud, Naked Woman on a Sofa, 1984-1985	127
Resim 5.10. Jenny Saville, Plan, 1993.....	128
Resim 5.11. Jenny Saville, Matrix, 1999	128
Resim 5.12. Jenny Saville, Entry, 2004-2005.....	129
Resim 6.1. İsimsiz1 kağıt üzerine yağlı boya 50x70 cm 2018	130
Resim 6.2. İsimsiz2 tuval üzerine yağlı boya 80x140cm 2019	131
Resim 6.3. İçimden tuval üzerine yağlı boya 80x140 cm 2019.....	131
Resim 6.4. İsimsiz tuval üzerine yağlı boya 46x55 cm 2019	132
Resim 6.5. İsimsiz tuval üzerine yağlı boya 46x55 cm 2019	132
Resim 6.6. İsimsiz1 kağıt üzerine yağlı boya 50x70 cm 2018	133
Resim 6.7. İsimsiz tuval üzerine yağlı boya 25x25 cm 2019	133
Resim 6.8. İsimsiz tuval üzerine yağlı boya 25x25 cm 2019	134
Resim 6.9. İsimsiz tuval üzerine yağlı boya 25x25 cm 2019	134
Resim 6.10. Annem1 tuval üzerine yağlı boya 33x41 cm 2017.....	135
Resim 6.11. Annem2 tuval üzerine yağlı boya 80x110cm 2019	136

Resim 6.12. Son Kuaför Ziyareti tuval üzerine yağlı boya 100x110 cm 2020.....	137
Resim 6.13. Fulya 1 tuval üzerine yağlı boya 46x55 cm 2018.....	138
Resim 6.14. Fulya 2 t tuval üzerine yağlı boya 70 x110cm 2018.....	139
Resim 6.15. Tuval üzerine yağlı boya Fulya3 27x35 cm 2019	139
Resim 6.16. İsimsiz tuval üzerine yağlı boya 80x100cm 2018	140
Resim 6.17. Göz1 tuval üzerine yağlı boya 80x100 cm 2018	141
Resim 6.18. Göz2 tuval üzerine yağlı boya 100x150 cm 2018	141
Resim 6.19. Benim Yüzüm tuval üzerine yağlı boya 27x35 cm 2018	142
Resim 6.20. Benim Yüzüm 2 tuval üzerine yağlı boya 25x25 cm 2019	143
Resim 6.21. Maskenin Ardında tuval üzerine yağlıboya 27x35 cm 2018.....	143
Resim 6.22. Kurşunlanmak kağıt üzerine yağlıboya 35x50 cm 2019	144
Resim 6.23. Kurşunlanmak2 kağıt üzerine yağlıboya 35x50cm 2019	144
Resim 6.24. Nefes tuval üzerine yağlıboya 80x110 cm 2018	145
Resim 6.25. Muayene Masamdan tuval üzeri yağlıboya 32.5x50cm 2018	145
Resim 6.26. Tansiyon kağıt üzeri karakalem 35x50cm 2017.....	146
Resim 6.27. Bebeğim kağıt üzerine karışık teknik 70x100cm 2018	147
Resim 6.28. İsimsiz kağıt üzerine karışık teknik 50x70 cm 2018	147
Resim 6.29. İsimsiz kağıt üzerine karışık teknik 50x70 cm 2018	148
Resim 6.30. İsimsiz kağıt üzerine karışık teknik 50x70 cm 2018	149
Resim 6.31. İsimsiz tuval üzerine yağlı boya 80x130cm 2020	150
Resim 6.32. Geçmişim tuval üzerine yağlı boya 80x100cm 2018	151
Resim 6.33. Buradayım tuval üzerine yağlı boya 100x150cm 2020	151
Resim 6.34. Neredeyim tuval üzerine yağlı boya100x120 cm 2020	152

GİRİŞ

Sanat, insanın var olma çabası olarak ortaya koyduğu en anlamlı ve kendine özgü eylemlerden biridir. Sadece varlığını ortaya koyması ve kendini gerçekleştirmesi için değil aynı zamanda ruhunu anlaması ve anlamlandırması bakımından belki de insanın biricik gücüdür sanat. Bu yüzden bir sanatsal ürün, insanın aklına gelen, gördüğü, düşündüğü, hissettiği, tecrübe ettiği, dinlediği, okuduğu, rastladığı, kokladığı, aşına olduğu ya da olmadığı, sevdiği, nefret ettiği ve ilişki kurduğu her şeyle ilgili olabilir. Tüm bunların kavramsal olarak karşılığı, ancak ve ancak sanatçının kendi iç dünyasından yansıdığı zaman sanatsal bir ürünle karşı karşıya olduğumuzu görebiliriz. Gombrich'in "*sanat diye bir şey yoktur aslında, yalnızca sanatçılar vardır*" (Gombrich, 2014, s. 16) derken kastettiği şey, belki tam olarak budur. Hepimiz birer organizma olarak varlığımızı bir şekilde sürdürmekteyiz. Ancak bunun sanatsal bir yaratım sürecine ve bir ifade biçimine dönüşme süreci, bütünüyle sanatçının kendisiyle ilgilidir. Kendinden ve onu saran dünyadan en verimli şekilde yararlanan kişi, sanatçı.

İnsan dünyasının milyonlarca şeyle çepeçevre sarılı olması, insanın gündemini ve sanatçının konusunu belirleyen milyonlarca konu olduğu anlamına gelmektedir. İnsana ve onu çevreleyen dünyaya ilişkin her konu, sanatçının konusu olabilir. Özellikle eski çağlar dikkate alındığında, o dönemlerde keşfedilen ufak bir kavram, yeni dünyanın oluşması için konulan büyük bir tuğladır. Dolayısıyla özellikle bilimsel ve teknolojik gelişmeler, hem sıradan insanın hem de sanatçının hayatını derinden etkilemektedir. Bu çerçevede sanat-bilim-tıp ilişkisi kaçınılmaz biçimde kurulur.

Nasıl ki ateşin bulunması o dönem toplumlarında bir çağ atlatan etki yaratıyorsa, mikroskobun keşfi, hücre ve DNA'nın keşfi ya da atom bombasının kullanılması gibi olumlu olumsuz tüm bilimsel ve teknolojik gelişmeler sanatın yönünü belirleyen, sanatçının kendini yeniden ve yeniden tanımlamasına sebep olmaktadır. Örneğin, DNA diziliminin keşfi Salvador Dali'nin çalışmalarına yeni bir yön, derinlik ve anlam kazandırırken atom bombasının kullanılmasından sonraki dönem çalışmaları bambaşka bir anlam ve görünüm kazanmıştır. Mikroskobun Kandinsky'nin soyutlama çalışmaları üzerindeki etkisi göz ardı edilemeyecek niteliktedir. Bu etki sadece figürlerin şekline değil kullandığı renklerin ahengine de yansımıştır. Paul Klee'nin dünyasında mikroskop

bambaşka bir düzlem oluşturmuş, yollar, doğa, deniz canlıları ve savaşın karamsarlığı mikroskobik bir görüntüyle kendini bulmuştur. Laura Ferguson'ın beden ve x-ray görüntüleri çalışmaları, bir yandan bedenin farklı bir formunu gözler önüne sererken bir yandan da bedenin artık kendinden dışarıda bir gerçeklik olarak kurgulanışını sembolize etmektedir.

Sanat tarihi incelendiğinde gündelik hayatın işlendiği eserler kadar, bu gelişmelerden etkilenen sanatçıların ürettiği çalışmalara da rastlanmaktadır. 16. yüzyıla kadar özellikle dini ritüeller ve dogmaların çerçevesinde üretilen bilgi ile daha çok gündelik hayata ilişkin sahnelerin resim sanatına konu olduğu görülmektedir. Bu yüzyıla kadar Katolik kilisesinin de etkisiyle insan bedeni anatomik olarak keşfedilememiş, dolayısıyla doktor, hasta ve hastalıklara ilişkin durumlar da dini kurumlar çerçevesinde ele alınmıştır. 16. yüzyılın ortalarında Vesalius'un yaptığı anatomik incelemeler, Leonardo da Vinci'nin anatomiye karşı olan yoğun ilgisi ve bunu detaylandırarak kâğıda döktüğü çizimler tıbbın yenilenen rotasını ortaya koyuyordu. Sanatta ise bu dönemde Bruegel, Bosh, Genç David Teniers gibi ressamın çalışmalarında sıklıkla rastlanılan delilik taşı çıkarma gibi daha ilkel, acemi ve acı dolu görüntülerin yerini; Thomas Eakins, John Lavery ya da Picasso gibi ressamın bilinçli doktor-hasta ilişkisi, doktor ve hemşirelerin modern giyim, kuşam ve davranışları hakkında bilgi veren, profesyonel, hijyenik hastane ve operasyon görüntülerine bırakıyordu.

Tıbbın büyüleyici dünyası, özellikle sanatçıların kişisel öyküleriyle kesiştiğinde adeta ortaya yeni bir dünya çıkmaktadır. Frida Kahlo bu yeni dünyalardan birini üreten sanatçılarıdır. Sanatçının resimlerinden bireysel hikâyesi baştan sona okunabileceği gibi doğum, ölüm, kalp, ameliyat gibi kavramların bir kadın olarak toplumsal cinsiyet algısıyla yüklü görünüşleri de tuvale yansımaktadır. Henri Toulouse Lautrec, Van Gogh ve Edvard Munch gibi ressamın da Kahlo'yla benzer kaderi paylaşan ressamlarıdır. Hastalıkları ve bireysel travmaları resimlerinin merkezindedir. Resim aynı zamanda bu ressamın hastalıklarıyla baş etme çabalarıdır. Bu sanatçıları çizdikleri resimlerle bir yandan hastalıklarıyla baş ederken bir yandan da ortaya koydukları çalışmalar birer veri niteliğinde olduğundan doktorların söz konusu hastalığın seyrini takip etmesini sağlayarak o hastalığa ilişkin yeni bakış açıları geliştirmelerini kolaylaştırmaktadır. William Utermohlen'in kendisine konulan Alzheimer teşhisinden sonra her yıl yaptığı oto portrelerin seyri, bunun en önemli örneklerinden biridir.

Tüm bunlardan hareketle bu çalışma kapsamında resim sanatı ve tıp bilimi ilişkisi, hem tıbbi gelişmelerin ressamların sanatına etkileri hem ressamların hastalıklarının sanatlarına etkisi hem de tıbbi formların sanatçıların resimlerinde hangi form ve anlamlarda kullanıldığı, doğrudan ressamlar ve resimleri üzerinden incelenmektedir. Bu çerçevede sanat tarihi boyunca farklı dönemlerde bu kapsamda eserler üretmiş farklı ressamlar ele alınmaktadır.

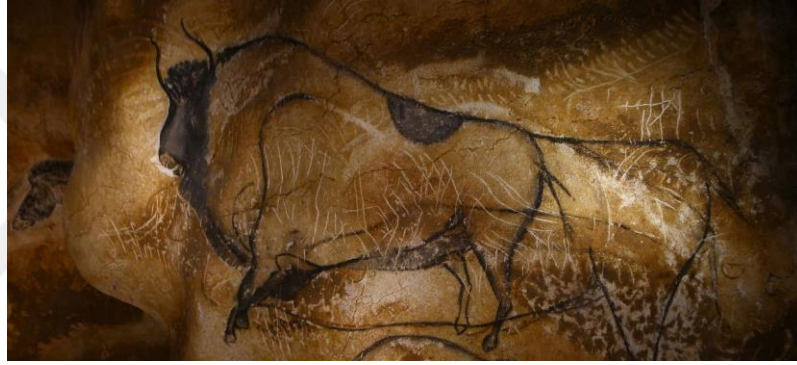

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TIP VE SANAT

1.1. Sanat, Bilim, Tıp İlişkisi

İnsan doğası gereği çevresindeki her şeyi tanıma, bilme ve bu bildikleri üzerinden egemenlik kurma dürtüsüyle hareket etmektedir. İnsanın bu dürtüsünü yönlendirme çabası her şeyden önce görme yetisiyle ilişkilidir. John Berger (2009), “*Görme konuşmadan önce gelmiştir*” (s. 7) diyerek bu ilişkiyi basit bir dille ifade etmiştir. Nitekim antik çağlarda karşımıza çıkan mağara duvarlarındaki resimler, görmenin önceliğini ve görmeye dayalı anlatımın kapsamını ortaya koymaktadır.

Resim 1.1. Fransa, Chauvet Mağarası

Berger’e göre, “*Düşündüklerimiz ya da inandıklarımız nesneleri görüşümüzü etkiler*” (Berger, 2009, s. 8). O halde sadece bir hayvan resmi olarak görünen bir görüntü, farklı çağlarda ve farklı toplumlarda farklı anlamlara gelebilmektedir. Dolayısıyla serüveni antik çağlara uzanan bir mağara resminden hareketle o dönemin tıp, astronomi ya da sağlığa ilişkin algısı ve bilgi birikimi hakkında bilgi edinmek mümkündür (Akar, Tıp Eğitiminde Görsel Sanatın Etkisi, 2015, s. 356).

Bilim, tıp ve sanat arasındaki bu belirgin ilişkiyi kuran en temel özellik, görmenin harekete geçirdiği ya da başka bir ifadeyle en basit şekliyle görme eyleminden kuvvet bulan hayal gücüdür. Çünkü bilim, tıp ve sanatta üretim esas olmak zorundadır. Bir başka ifadeyle, “*Bilim insanın bilgisel deneyimlerini örgütlenme biçimidir. Sanat ise insanın duyuusal deneyimlerini örgütlenme biçimidir*” (Thomson, 1998, s. 25). Bu tanım esas alınırse bilim ve sanatı birbirinden ayıran yegâne özelliğin, birinin düşünceden diğerinin ise duygudan

hareket etmesi olduğunu ifade edebiliriz. Ancak bu durum akli olanda duygusal, duygusal olanda da akli öğelerin olmadığı anlamına gelmemektedir. Çünkü herhangi bir alanda anlamlı, kalıcı ve yararlı üretimin yapılabilmesi bilginin, hayal gücünün ve yaratıcılığın birlikte kullanılmasına bağlıdır. Bu çerçevede estetik yargılar ile merak, duygusallık, heyecan, ilgi ve rasyonel yargılar sanat ve bilimi bilinmezin peşinde koşmaya sürüklemektedir (Ömerustaoğlu, 2004, s. 99). Berger, bu tarz bir üretimin insanoğluna ne kazandırdığını ise şöyle ifade etmektedir:

Geçmişteki herhangi bir kalıt ya da metin başka zamanlarda başka insanların yaşadığı bir dünya hakkında doğrudan bir kanıt sunamaz. Bu nedenle görüntüler yazıdan daha kesin ve zengindir. Bunu söylemek sanatın dışavurumcu ya da hayal gücüne dayanan niteliğini yadsımak ve sanata yalnızca belgesel kanıt olarak bakmak değildir; daha fazla hayal gücüne dayanan yapıt bize görünenin sanatçıdaki yaşantısını daha derinden paylaşma olanağı sağlar (Berger, 2009, s. 10).

Bu çerçevede bilim dış dünyaya, sanat ise iç dünyaya hitap etmektedir (Okutucu, 2014, s. 3). Ancak her ikisi de temelde dünyayı değiştirmeye çalışmaktadır ve bu açıdan bakıldığında bilim ile sanat birbirinden bağımsız değildir. Thomson, bilim adamı ve sanatçının dünyayı değiştirme çabalarını şöyle ifade etmektedir:

“Bilim adamı, insanın doğayla olan nesnel ilişkilerinin dış dünyasını değiştirmeyi amaçlar. Sanatçı ise, insanın öteki insanlarla olan öznel ilişkilerinin iç dünyasını değiştirmeye çalışır. Bilim adamı, dış dünyayla ilgili bilincinde bir çelişme bulup çıkarır ve onu bilimsel bir varsayım içinde çözer. Sanatçı ise, iç dünyaya ilişkin bilincinde bir çelişme bulur çıkarır ve onu bir sanat yapıtı içinde çözer. Bunların her ikisi de yaratıcı eylemlerdir. Bilim adamı, bilgimizi zenginleştirerek, doğa üzerindeki egemenliğimizi biraz daha pekiştirmiş olur. Sanatçı ise, toplumsal bilincimizi daha yüksek bir düzeye vardırıarak gelişmeyi ilerletir” (Thomson, 1998, s. 106).

O halde özetlemek gerekirse, bilim, tıp ve sanatın ortak bir amacı vardır: Doğada tam olarak sonuç bulamayan durumları sonuca ve ideale ulaştırmak (Sur, 2016-2017, s. 23). Bilgiyi kendine basamak olarak kullanan bilim ve sanat, buradan hareketle neyin elde edilebileceğini sorgular ve hayal eder. Böylece bilinmeyen keşfine doğru bir yolculuk başlar.

Bilim, gözlem ve deneye dayalı biçimde hareket ederek gerçeği nesnel veriler çerçevesinde açıklamaya, ispat etmeye çalışırken; sanat, öznel ve nitelikseldir, yani verileri sanatçının

bakış açısına göre yorumlamakta ve imgeleştirmektedir (Tepe Yılmaz, 2014, s. 93). Bu çerçevede bilim ve sanat bir ihtiyacın ya da eksikliğin giderilmesine yönelik olarak üretim yapmaktadır. Hem bilim adamının hem de sanatçının yaptığı bu üretimi Kagan “*Sanatta hayal gücü, düşünceyle birlikte etkinliği içinde, yaratıcı imgeler ortaya koyar, daha önce bilinmeyen, yeniyi yaratır. Bilimde ise, soyut düşünce, hayal gücünün yardımıyla, varlığın yasalarını açığa çıkarır*” şeklinde ifade etmektedir. (Kagan, 1993, s. 282). O halde sanat bütünüyle gerçeği yansıtmaz. Sanatçı yeni bir üretim yapacağı zaman, daha önce başka bir sanatçı tarafından gerçeklik olarak yorumlanmış bir bölümü kendi bakış açısından yorumlayarak o ürünü yeniden kendine nesne edinebilir (Alioğlu, 2010, s. 221). Ancak bilim kümülatif bir biçimde ilerler. Başka bir ifadeyle bilim, kendinden önceki bilgiyi kendine basamak kabul ederek o bilginin üzerine daha fazlasını koymaya çalışır. Bu esnada da mevcut bilgiyi bütün öznel yargılardan temizler.

Bir sanat eserine (tabloya, mimari yapıta, heykele veya müzik yapıtına) baktığımızda ona objektif değil sübjektif bir anlam yükleriz. Ancak bir bilimsel teori, hipotez ya da yasa için aranan öncelikle doğruluktur. Bilimsel bilgiyi güçlü kılan onu üst bir statüye taşıyan ya onun doğrulanabilir özelliği ya da Popper’cı bir yaklaşımla yanılabilir özelliğidir. Bilimsellik yanılabilirliğe veya doğrulanabilirliğe bunlar ise, teorinin test edilebilirlik özelliğine bağlıdır. Aynı ölçütü estetik yargılarda arayabilir miyiz? Hiç şüphesiz estetik yargılarda objektiflik yerine sübjektiflik söz konusu olduğu için yanılabilirlik veya doğrulana bilirlilik gibi ölçütler söz konusu bile edilmez (Ömerustaoğlu, 2004, s. 105).

Bilim, tıp ve sanat tarihin başından günümüze kadar hep iç içe olmuş, birbirlerinin ilerlemesine katkıda bulunmuştur. Örneğin modern tıbbın gerçek babası olarak kabul edilen Hipokrat, tıp biliminin sanat olduğunu söyleyen ilk kişi olarak da kabul edilmektedir (Okutucu, 2014, s. 4). Bununla birlikte tıp bilimini mitoloji ve felsefeden ayırarak tıp uygulamasını yatak başucundaki gözlemlere dayandıran ilk kişidir (Emery & Emery, 2005, s. 2). Böylece tıbbın kuramsal biçimde gelişmesine katkı sağlamıştır. Bununla birlikte Hipokrat’ın hastalıkların işlenen günahların sonucunda yaşandığı görüşünü çürüttüğü bilinmektedir (Eski Çağlardan Rönesans'a Tıp, 2002, s. 9).

Resim sanatının ilk örnekleri mağara duvarlarındaki ilkel çizimlerde görülmektedir. Bu çizimlerde günlük hayata ilişkin birçok detaya rastlandığı gibi merasimler, ritüeller, dua, yakarış ve benzeri gibi çeşitli konularda bilgi edinmek mümkündür. Bu çizimler içerisinde o günün tıp pratikleri ya da şifa arama/bulma yöntemlerine ilişkin de bilgi

edinilebilmektedir. Bu da bize ilkel çağlardan itibaren resim sanatı ve tıp bilimi arasındaki ilişkinin önemini göstermektedir.

Tarih öncesi dönemde yapılan mağara resimlerinin bazılarında hayatta kalmak için verilen mücadeleler resmedilirken bazılarında da akıbeti bilinmeyen bir karanlıktan, kötülükten ya da hastalıktan duyulan korkunun ve şifa ihtiyacının resmedildiğini görürüz (Akar, Tıp Eğitiminde Görsel Sanatın Etkisi, 2015, s. 356).

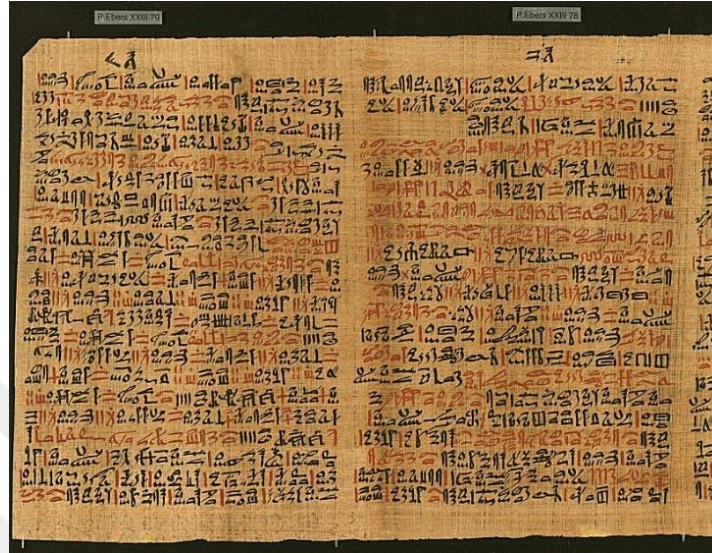
Resim 1:2. Fransa, Lascaux, İ.Ö. 15.000-10.000

Örneğin yukarıdaki resim Fransa Lascaux’da keşfedilen bir mağara duvarı resmidir. Resim sanat tarihinin ilk örneklerinden kabul edilen bu resmi Prof. Henri Claman sanatta tıbbın yer aldığı en eski örnek olarak nitelemiştir (Çiftçi, 2014, s. 24). Yaygın inanışa göre bu resimdeki insan figürü “sağlığın, yaşamın ve ölümün bilgisine sahip olan” şamanı temsil etmektedir (İşyapar, 2009, s. 5).

Tarih öncesi toplumlarda hastalıkların sebebinin işlenen günah ya da suçların karşılığı olarak doğüstü güçler tarafından ödetilen bir bedel olduğuna inanılmaktadır (İşyapar, 2009, s. 8). Bu hastalıkları da, hem şifa/tıp bilgisine sahip hem de doğüstünün yani büyüünün bilgisine sahip olan şamanlar tedavi etmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla şaman figürü, ilkel toplumlarda dinin, büyüünün ve tıbbın bir arada uygulandığının ispatı olarak önem taşımaktadır.

Tarih boyunca tıbbi bilgiler ve ritüeller resimlenerek gösterilmiştir. Böylece günümüzde hem mağara duvarlarındaki resimlerden hem de yazının olmadığı dönemlere ilişkin resimlerden bilim, tıp ve sanat ilişkisini takip edebilmekteyiz. Yazılı kaynaklarda da tıbbi

bilgiler genellikle görsellik üzerinden aktarılmıştır. Tıp alanında bilinen en eski belgeler ve ilk tıbbi resimler, Eski Mısır'da Ebers papirüsü üzerine çizilmiş tıbbi uygulamalar olarak kabul edilmektedir (Okutucu, 2014, s. 6).

Resim 1.3. Ebers Papirüsü - İ.Ö. 1700-1500

19. yüzyılda Alman Eski Mısır Bilimi uzmanı George Maurice Ebers tarafından bulunan bu papirüs, İ.Ö. 1700-1500 yıllarından kalan tıp uygulamalarına ilişkin kurallar ve yasalar getiren *Hammurabi Yasaları* ile farklı tedavi yöntemlerini içermektedir (Eski Çağlardan Rönesans'a Tıp, 2002, s. 8). İ.Ö. 4. yüzyılda, Hekimlik Tanrısı Asklepiyon'a adanmış kutsal suyun bulunduğu yerde kurulmaya başlanmış olan Pergamon Asklepieionu'nda, çeşitli tedavi yöntemlerinin yanı sıra müzikle tedavi yönteminin de uygulandığı bilinmektedir (Eski Çağlardan Rönesans'a Tıp, 2002, s. 12). Bununla birlikte burada sağlığına kavuşan kişiler adak olarak iyileşen organlarının küçük bir modelini bırakır ve bu adak nesnelerinden örnekler günümüzde Bergama Arkeoloji Müzesi'nde bulunmaktadır (Eski Çağlardan Rönesans'a Tıp, 2002, s. 12). İyileşen organların modellerinin adak olarak kutsal yerlere bırakılması geleneğinin daha sonra Roma'da da devam ettiği görülmektedir (Eski Çağlardan Rönesans'a Tıp, 2002, s. 14).

Anatominin babası olarak kabul edilen Herophilos, insan kadvraları üzerinde açık diseksiyon yapan ilk kişi ve uygulamalı tıbbın önde gelen isimlerindendir (Hajar, 2011, s. 85). İ.Ö. 1. yüzyıldan kalma Roma duvar resimlerinde, Herophilos'un tıp etkinliklerine ilişkin betimlemeler yer almaktadır (Eski Çağlardan Rönesans'a Tıp, 2002, s. 16).

Herophilos çalışmalarını görsel olarak aktarmadığı ve yazdığı kaynakların büyük bir kısmının İskenderiye Kütüphanesinin yakılmasıyla yok olmasından dolayı, ona ilişkin bilgiler daha çok bu duvar resimlerinden edinilmektedir (Hajar, 2011, s. 85).

Resim 1.4. Jacques-Louis David, Erasistratus Antiochus'un Hastalığının Nedenini Keşfediyor, 1774

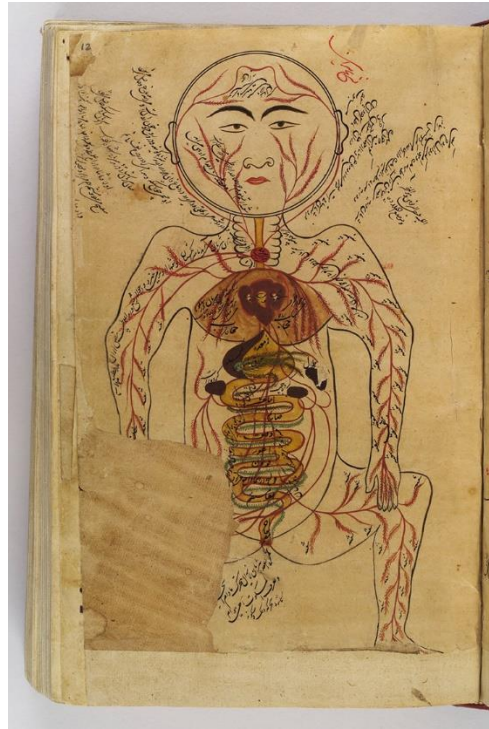
Herophilos ile aynı dönemde yaşayan ve fizyolojinin kurucusu olarak kabul edilen Erasistratus'a ilişkin olarak, Suriye Kralı Seleucus'un oğlu Antiochus'un hastalığını teşhis ettiği bir hikâye anlatılmaktadır. Bu hikâye 1774 yılında Fransız ressam Jacques-Louis David tarafından "Antiochus ve Stratonice" adıyla resmedilmiştir (Karasu & Sabancı, 2008, s. 129). İskenderiye Kütüphanesi'nin yanması sonucu Erasistratus'un yaptığı tıbbi çalışmalara ilişkin çok fazla bilgi elde edilememektedir. Jacques-Louis David'in yaptığı bu resim, bu bilginin günümüze ulaşmasını ve kalıcı olmasını sağlamıştır. Böylece Erasistratus'un Antiochus'un hastalığını teşhis sürecinde nasıl bir yol izlediğini ve nelere dikkat ettiğini hatırlarız.

Eski Yunan tıbbı ile ilgili en önemli bilgi kaynağı Homeros'un *İlyada*'sıdır. *İlyada*'da hastalık doğaüstü bir ceza, kötü cinlere ilişkin bir güç ya da doğal nedenlerin bir sonucudur (Eski Çağlardan Rönesans'a Tıp, 2002, s. 18). Yine aynı eserde yaraları iyileştirme yöntemlerinden ve bitkilerle yapılan ilaçlardan söz edilmektedir. O döneme ait vazo ve duvar resimlerinde dönemin tıp uygulamalarını betimleyen örneklerle rastlanmaktadır (İşyapar, 2009, s. 17).

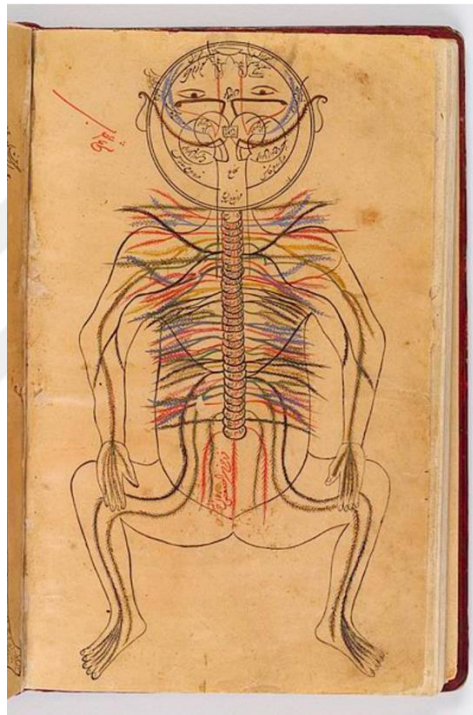
Resim 1.5. Akhilleus ve Patroklos, Sasias'tan bir kase motifi, İ.Ö. 50

Yukarıdaki tabloda savaşçıların yaralarına bakım yaptığı sıradan bir savaş meydanı sahnesi görülmektedir. Akhilleus'un Patroklos'un yarasını sarmaktadır ve olay *İlyada*'da geçtiği biçimiyle resmedilmiştir (İşyapar, 2009, s. 17).

Resim 1.6. İbn-i Sina, Damarlar ve İç organlar, Kanun

Milattan sonra 980 – 1037 yılları arasında yaşayan İbni Sina'nın tıp ilmi üzerine yazmış olduğu El-Kanun fi't – Tıbb, tıbbın en önemli eserlerinden biri olup 12. yüzyılda Latince'ye çevrildikten sonra Batı tıp dünyasında çok önemli bir etki yaratır (Doksat, 2002, s. 57-58). Beş kitaptan oluşan bu eserin en önemli özelliklerinden birisi, eserin üçüncü kitabında anatomiyle beraber birçok hastalık türü incelenmiş ve ayrıntılı doğru anatomik resimlerle açıklamalar yapılmıştır (İşyapar, 2009, s. 24).

Resim 1.7. İbn-i Sina, Sinir Sistemi, Kanun

İnsan anatomisine ilişkin böyle ayrıntılı çizimlerin yapılarak sonraki kuşaklara aktarılması, tıp biliminin doğru bilgiler üzerinde ilerlemesinin yolunu açmış, yanlış bilgilerin de test edilerek yanlışlığının ortaya koyulmasını sağlamıştır. Görüldüğü üzere tarihin farklı dönemlerinde sanat, bilim ve tıp iç içe olmaya devam etmiş, bu birliktelik önemli gelişmelerin yaşanmasına katkı sağlamıştır.

İbn-i Sina'dan sonra anatomiyle ilgili hem büyük bir ilgi ve merakla çalışan hem de bu ilgisini sanat yoluyla ifade ederek ortaya koyan bir diğer önemli kişi Leonardo da Vinci'dir. Leonardo da Vinci (1452-1519), anatomiye sadece kendi gözlem ve deneylerine

dayanarak ön yargısız bir şekilde yaklaşmıştır. Kas sistemini araştırarak incelediği kadavralardan hareketle çeşitli anatomik çizimler yapmıştır (İşyapar, 2009, s. 33).

Bir bilim adamı ve aynı zamanda bir sanatçı olarak Leonardo da Vinci'nin çalışmaları, bilim, sanat ve tıbbın iç içe olduğunun ve birbirlerinin ilerlemesine katkıda bulunduğunun en önemli göstergelerindendir. Nitekim Leonardo da Vinci'nin anatomi üzerine yaptığı çizimler uzun süre eğitim amaçlı kullanılmıştır (Bayav, Leonardo da Vinci'de Sanat, Bilim ve Etkileşimi, 2009a, s. 130). Bununla birlikte Leonardo da Vinci ışık, optik ve kontakt lens gibi konular üzerine yaptığı çalışmalar sayesinde fotoğraf makinesinin icadına giden yolu da açmıştır (Bayav, Leonardo da Vinci'de Sanat, Bilim ve Etkileşimi, 2009a, s. 129). 1490 yılında Atlantic Codex'de camera obscuranın ilk detaylı tanımlamasını Leonardo da Vinci vermiştir (Camera Obscura, 2019).

Leonardo da Vinci ile ilgili yapılan bir tanım, bilim, tıp ve sanatın iç içe birlikte nasıl ilerleyebileceğinin de ifadesi olmuştur; “*Leonardo bilime bir sanatçı olarak yaklaştı*” (Bayav, Leonardo da Vinci'de Sanat, Bilim ve Etkileşimi, 2009a, s. 137).

Resim 1.8. Leonardo da Vinci'den Bir Anatomik Çalışma

Bilim, sanat ve tıp arasındaki ilişki her çağda ve her dönemde aynı akıcılıkta ve aynı geçirgenlikte olmamıştır. Ancak yukarıda görüldüğü gibi Rönesans, bu ilişkinin özel bir döneme girmesine katkı sağlamıştır:

Rönesans'tan bize kalanlar, bilim adamı ile sanatçı kimliklerinin iç içe, birbirini bütünleyen kimlikler olarak görüldüğü bir döneme işaret ediyor: Leonardo da Vinci'nin görsel sanatlar ile fiziği, biyolojiyi, anatomiye birbirine harmanlaması; Albrecht Dürer'in perspektif ve geometri merakı, devrin önemli matematikçilerinden Luca Pacioli'den öğrendikleri ve bunları eserlerine yansıtması, Pierro della Francesca'nın matematiksel bir bulmaca gibi işlediği perspektif, bilginin sınırlarının aranmaya başladığı Rönesans'ta, sanatsal ve bilimsel çabanın düpedüz iç içe geçtiğini gösteriyor (Ekici, 2004, s. 185).

Rönesans dönemi ile özellikle anatomide ancak bir düzeye kadar cerrahide uygulamalı sunumların resmi derslere ve kitaptan öğrenmeye önemli bir katkı sunduğu kabul edilmiştir (Emery & Emery, 2005, s. 68). Bu dersler birçok resme de konu olmuştur. Bu resimlerin en önemlilerinden biri Rembrandt tarafından 1632 yılında yapılan *Dr. Tulp'un Anatomi Dersi* adlı eseridir.

Resim 1.9. Rembrandt, *Dr. Tulp'un Anatomi Dersi*, 1632

Tablo son derece gerçekçidir. Dr. Tulp kadavranın başında öğrencilerine ve onu izleyenlere, kadavranın sol elinin derisi yüzüldükten sonra ortaya çıkmış olan kasları göstermekte ve dinleyicilerine doğru ciddiyetle konuşmaktadır (Yunusoğlu, 2008, s. 52). Figürleri kuşatan sahne belli belirsiz görünmekte, ancak resmin ana kahramanı olan Dr. Tulp ve kadavra bütün dikkati üzerine çekmektedir (Masquelet, 2002, s. 95). Ayrıca,

anatomi dersini izleyenler sadece resimde görünenler değildir, çünkü Dr. Tulp diseksiyon masasının çevresine toplanan öteye yani seyircilere doğru bakmaktadır (Masquelet, 2002, s. 95). Tablodaki ayrıntılar dönemin tıp bilimi ve tıp eğitimi hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Gombrich'in ifade ettiği gibi, “*Dillerin nasıl doğduğunu bilmediğimiz gibi, sanatın da nasıl doğduğunu bilmiyoruz*” (Gombrich, 2014, s. 39). Ancak dünyaya geldiği ilk andan itibaren kendisini, çevresini ve dünyayı anlamaya ve yorumlamaya çalışan insanoğlu için sanatın ve bilimin dünyayı yaratıcı yönden kavrama biçimleri olduğunu ifade edebiliriz (Alioğlu, 2010, s. 217). İnsandaki yaratıcılık kendini göstermeye çalıştığı her alan ile diyalog halinde gelişmektedir. Dolayısıyla bilim, tıp ve sanat insanın dünyayı kavramaya çalıştığı her an, bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde iletişim halinde olacak, birbirlerinin gelişimine katkı sunmaya devam edecektir.

1.2. HASTALIK, TEDAVİ YÖNTEMLERİ VE RİTÜELLER

Hastalık ve onunla ilişkili olarak sağlık kavramları, tıbbın gelişim süreci içerisinde birbirinden çok farklı kavramsal değişime uğramıştır. İlk akla gelen tanım olarak hastalık, sağlıklı olma hali olarak tanımlanabilir. Ancak karmaşık bir yapıya ve toplum yaşantısına sahip olan insanın, hastalığı tanımlamada bundan daha fazla değişikene ihtiyacı olduğu bir gerçektir. Nitekim modern tıbbı kaynaklık eden geleneksel tıbbın ilk uygulamalarından günümüze kadar, hastalığa bakış açısı tarihsel ve kültürel anlamının yanında inanç sistemlerindeki değişimlerden de etkilenerek şekillenmiştir (Kaplan, 2016, s. 12). O halde hastalık ve sağlık kavramları da, bu sistemlere ve bakış açılara bağlı olarak ve dönemsel olarak farklı anlamlar kazanmış, farklı tedavi uygulamalarında kendini göstermiştir.

Sağlık ve hastalık her toplumda bulunmaktadır ancak toplumun geliştirdiği kültüre göre farklı farklı algılanmaktadır. Bir toplumdaki sağlık algısı ile bir başka toplumdaki sağlık ve hastalık algısı birbirinden bütünüyle farklı olabilir. Dolayısıyla her kültürün hastalığı ve sağlığı değerlendirişi, çözüm yöntemleri de o toplumun kültürüne özgü olmaktadır. Bu çerçevede sağlık ve hastalık kavramlarının kültüre göre farklılık gösterdiğini ve dolayısıyla bu kavramların göreceli olduğunu ifade edebiliriz (Kaplan, 2016, s. 13).

Farklı tanımlamalara sahip sağlık kavramı Capra'ya (Capra, 1992, s. 368) göre “*Mademki, bir kişinin sağlıkla ilgili durumu önemli ölçüde doğal ve toplumsal çevreye bağlıdır; öyleyse bu çevreden bağımsız hiçbir mutlak sağlık düzeyi mevcut değildir. Organizmanın*

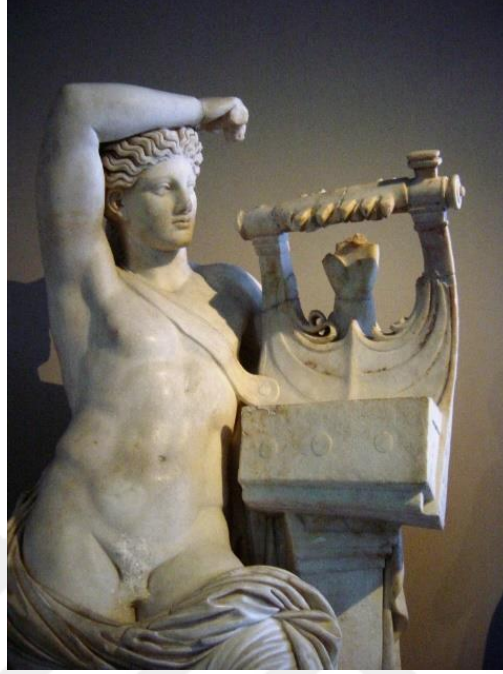
değişen çevresiyle ilişkileri, sağlık bozukluğunun, belli aşamalarını içerecektir ve böylece biz sağlık ve hastalık arasında keskin bir çizgi çizemeyeceğiz”. O halde sağlığı ya da hastalığı sadece fiziksel, sadece ruhsal ya da sadece bireysel veya toplumsal yönüyle ele alamayız. Sağlık ve hastalık kavramları, tüm bunların bileşiminden oluşmakta ve birinde yaşanan sorun diğerini etkilemektedir.

İnsanın bedeni ve ruhu bir bütündür. Burada herhangi birimden biri görevini yerine getirmezse rahatsızlıktan hastalığa, hastalıktan ölüme değin pek çok sorun ortaya çıkabilir (Tekin , 2007, s. 25). Bu bütünü bireysel ve toplumsal çevresi yani mensup olduğu kültür tamamlamakta ve aynı zamanda etkilemektedir. Bireyin hastalık ve sağlık inançları, çocuk yetiştirme anlayışı, doğum uygulamaları, beslenme alışkanlıkları, cinsellik, aile yaşamı, yaşlanma ile ilgili inançları, ağrı ve yasa tepki biçimi hep bu çevre tarafından belirlenmiş bir norm olarak bireye aktarılmaktadır (Uçan, Taşcı, & Ovayolu, 2007-2008, s. 66). Dolayısıyla inançlar ya da normlar, insanın düşünme biçimi ve davranışına rehberlik eden en önemli kaynaktır. Bu çerçevede, eğer bir hasta bileğine mavi boncuklardan oluşan bir bilezik takmışsa, bir hasta konuştuğu kişinin gözlerine bakamıyorsa, eğer bir erkek cerrahi operasyondan önce vücudundaki kılları tıraş etmemekte direniyorsa ya da bir kadın doğumdan sonra banyo yapmayı reddediyorsa, bu kişilerin sahip oldukları kültürün derin köklerini sergiledikleri söylenebilir (Bekar, 2001, s. 137).

Tarihsel süreç içerisinde hem hastalığın nedenleri hem de hastalıkları tedavi yöntemleri önemli ölçüde değişiklik göstermiştir. Bu değişiklik de sağlık ve hastalık kavramlarının anlamını ve algılanma biçimini değiştirmiştir. Örneğin, *“ilk tıp adamları sayılabilecek büyücüler, hastanın kanını akıtarak ya da kafatasından delik açarak kötü ruhun vücuttan çıkmasını ya da büyüleri sözler, danslar ve şarkılarla vücuttan uzaklaşmış olan ruhun geri dönmesini sağlayarak”* (Eski Çağlardan Rönesans'a Tıp, 2002, s. 8) hastalıkları iyileştirmeye çalışmışlardır. Özellikle ilk çağlarda hastalıkların gerçek sebepleri bilinmediği için kötü ruhların etkisi ya da insanların yanlış ve ihmalkâr davranışlarından dolayı öfkelenen tanrıların onlara cezası olarak düşünülmüştür (Çiftçi, 2014, s. 3). Bu çerçevede, bu dönemdeki tedavilerin temelini, hastaların kötü ruhlardan arındırılması ritüelleri oluşturmaktadır.

Müzik hem hastalıkların hem de ruh hastalarının tedavisinde kullanılan en eski yöntemlerden biridir. Örneğin eski Yunan mitolojisinde müzik ruhun eğitimi için önemli bir araç olarak kabul edilmiştir (Koç, Başer, Kahveci, & Özkara, 2016, s. 52). Yunan

mitolojisinde yer alan Tanrıçalardan olan Apollon'un lir çalarak insanların sıkıntılarını giderdiğine inanılmaktadır (Çiftçi, 2014, s. 9).

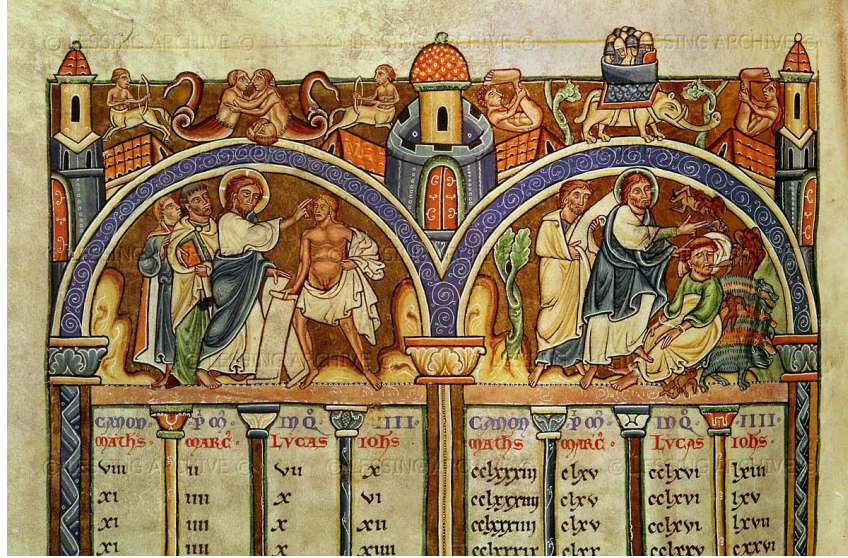
Resim 1.10. Apollon ve Liri, heykel

Yine eski Mısır'da hastalara tedavi öncesinde müzik dinletilir ve böylece hastaların tedavi öncesinde büyük bir güç kazandıkları düşünülürdü (Koç, Başer, Kahveci, & Özkara, 2016, s. 52). Osmanlı döneminde de müziğin tedavi amacıyla kullanıldığı bilinmektedir. Bu dönemde müzikle tedavi için Darüşşifa adı verilen hastaneler kurulmuştur. Örneğin 15. yüzyılda Edirne'de kurulan Sultan Beyazıt Darüşşifası, her psikolojik rahatsızlığa belli bir makamın reçete edildiği çağını aşan bir ruh hastalıkları hastanesi olarak bilinmektedir (Karamızrak, 2014, s. 55).

Resim 1.11. Darüşşifa, Edirne, müzikle terapi

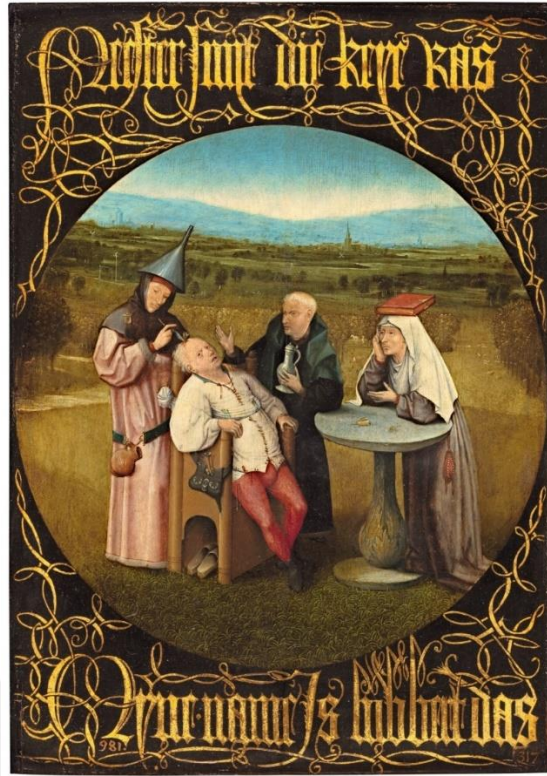
Ortaçağda kilise, ruh ve bedenin ayinlerde günah çıkararak tedavi edilebileceğini öne sürmüş, böylece rahip ve hekimlerin işi arasında bir paralellik olduğu kabul edilmiştir (Turner, 2011, s. 37). Bu çerçevede hekimin rolü kabul edilse de, belirli rahatsızlıkların tedavisi rahiplerin tekelinde yürütülmekte ve İsa'nın mucizeleri rahiplerin dua ile kötü ruhlardan arınma güçlerine teolojik bir teminat olarak kullanılmaktaydı (Turner, 2011, s. 37). Bu çerçevede Hristiyan sanatının erken dönemlerinden Rönesans'a dek fizikselleşme ruhsallık arasındaki bu bağlantı, iyileştirme sahnelerinde özellikle de İsa tarafından gerçekleştirilen mucizelerin betimlemelerinde açıkça ortaya konmuştur (Cappadona, 2006, s. 38). Hristiyan sanatına ait imgeler ve görsellerde, hastalığa ilişkin sebeplere ve ruhsal çöküntüye dair bilgiler verilmekte ve tedavi yöntemleri hususunda açıklamalar getirilmektedir.

Resim 1.12. İsa Kör Adamı İyileştiriyor, Şeytanı Defediyor, 12. yy sonları

12. yüzyılın sonlarına ait *İsa Kör Adamı İyileştiriyor, Şeytanı Defediyor* başlıklı bir el yazması bezemesi, hastalığın ve ıstırapın günahla ve şeytanla bağlantılı olduğunu, sağlığın ve iyileşmenin ise tövbeyle ve Tanrı'nın bağışlamasıyla kazanıldığı Hristiyan inancını görselleştirmektedir (Cappadona, 2006, s. 40). Bununla birlikte delilik gibi henüz tanısı keşfedilmemiş hastalıklar, ya delilerin ailesinin yanında tutulmasıyla ya da akıl hastanelerine gönderilmesiyle çözümlenmektedir.

Ortaçağda deliliğin tedavisi olarak gerçekleştirilen delilik taşının çıkarılması (lithotomy) operasyonları, ilk çağ tedavi yöntemlerine benzer bir zihnin ürünüdür. Ortaçağ boyunca birçok insan deliliğin sebebinin, kafatasındaki delilik taşından kaynaklandığına inanıyordu ve inanışlarına göre deliliğin tedavisi bu taşın alınmasından geçiyordu (Kao, 2000, s. 1). Bosch'un 1494 yılına tarihlenen *The Cure of Folly* adlı çalışması, delilik taşının çıkarılması anını resmetmektedir. Tablo altın harflerle çevrelenmiştir ve şöyle yazmaktadır: "Üstat taşı hızlıca kesip at, benim adım Lubbert Das" (Krischel, Moll, & Kerrebroeck, 2014, s. 4). Lubbert adı Hollanda folklorunda bir aptalın adıdır (Krischel, Moll, & Kerrebroeck, 2014, s. 4).

Resim 1.13. Hieronymus Bosch, *Deliliğin Tedavisi*, 1494

Delilik taşının çıkarılması seansları birçok ressam tarafından işlenmiştir. Bruegel'in *Cutting out the Stone of Madness* adlı resminde, bu uygulamanın büyük bir odada birçok hastaya uygulandığı görülmektedir.

Resim 1.14. Pieter Bruegel, *Delilik Taşının Çıkarılması*, 1568

Resimde kimi ameliyata hazırlanan, kimi ameliyattan yeni çıkmış, kimi de yeni getirilen birçok hasta görülmektedir. Hastaların bazılarını sandalyelere bağlanmış bir halde görülmektedir. Bazıları da devam etmekte olan operasyonu korku dolu gözlerle

izlemektedir. Bosch ve Bruegel'in bu resimleri, Hristiyan sanatıyla yaygınlaşan anlayışın değişmeye başladığını, insan gövdesine yönelen bakışın bir anlamda yerinden oynamaya başladığını göstermektedir (Batur, Anatomi, Estetik, Ahlak Bir Kuşbakışı Okuma Denemesi, 2006, s. 62). Özellikle Bosh ve Bruegel'in çalışmalarını kıyamet döneminin başyapıtları olarak tanımlayan Batur'a göre, bu resimlerle, *“savaşların, özellikle de din savaşlarının, salgın hastalıkların, işkence çağının bozuşturduğu, estetize edilmiş gerçekliğinden bütünüyle çözdüğü bir gövde formatı artık devrededir”* (Batur, Gövde'm, 2007, s. 186). Batur'un öne sürdüğü bu yerinden oynama tam olarak Rönesans ile gerçekleşmektedir.

Antik Çin kozmolojisine göre, doğa iyi ve kötünün karşılıklı etkileşimiyle belirlenen bir denge üzerine kurulmuştur. Bu ikili yapı etkin, aydınlık, ışıkl, sıcak, olumlu, eril olan *yang* ve edilgin, karanlık, soğuk, nemli, olumsuz olan *yin*'den oluşmaktadır (Keklikoğlu, 2002, s. 36). Canlı cansız bütün varlıklar, bu ikili yapıdan etkilenmektedir. İnsanın hastalanması da yine bu ikili yapının dengesinin bozulması ile ilgili görülmektedir. Bu çerçevede bu ikili yapının dengesinin sağlanması ve yaşamının doğru yolu *tao*'yu dikkatle izlemekten geçmektedir. Lao-tzu tarafından öğretildiği gibi *tao*'yu izleyenler hastalık ve yaşlanmaya karşı korunurken, *tao*'ya uymamak ise günahın cezalandırılması olduğu kadar, doğal yasalara karşı gelmenin bir sonucu olarak, hastalıkla sonuçlanmaktadır (Keklikoğlu, 2002, s. 36). Yine Çin inanişına göre, gür ses veren “Lo” isimli gong kötü cinleri ve ruhları uzaklaştırdığı için hastaların şifa bulması amacıyla çalınmaktadır (Koç, Başer, Kahveci, & Özkara, 2016, s. 53).

İKİNCİ BÖLÜM

2. TIPTA SANATIN YANSIMALARI

Tarım öncesi dönemde insanlar hayatlarını genellikle çevresel nedenlerle kaybederken, tarım toplumlarında çeşitli sebeplerle bulaşan enfeksiyon hastalıkları yaygınlaşmış ve salgınlar çok sayıda insanın ölümüne sebep olmuştur (Tekin 2007, 28). İlk çağlarda hastalıkların nedenleri doğaüstü güçlere bağlanırken, Hipokrat ile birlikte bu görüş değişmiş, hastalıkların doğal etkenlere bağlı olarak geliştiği fikri yayılmıştır. İnsanların hastalıklara bakışı ve tamamen yeni tedavi yöntemlerinin geliştirilmesi ise pozitif bilimlerin gelişmesiyle anatomi, biyokimya, fizyoloji, gibi bilim dallarının gelişiminin yanı sıra mikroskobun keşfi gibi buluşlar 17. yüzyıldan sonra tıp alanında büyük değişikliklere yol açacak bir ortamın doğmasını sağlamıştır (Tekin 2007, 29).

2.1. Anatomi Çalışmaları, Artistik Anatomi

Yüzyıllar boyunca insan bedeni hakkındaki bilgilerin büyük bir kısmı, hayvanlar üzerinde yapılan çalışmalara dayanmaktadır. Hayvanlar yemek üzere kesilirken, kurban edilirken ya da tıbbi araştırmalar kapsamında incelenirken, hayvan anatomisi hakkında detaylı bilgiler edinilmiştir. Ancak insan bedeni kutsal sayıldığından insan anatomisi uzun yüzyıllar boyunca, Rönesans'a kadar, bir bilinmez olarak kalmaktadır.

Eski yüzyıllarda doktorlar halka açık hayvan diseksiyonları yaparak, insan anatomisine dair fikir edinmeye çalışmışlardır (Anderson, Barnes, & Shackleton, 2011, s. 18). Bu hayvanlar genelde köpekler ve domuzlardır. İnsan bedeni kutsal sayıldığı için insan bedeni üzerinde anatomi çalışmaları yasaklanmıştır. Bu yasaklara ilişkin en erken beyanı Mısır'da yazılmış olan Ebers Papirüsü'nde görürüz. Buna göre dini kısıtlamalar insan bedeni üzerinde detaylı organ incelemelerini, yani beyin, ciğerler, kalp, dalak ve anüs incelemelerini net bir biçimde yasaklamaktadır (Greenspan, 2006, s. 4). Bununla birlikte geleneksel Çin ve Hint tıbbi uygulamalarında da insan anatomisi üzerinde çalışılmadığı görülmektedir (Anderson, Barnes, & Shackleton, 2011, s. 18). İslam dininde de insan bedeni üzerinde çalışmak yasak olduğundan, İbni Sina'nın *El Kanun Fi't Tıb* isimli eserine kadar anatomi çalışmalarına rastlanmaz (Anderson, Barnes, & Shackleton, 2011, s. 18).

Gerek İslam dünyasında gerekse Batı'da cerrahinin gelişmesinde önemli bir rol oynayan

eser, Endülüs'te Ebul'l-Kasım ez-Zehravi (ölüm tarihi:1013) tarafından yazılan et-Tasrif limen Aceze an't-Tealif adlı eserdir (Bakir, 2018, s. 105). İlk resimli cerrahi risalesi olan bu eser, üç bölümden oluşmaktadır: İlk bölümü inme üzerine dağlama ile ilgili önerileri içerirken; ikinci bölüm, ameliyat bıçağı ile yapılan ameliyatlara, ağız ve göz ameliyatlarına ayrılmıştır; son bölüm ise kemik kırık ve çıkıklarının çeşitli şekilleri ile doğum konularından oluşmaktadır (Bakir, 2018, s. 105).

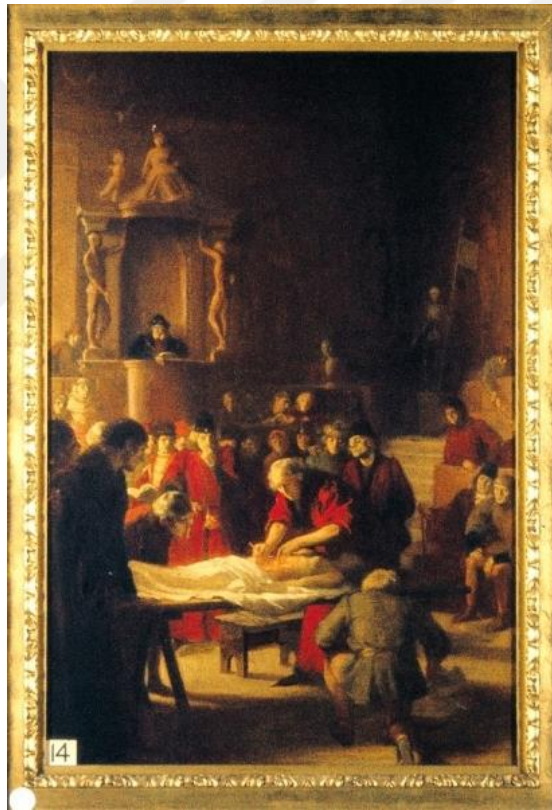
Anatomi bilgisinin geliştirilmesi hususunda çaba sarf eden en önemli isimlerden biri, Roma İmparatoru Marcus Aurelius'un Yunan asıllı hekimi Claudius Galen'dir (Greenspan, 2006, s. 7). Galen dinsel görüşlerden dolayı insan bedeni üzerinde çalışılmasına izin verilmediği için, sığırlar, köpekler, domuzlar ve maymunlar üzerinde yaptığı incelemelerini insan anatomisini tanımlamak üzere kullanmıştır (Sevil, 2008, s. 13). Galen bu çalışmalarıyla tıbbi bilgiyi sistemleştirmiş ve onun fikirleri 1500 yıldan daha fazla süre etkili kalmıştır (Greenspan, 2006, s. 7).

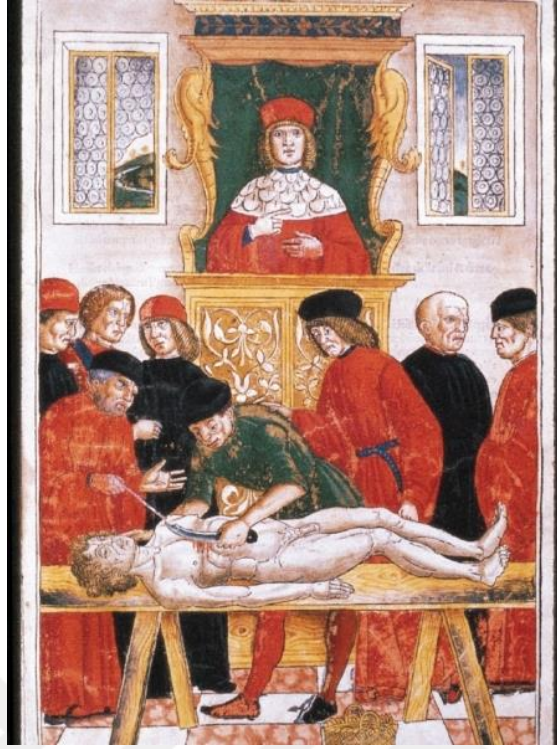
Resim 2.1. Claudius Pseudo-Galen, Kas Adam, Anathomi, 15.yüzyıl ortaları

Galen'in büyük yapıtı İnsan Parçalarının Kullanımı Üstüne, günümüzden 1400 yıl önce her yerde kullanılan bir tıp kitabı haline gelmiştir (Sevil, 2008, s. 13). Ancak insan anatomisini hayvanlar üzerinde yaptığı anatomi çalışmalarına dayandığından birçok yanlış bilgi ve uygulamanın da bu kitapla aktarılmasına sebep olmuştur. Bu yüzden Galen'in bu çalışmasının anatominin ilerlemesini geciktirdiği de söylenmektedir (Sevil, 2008, s. 13). Örneğin Galen insan kalbinin 3 ventrikülü olduğuna inanmaktadır. Bu bilgi bazı memeliler için geçerli olsa da insan kalbinin sadece 2 ventrikülü bulunmaktadır (Anderson, Barnes, & Shackleton, 2011, s. 18).

Ortaçağ Avrupa'sında kilise toplum üzerinde oldukça etkilidir. Bu yüzden de kutsal sayılan insan bedeni üzerinde tıbbi araştırmalar yapmak yasaktır. Ortaçağ boyunca, neredeyse tüm cerrahlar ve hekimler insan bedenine erişim olmadan eğitilmiştir (Anderson, Barnes, & Shackleton, 2011, s. 18). Anatomi çalışmaları için bedenin kesilmesi 13. yy. başlarında Papa'nın karşı çıkmalarına rağmen II. Frederik'in (1212-1250) izniyle başlar (Akar, Cerrahi Tekniklerin Resimsel Anlatımı, 2015, s. 21). 14. yüzyılın başlarında Bologna Üniversitesi'nden Mondino de Cuzzi (1275-1326) ilk insan anatomisi çalışmasını 1315 yılında bir kadavra üzerinde gerçekleştirmiştir (Greenspan, 2006, s. 10). Johannes de Ketham bu çalışmayı *Fasciculus Medicinae* (1493) adlı kitabında görselleştirmiş ve ilk anatomik illüstrasyonu çizen yazar olmuştur (Greenspan, 2006, s. 10).

Resim 2.2. Ernest Board, 1318'de Mondino de Cuzzi Tarafından Gerçekleştirilen Disseksiyon, 19. yüzyıl sonları

Resim 2.3. Johannes de Ketham, *Fasciculus Medicinae*, 1493

Mansur İbn Muhammad İbn Ahmad İbn Yusuf İbn İlyas tarafından yazılan *The Anatomy of the Human Body* isimli eser Vesalius'un anatomik tekniklerinden önce yazılmış, Batılı olmayan anatomik illüstrasyon çalışmalarına bir örnek teşkil etmektedir (Hansen & Porter, 1999, s. 30). Bu çalışma büyük oranda Galen'in öne sürdüğü insan anatomisi fikirleri çerçevesinde ele alınmıştır (Hansen & Porter, 1999, s. 30). Mansur'un anatomik illüstrasyonları İran'da bilinen en eski çalışmalardır (Anderson, Barnes, & Shackleton, 2011, s. 31).

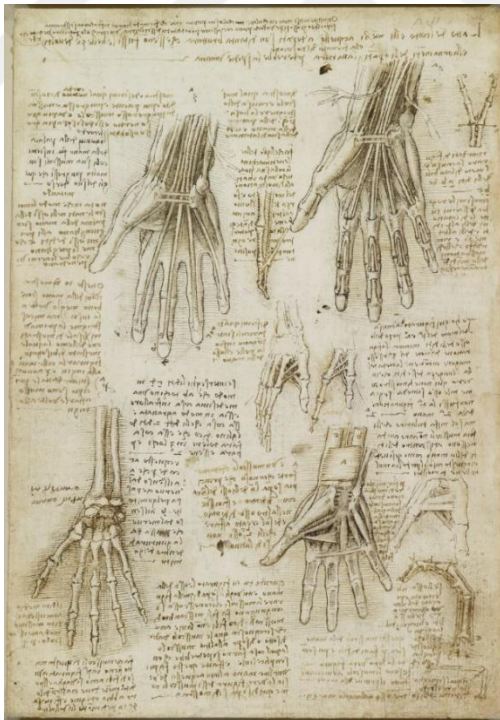

Resim 2.4. Mansur İbn Muhammad İbn Ahmad İbn Yusuf İbn İlyas, Sinir Sistemi ve Hamile Bir Kadın, 14. yy sonları

İlk olarak düzgün yani gerçeğe yakın anatomik illüstrasyonlar çizen kişi Leonardo da Vinci'dir (Greenspan, 2006, s. 10). İnsan anatomisini bir sanat biçimi olarak çalışan Leonardo da Vinci, insan bedeni üzerine yapılan ilk sistemik çalışmaları gerçekleştirmiştir ve Galen'den sonra adeta devrimsel bir adım atmıştır (Greenspan, 2006, s. 10). Leonardo cenin zarlarını ve beyni çalışan ilk kişi, kasların tanımı ve fonksiyonlarını ortaya koyan ilk fizyologlardandır (Greenspan, 2006, s. 10). Bu sebeple çalışmaları, kendinden önceki çalışmaları neredeyse geçersiz kılmış ve döneminde devrimci bir gelişim göstermesini sağlamıştır.

Resim 2.5. Leonardo da Vinci, İnsan Fetusu, 1510

Resim 2.6. Leonardo da Vinci, El Kemikleri, 1510-1511

Leonardo da Vinci'den sonra Galen'in çalışmalarını geçersiz kılan ve günümüzde hala anatomi konusunda yazılmış en iyi kitap olarak bilinen çalışma, Andreas Vesalius

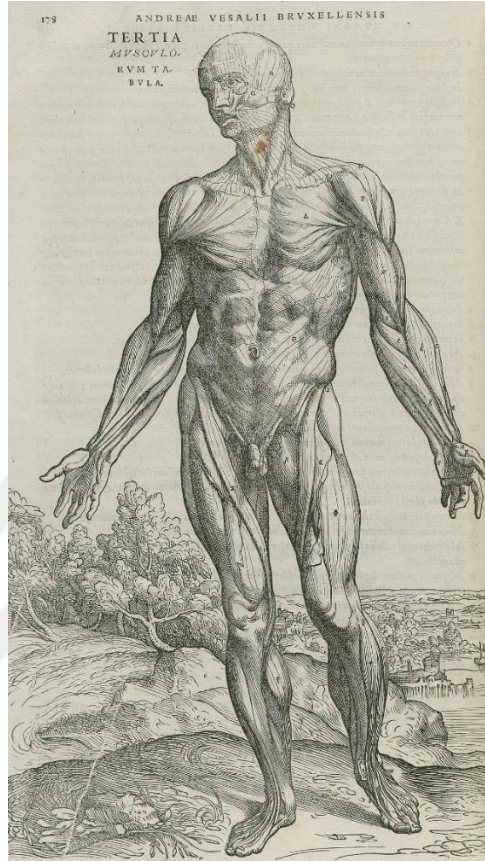
tarafından 1543 yılında yazılan *De humani corporis fabrica libri septem* (İnsan Vücudunun Yapısı Üzerine Yedi Kitap) isimli kitaptır (Hansen & Porter, 1999, s. 32). Bu kitap tartışmasız biçimde illüstrasyonların kelimelerden daha önemli olduğu ilk tıbbi kitaptır (Anderson, Barnes, & Shackleton, 2011, s. 34). Kitabın anatomik illüstrasyonlarını Flaman ressam Jan Stephan Calcar (1499-1546) çizmiştir (Akar, Cerrahi Tekniklerin Resimsel Anlatımı, 2015, s. 21).

Resim 2.7. Andreas Vesalius, *De humani corporis fabrica libri septem*, Kitabın Ön Yüzü, 1543

Andreas Vesalius gerçekleştirdiği anatomi çalışmaları ile anatominin modern çağının başlatıcısı olarak kabul edilmektedir (Sevil, 2008, s. 14). Rönesans'ın önemli bilim adamı Vesalius, idam edilen mahkumların üzerinde bedenin iç yapısını inceler (Akar, Cerrahi Tekniklerin Resimsel Anlatımı, 2015, s. 21). Vesalius'u öncüllerden ayıran en önemli özelliği, çalışmalarında Galen'in hatalı gözlemlerini doğrudan kabul etmek yerine, bilimsel-deneysel bir yaklaşım benimseyerek incelemelerde bulunmuş olmasıdır (Greenspan, 2006, s. 16). Bu açıdan Vesalius'un çalışmaları önemli bir evreyi, sistemin mekanizmalarına yönelişi temsil etmektedir (Batur, Gövde'm, 2007, s. 187). Başka bir ifadeyle Vesalius, tıpta Rönesans'ı başlatmıştır (Akar, Cerrahi Tekniklerin Resimsel Anlatımı, 2015, s. 21). Böylece Vesalius, pek çok hayvanın anatomisini insan anatomisi ile

karşılaştırmış ve türler arasındaki farklılıkların nasıl şaşırtıcı biçimde bilinmeyenleri ortaya çıkardığını belirtmiştir (Sevil, 2008, s. 14). Bu çerçevede bu siyah beyaz çizimlerin ana odağı, gövdenin düzenini okumaya kilitlenmiştir (Batur, Gövde'm, 2007, s. 187).

Resim 2.8. Andreas Vesalius, Kas Adam, *De humani corporis fabrica libri septem*, 1543

Resim 2.9. Andreas Vesalius, Muscle Man, *De humani corporis fabrica libri septem*, 1543

Resim 2.10. Andreas Vesalius, Muscle Man, *De humani corporis fabrica libri septem*, 1543

Resim 2.11. Andreas Vesalius, Muscle Man, *De humani corporis fabrica libri septem*, 1543

Andreas Vesalius'un başarılı çalışmasından sonra, insan anatomisi üzerine hem inceleme çalışmaları hem de illüstrasyon çizimleri hızlı bir şekilde gelişmiştir. Özellikle Leonardo da Vinci ile başlayan artistik anatomi çizimleri, Vesalius'tan sonra gelişerek devam etmiş ve bu dönemde illüstrasyonları açısından son derece güçlü görsellikte, önemli tıp kitapları yayınlanmıştır.

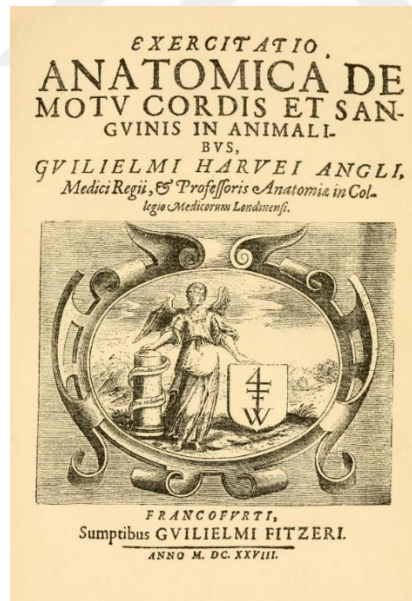
Bu çerçevede artistik anatomi tanımlamak, onun tıp bilimine kazandırdıklarını anlamak açısından önemlidir. Bilim ile sanatın iç içe geçmesiyle artistik anatomi kavramı oluşur (Akar, Cerrahi Tekniklerin Resimsel Anlatımı, 2015, s. 21). Artistik anatomi, “tüm sanat yapıtlarında vücudun hareket ve biçimlerini betimleme sanatıdır. İnsan vücudunun çeşitli bölümlerini yerli yerine yerleştirmeyi, organların yüzey üzerine izdüşümleri ile verdikleri konturları belirlemeyi, değişik oran ve ayırma planlarından yararlanmayı, hareketlerin yol açtığı değişiklikleri çözmeyi içerir” (Sevil, 2008, s. 7). Dolayısıyla artistik anatomi çizimlerinin gelişmesi ile hem tıp eğitiminde hem de tıbbi bilgilerin sonraki yüzyıllara aktarımında önemli bir gelişme kaydedilmiştir.

2.2. Tıp Kitapları, Tıbbi İllüstrasyonlar

Artistik anatominin gelişmesiyle tıp kitapları büyük oranda tıbbi illüstrasyonlar ile zenginleştirilmiştir. İllüstrasyonun en önemli özelliği, ilintili oldukları konuyu ya da metni tamamlayıp, o konunun değişik anlam ve boyutlarda yeniden algılanmasına yardımcı

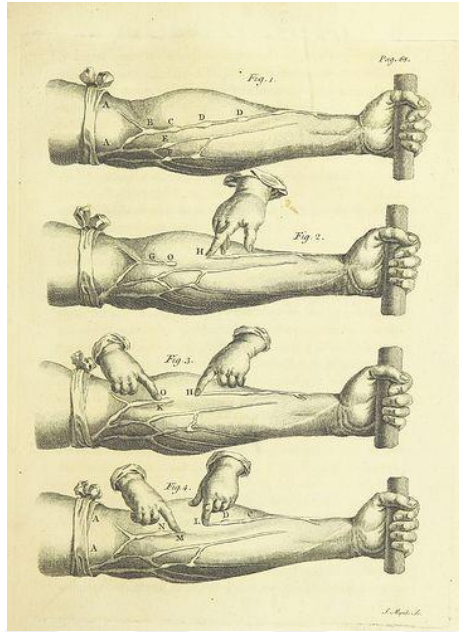
olmasıdır (Özdemir, Erler, Hidayetoğlu, & Bölükoğlu, 2003, s. 248). Bu sebeple illüstrasyonların tıp kitaplarında kullanılması son derece önemlidir. Tıbbi illüstrasyonlar, “anatomik yapıları, prosedürleri ve patolojik durumları açıkça betimlerken, detaydan uzak, gösterilmesi gereken noktalara odaklanmayı sağlayıp, gereksiz ya da dikkat dağıtan unsurları çizimden çıkarır” (Özdemir, Erler, Hidayetoğlu, & Bölükoğlu, 2003, s. 249). Böylece öğretici ve kalıcı bir anlatım sağlanabilmektedir (Çeliker & Yılmaz, 2017, s. 1855).

Tıbbi illüstrasyon ve insan anatomisi üzerine yapılan bilimsel inceleme ve araştırmaların temeli, 1543 yılında yayınlanan Andreas Vesalius’un *De humani corporis fabrica libri septem* isimli eseridir (Özdemir, Erler, Hidayetoğlu, & Bölükoğlu, 2003, s. 250). Vesalius’tan sonraki bir diğer dönüm noktası, 1628 yılında William Harvey’nin *Exercitatio Anatomica de Motu Cordis et Sanguinis in Animalibus* isimli eseri yazması olmuştur (Greenspan, 2006, s. 22). Harvey, kalbin bir pompa olduğunu ve kanın dolaştığını belirterek tıpta Rönesans’ın öncülerinden olmuştur (Akar, Cerrahi Tekniklerin Resimsel Anlatımı, 2015, s. 22).

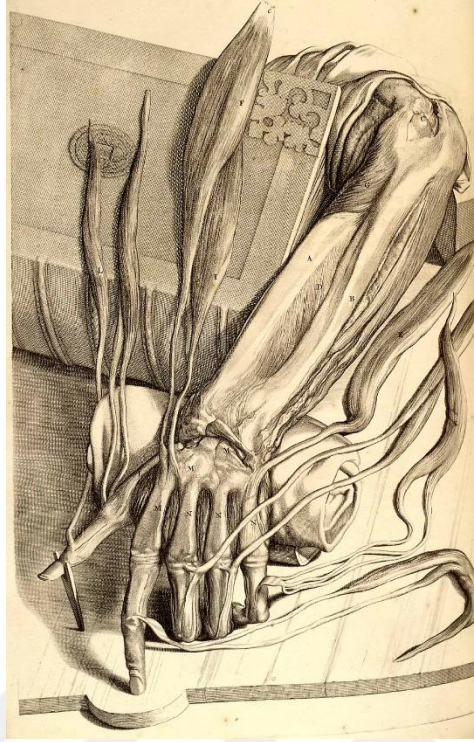
Resim 2.12. William Harvey, *Exercitatio Anatomica de Motu Cordis et Sanguinis in Animalibus*, Kitabın Ön Yüzü, 1628

Kitabında kalp ve damarlarla kan dolaşımını resimli olarak gösteren Harvey, kalbin çalışma biçimini, kanın nasıl dolaştığını incelemek için balıklar üzerinde deneyler yapmıştır (Anderson, Barnes, & Shackleton, 2011, s. 70).

Resim 2.13. William Harvey, Kan Dolaşımı, 1628

17. yüzyıla ait en iyi anatomik çalışma Govert Bidloo tarafından 1685 yılında yazılmıştır (Greenspan, 2006, s. 27). *Anatomia humani corporis* ismiyle bilinen eserde yer alan 105 adet bakır levha gravür Gerard de Lairese tarafından çizilmiştir (Greenspan, 2006, s. 27).

Resim 2.14. Govert Bidloo, Kol kasları ve tendonları, 1685

Resim 2.15. Govert Bidloo, Karın anatomisi, 1685

Bernard Siegfried Albinus'un Albunis Anatomisi olarak bilinen *Tabulae Sceleti e*

Musculorum Corporis Humani isimli eseri 1747 yılında yayınlanmıştır (Greenspan, 2006, s. 31). Bu kitaptaki illüstrasyonları Jan Vandelaar çizmiştir (Akar, Cerrahi Tekniklerin Resimsel Anlatımı, 2015, s. 22).

Anatomi ressamlığına farklı bir anlayış getiren kişi, 18. yüzyılda anatomi bilimini estetik bir endişe ile ele alan Jacques Gautier d'Agoty'dir (Deveci, 2017, s. 2328). D'Agoty cerrah Jacques-François-Marie Duverney ile çalışmaya başlamış ve 1745 yılından itibaren birçok anatomi kitabının çizimini yapmıştır (Anderson, Barnes, & Shackleton, 2011, s. 39). Bu çizimler ele alınış biçimi ve estetikliği ile o güne kadar yapılan çizimlerden oldukça farklı görünmektedir. Anatomi ressamlığında yeni bir dönemeç niteliği taşımış olan d'Agoty'nin çalışmaları, itici yanı ağır basan görüntülerin güzel sanatlar aracılığıyla yumuşatılarak kabul edilebilirliğini kolaylaştıran bir işlev görmüştür (Batur, Gövde'm, 2007, s. 189).

Resim 2.16. Jacques Gautier d'Agoty, İç Organları Gösteren İki Anatomik Figür, 1764-1765

Resim 2.17. Jacques Gautier d'Agoty, *Kadında Sırt Kasları*, 1745-1746

Henry Gray'ın anatomi kitabı, tıp tarihindeki en popüler kitaptır ve günümüzde hala bu popülerliğini korumaktadır (Greenspan, 2006, s. 32). Henry Gray anatomi çalışmalarını 1858 yılında *Grey's Anatomy* adlı yayınlar (Akar, Cerrahi Tekniklerin Resimsel Anlatımı, 2015, s. 22). Bu kitapta 363 resim yer almaktadır ve bu çizimleri anatomist ve ressam Henry Vandyke Carter hazırlamıştır (Akar, Cerrahi Tekniklerin Resimsel Anlatımı, 2015, s. 22).

Rönesans'a kadar Selçuklu ve Osmanlı tıp tarihinde de, Hristiyan sanatında olduğu gibi hastalıkların görsel bezemeler ve minyatürlerle temsil edildiği görülmektedir. Selçuklu ve klasik Osmanlı tıp yazmalarında teorik ve uygulamalı bilgiye yönelik minyatürlerin çoğu ilaç yapımında kullanılan bitki, hayvan ve madenler ile aletlere aittir (Sarı, Minyatürlerde Hastalar, Hastalıklar, Hekimler Osmanlı'nın Sağlığı, 2006, s. 52). Türk tıp tarihinde cerrahi uygulamaya yönelik en eski minyatürler 15. yüzyıl cerrahı Şerafettin Sabuncuoğlu'nun 1465 yılında yazdığı *Cerrahiyyetü'l Haniyye* isimli kitabında bulunmaktadır (Sarı, Minyatürlerde Hastalar, Hastalıklar, Hekimler Osmanlı'nın Sağlığı, 2006, s. 52).

Resim 2.18. Şerafettin Sabuncuoğlu'nun *Cerrahiyyetü'l Haniyye* isimli kitabından bir minyatür, 1465

Bu kitabın en önemli özelliği, tıp tarihinde ilk defa cerrahi müdahaleleri gösteren minyatür tekniğinde yapılmış çeşitli resimler içermesi ve Türkçe yazılmış olmasıdır (Yıldırım N. , 2008, s. 358). Bu minyatürlerde cerrahi aletlerin çizimleri ile birlikte cerrah, genelde elinde girişim yaptığı alet ile hasta başında gösterilmektedir. Doğumda kullanılan spekulum ve belin çekiminde kullanılan traksiyon aleti, çalışması gösterilen nadir örneklerdendir (Sarı, Minyatürlerde Hastalar, Hastalıklar, Hekimler Osmanlı'nın Sağlığı, 2006, s. 52-53). Eserde 136 cerrahi girişim, 163 cerrahi aletin resmi yer alır (Akar, Cerrahi Tekniklerin Resimsel Anlatımı, 2015, s. 24).

17. yüzyılın ilk yarısından itibaren Avrupa etkisinin görüldüğü Osmanlı'da Şirvanlı Şemseddin-i İtaki (1570-1640) *Risale-i Teşrih-i Ebdan ve Tercüman-ı Kibale-i Feylesefan* isimli eserini yazmıştır (Akar, Tıp Eğitiminde Görsel Sanatın Etkisi, 2015, s. 362). 1632 yılında yayınlanan eserin resimlerinde Vesalius'un eserinden etkiler görülmektedir (Akar, Tıp Eğitiminde Görsel Sanatın Etkisi, 2015, s. 362). Osmanlı döneminde basılan ilk tıp kitabı ise Şanizade Ataullah Efendi (1771-1826) tarafından yazılan *Hamse-i Şanizade* isimli eser olmuştur (Akar, Cerrahi Tekniklerin Resimsel Anlatımı, 2015, s. 23). 56 resim bulunan kitapta kemiklerin tamamı ayrıntılı olarak resmedilmiştir (Akar, Cerrahi Tekniklerin Resimsel Anlatımı, 2015, s. 23).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

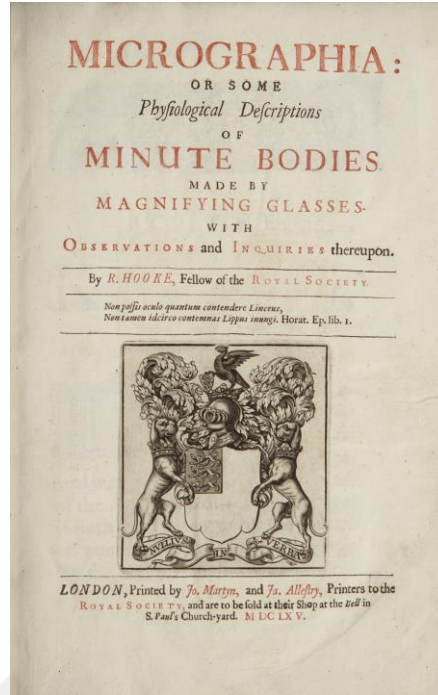
3. TIPTAKİ GELİŞMELERİN RESİM SANATINA ETKİLERİ

Tıp ve bilim ilişkisi, teknolojik gelişmelerin doğrudan bilimsel yansımalarını ortaya çıkarmaktadır. Böylece neredeyse teknolojide elde edilen her gelişme, bilimin bir adım daha ilerlemesine öncülük etmektedir. Özellikle 20. yüzyıl ile birlikte girilen yeni teknolojik çağ, bilimsel keşifleri son derece hızlandırmıştır. Örneğin 1900 ile 1945 yılları arasındaki bilimsel ve teknolojik gelişmelere bakıldığında şunlar ile karşılaşılmaktadır: Vitaminlerin belirlenmesi 1911'e, penisilinin keşfi 1928'e, antibiyotiğin üretimi ise 1943 yılına denk gelmektedir (Okutucu, 2014, s. 7). Bu gelişmeler sayesinde önceki yüzyıllarda toplumların adeta başına bela olan kolera, çiçek gibi salgın hastalıklar, 20. yüzyılda büyük oranda azalmış ve bu hastalıklarla mücadele etme kapasitesi artmıştır.

19. yüzyılda teknolojik görüntüleme alanında kaydedilen büyük ilerleme, 20. yüzyılın teknolojik ve bilimsel gelişmelerine ivme kazandırmıştır. 19. yüzyılın en önemli görüntüleme teknolojilerinden biri, 1839 yılında William Henry Fox Talbot tarafından keşfedilen fotoğraf olmuştur (Deveci, 2017, s. 2329). Fotoğrafın keşfi ile insanların gördüğü nesneler farklı anlamlar kazanmaya başlamıştır. Böylece artık birbirinden bağımsız görüntüler zamana bağlı olmadan görülebilir hale gelmiştir. Fotoğrafın keşfi, onun tıp alanında önemli bir görüntüleme teknolojisi aygıtı olarak kullanımını sağlamıştır. Fotoğraf sayesinde hastaların görüntülü kayıtları tutulabilmektedir (Deveci, 2017, s. 2329).

Fotoğraftan sonra keşfedilen ve tıp alanında önemli bir görüntüleme teknolojisi olarak yerini alan x-ışınları, 1895 yılında Alman bilim adamı Wilhelm Conrad Röntgen tarafından bulunmuştur (Deveci, 2017, s. 2329). X-ışınlarının keşfi ile tıp alanında çok önemli gelişmeler kaydedilmiş, özellikle bazı hastalıklara tanı koyulmasında önemli adımlar atılmıştır.

Tıpta x-ışınları kadar önemli etkileri olan bir diğer gelişme, mikroskobun icadıdır. Mikroskop, “çıplak gözle görülmeyen yapıları, sistemindeki mercekler yardımıyla büyüten ve görüntüsünün incelenmesini sağlayan bir alettir” (Okutucu, 2014, s. 56). Hastalıklara sebep olduğu bilinen ancak çıplak gözle görülemeyen varlıkları artık gözün görebileceği bir ortama taşıyan mikroskop sayesinde, birçok hastalığın sebebinin anlaşılması, teşhis edilmesi ve tanı koyulması kolaylaşmıştır.

Resim 3.1. Robert Hooke, *Micrographia*, 1665

17. yüzyıla kadar büyüteç ve bazı lensler mikroskop görevi gören aletler olarak kullanılmıştır. Mikroskopun icadına giden süreçteki en önemli gelişme, 1665 yılında Robert Hooke tarafından yazılan *Micrographia* adlı eserdir (Kilimci, 2018, s. 49). Mikroskop hakkında yazılmış ilk önemli eser olarak kabul edilen bu çalışma da Robert Hooke, mikroskobik incelemeleri ve çizimlerini paylaşmıştır (Kilimci, 2018, s. 49). Çizimlerinde sanatçı kimliğini de ortaya koyan Hooke, aynı zamanda kitabında mikroskop ile neler yapılabileceğini de göstermiştir (Okutucu, 2014, s. 58).

Resim 3.2. Micrographia adlı eserde yer alan ve Hooke tarafından incelenen şişe mantarının mikroskopik görüntüsü

Robert Hooke'tan sonra kendi yaptığı bir mikroskopla ilk defa mikroorganizmaları inceleyen kişi Antoni van Leeuwenhoek olmuştur (Greenspan, 2006, s. 49).

Tıpta kaydedilen bu gelişmeler, bir yandan hastalıkların tanı ve tedavisinde hızlı adımların atılmasını sağlarken bir yandan da sanatta yansımalarını göstermeye başlamıştır. Mikroskobun sunduğu bu yeni dünya hem hekimler hem de sanatçılar için bambaşka bir pencere açmıştır. Bu çerçevede bu bölümde, radyoloji ve mikroskop gibi hastalıkların tanı ve tedavisinde önemli adımlar atılmasını sağlamış görüntüleme yöntemlerinin resim sanatına etkileri ele alınacaktır.

3.1. Radyolojik Görüntüleme Yöntemlerindeki Gelişmelerin Resim Sanatına Etkileri

3.1.1. Georges-Alexandre Chicotot

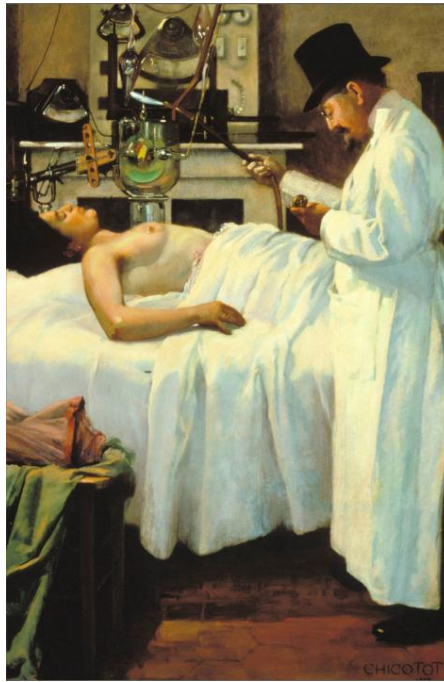
Georges-Alexandre Chicotot (1868-1921), x-ışınlarını resimlerinde konu edinen önemli hekim sanatçılardan biridir. Bir radyoloji uzmanı olan Chicotot, resimlerinde, özellikle yirminci yüzyılın ilk yıllarında, tıbbi temalar içeren konulara odaklanmıştır (Emery & Emery, 2005, s. 74). Bu çerçevede 1904 yılında *Tübaj* isimli aşağıdaki resmi yapmıştır.

Resim 3.3. Georges-Alexandre Chicotot, *Tübaj*, 1904

Bu resimde Chicotot ve mesai arkadaşı Dr. Albert Josias, ekibi ile birlikte bir hastaya túbaj (yutak borusuna bir tüp sokulması) yaparken resmedilmiştir (Argosçelik, 2017). Bu eserin temel amacı, gerçekleştirilen tıbbi eylemleri kaydetmektir (Okutucu, 2014, s. 24).

Chicotot'un 1908 yılında resmettiği *X Işınlarıyla Kanser Tedavisi* isimli resmi, adından da anlaşılacağı üzere x ışınları ile meme kanseri tedavisini konu edinmektedir (İşyapar, 2009, s. 49). Temel olarak radyolojiyi vurgulayan bu eserde Chicotot, tedaviyi uygulayan doktor olarak kendini resmetmiştir.

Resim 3.4. Georges-Alexandre Chicotot, *X Işınlarıyla Kanser Tedavisi*, 1908

3.1.2. Ahmed Mater

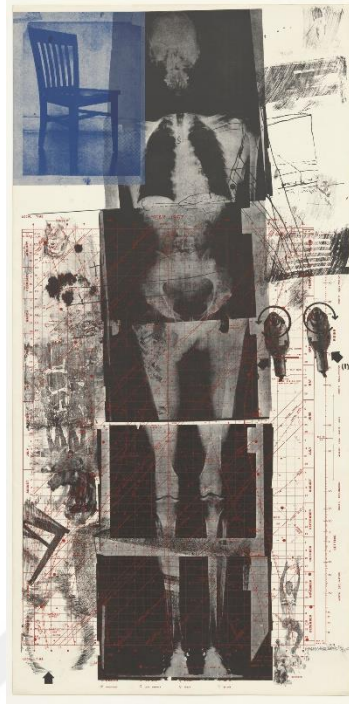
Resimlerinde x ışını görüntülerini konu edinen bir diğer isim Ahmed Mater'dir. Sanatçı *Illuminations* adını verdiği koleksiyonda mavi ve siyah röntgen görüntülerinden yararlanarak farklı kolaj çalışmaları yapmıştır (Deveci, 2017, s. 2333-2334).

Resim 3.5. Ahmed Mater, *X Ray Film*, 2003

3.1.3. Robert Rauschenberg

Çağdaş Amerikan sanatı içinde anılan Robert Rauschenberg, taş baskıdan resme fotoğraftan heykele kadar birçok farklı sanat dalında eserler vermiş çok yönlü bir sanatçıdır.

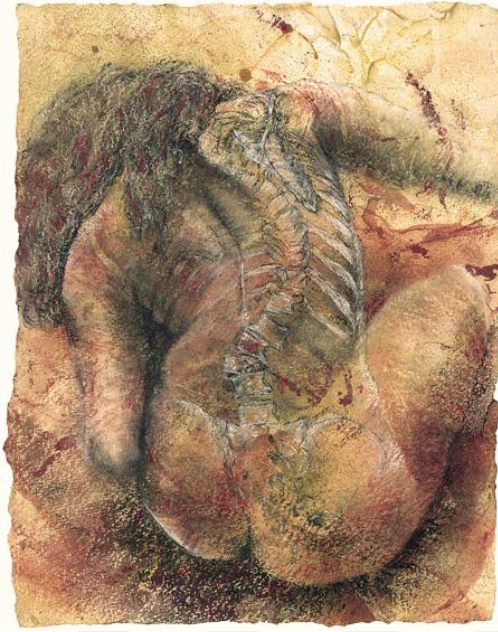

Resim 3.6 Robert Rauschenber, Booster, 1967

Sanatçının *Booster* isimli eseri, x-ışınları ile çekilmiş bir radyogramı kullandığı önemli çalışmalarından biridir. Bu çalışma taş baskı ile düzenlenmiş bir kâğıt üzerine radyogramların aralıklı olarak dizilmesi ile oluşturulmuş bir otoportredir (Birlik, 2015, s. 131). Bütün bir vücudun parça parça röntgenlerinin kullanıldığı çalışma, x-ışınlarının keşfedildiği dönemde Ludwig Zehnder tarafından yapılan kolajın tekrarıdır (Birlik, 2015, s. 131). Çalışmada geometrik ve organik formlar bir arada kullanılmıştır.

3.1.4. Laura Ferguson

Çocukken kendisine konulan skolyoz tanısı ile aynı zamanda yaşamının yönünü de tanımlayan Laura Ferguson, skolyozla yaşamının nasıl bir şey olduğu üzerine düşünmeye o zamanlarda başlamıştır. 1990'lı yıllarda gelen bir merak ile kendi bedenini incelemeye başlayan Ferguson, bu dönemde aynı zamanda anatomik çizimler yapmaya başlamıştır. Bedenine ait x-ray görüntülerini doktorlarla paylaşmanın, ona sanki bedenini de doktorlarla paylaşıyormuş gibi hissettirdiğini ifade eden Ferguson, bu yüzden hep eksik hissettiğini vurgulamıştır (Ferguson, 2020). Bu eksiklik ancak kendi bedenine ait x-ray görüntüleri ile çalışmaya başladığında ortadan kalkmıştır.

Resim 3.7. Laura Ferguson, Görünür İskeletle Çömelen Figür, 1994

Çalışmalarına kendi x-ray görüntüleri ve bedenini kullanarak başlayan Ferguson, sanat ve tıp arasındaki bağlantıyı anatomi ve radyoloji perspektifinden ele almaktadır. Sonraları çalışmalarına kadvralar üzerinde devam eden sanatçı, çizimlerinin gerçeklik vurgusunu artırmak için 2011 yılı itibarı ile röntgen, tomografi ve MR görüntülerini de kullanmaya başlamıştır (Birlik, 2015, s. 150).

Resim 3.8. Laura Ferguson, Gold Black Brain, 1990

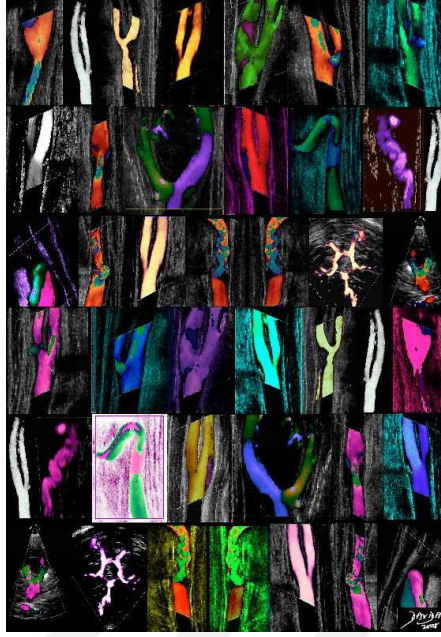

Resim 3.9. Laura Ferguson, Gold Black Brain with Floating Colors, 1990

Sanatçıya göre MR görüntülerinin çizgisel ve leke görüntüleri yüksek olduğu için bu onları aynı zamanda bir sanat eserine dönüştürülmeye elverişli kılmaktadır (Birlik, 2015, s. 154). Bu çerçevede yukarıda görüldüğü üzere çalışmalarında bir beynin MR görüntülerini kullanmıştır. Laura, MR görüntülemenin daha çok içinde su barındıran yumuşak dokularda etkili olmasından dolayı beyin üzerine çalışmayı tercih etmiştir (Birlik, 2015, s. 154).

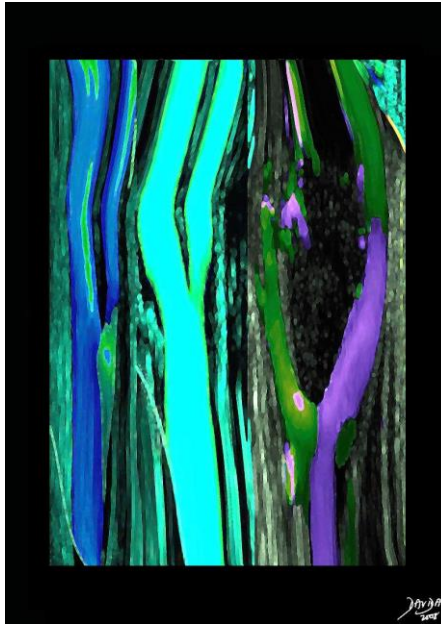
3.1.5. Ashley Davidoff

Ashley Davidoff radyoloji laboratuvarında kas yapıları, cenin ya da fetüsler ve organların çalışır haldeki görüntülerini toparlayarak tüm bunları birer sanat nesnesi haline dönüştürmektedir (Birlik, 2015, s. 163). Davidoff'un çalışmaları incelendiğinde oldukça farklı renkleri kullanarak karanlık bir arka planı aydınlatmaya çalıştığı görülmektedir. Bununla birlikte çalışmalarında parçalardan bir bütün oluşturmaya çalıştığı dinamik, renkli ve düzenli bir yapı göze çarpmaktadır.

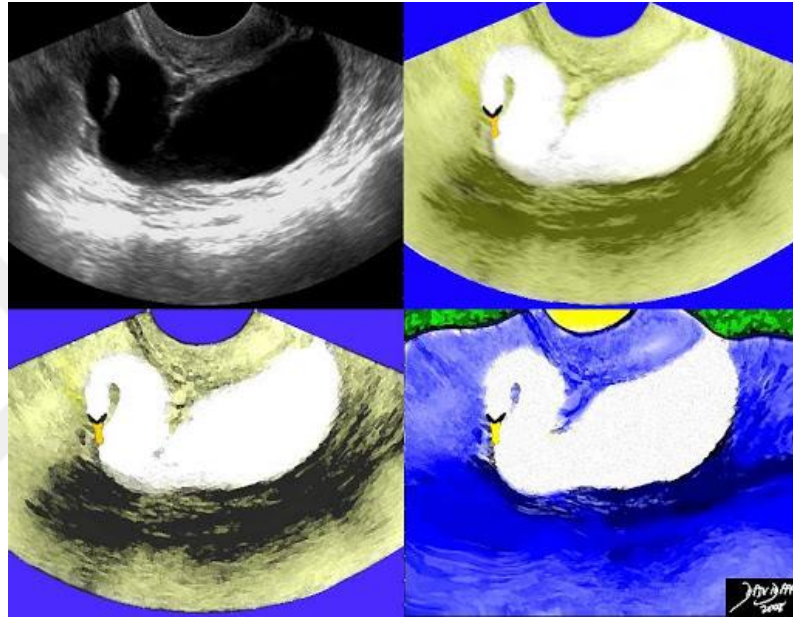
Resim 3.10. Ashley Davidoff, Karotis Arteri, 2008

Gerçekliği çok farklı bir biçimde yansıtan yukarıdaki çalışmanın sonogram görüntüsü, orijinal diyagonal prob ile alınmıştır (Birlik, 2015, s. 163). Arka planı bütünüyle siyah olan çalışmanın ön planında mor, pembe, yeşil, turkuaz gibi çok canlı ve siyahla kontrast oluşturacak renkler kullanılmıştır. Ön plandaki bu renk kullanımı parçalı bir görünüm verse de, arka plandaki karanlık bu parçaları bir bütünde toplamaktadır.

Resim 3.11. Ashley Davidoff, Karotis Arteri, 2008

Çalışmalarında ultrason görüntüsünü hem yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere parçalı hem de bütün olarak kullanmaktadır. Bu görüntüleri parçalı olarak kullandığı görüntülerde, parçalardan farklı bir bütüne ulaşmaya çalışmakta ve dolayısıyla farklı bir anlam ortaya koymaktadır. Ultrason görüntüsünü bir bütün olarak kullanarak o görüntüden yeni bir anlam üretmeye çalıştığı dikkat çekici çalışması *Uterus Fallopian Tube Hydrosalpinx Ultrasound Swan In the Water* isimli eseridir.

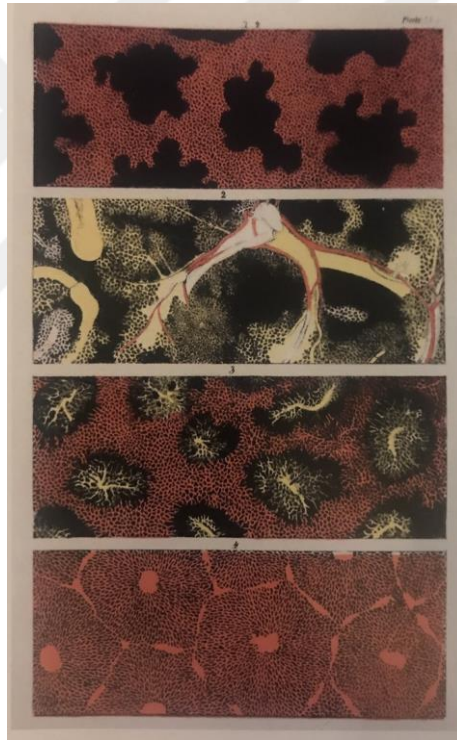
Resim 3:12. Ashley Davidoff, *Uterus Fallopian Tube Hydrosalpinx Ultrasound Sudaki Kuğu* 2009

Yukarıdaki çalışmasında bir adet ultrason görüntüsü ile çalışan Davidoff, ultrasonda görünen uterus fallopunun şeklini dört aşamada bir kuğuya benzetmektedir (Birlik, 2015, s. 165). İlk görüntü orijinal ultrason görüntüsüdür. İkinci görüntüde Davidoff'un diğer çalışmalarında da kullanmış olduğu dikkat çeken bir mavi ton ile arka planın boyandığı ve kuğu formunun ortaya çıkarıldığı görülmektedir. Üçüncü görüntüde çeşitli renkler ve gölgelendirmenin kullanılmasıyla adeta ultrason görüntüsünden bağımsız bir resim eseri ortaya çıkarılmıştır. Son görüntüde kuğu ve arka plan tamamen resimselleştirilmiştir. Böylece ortaya ön planda bir kuğunun olduğu manzara resmi çıkarılmıştır.

3.2. Mikroskopik Görüntülemelerin Resim Sanatına Etkileri

3.2.1. Arthur Hill Hassall

Arthur Hill Hassall (1817-1894) İngiliz bir doktordur. 1846 yılında yayınlanan *The Microscopic Anatomy of the Human Body in Health and Disease* isimli iki ciltlik kitabı, konu üzerine İngilizce olarak yayınlanan ilk ders kitabıdır (Phaidon Editors, 2019 , s. 223). Sanatçı kitabında mikroskopla görüntülediği kan hücreleri, hepatik portal sistem anatomisi, epitelyum, civciv embriyosunun gelişimi, saçın yapısı gibi çeşitli incelemelerin çizimlerini de paylaşmıştır. Bu çizimler o dönemde mikroskopla yapılan incelemelerin niteliğini ve uzmanlığı göstermesi açısından önemlidir.

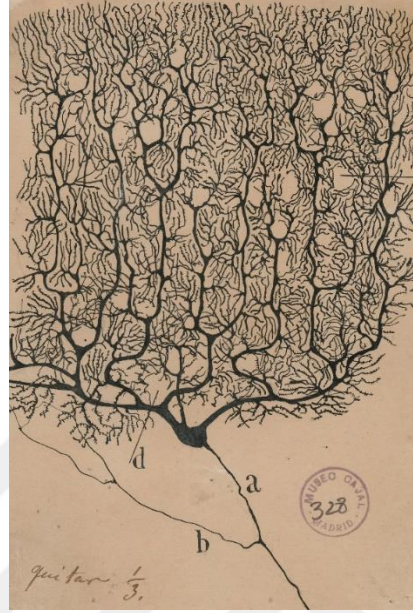

Resim 3.13. Arthur Hill Hassall, *Hastalıkta ve Sağlıkta İnsan Vücudunun Mikroskopik Anatomisi*, 1846

3.2.2. Santiago Ramon y Cajal

Santiago Ramon y Cajal (1852-1934), mikroskopta gördüğü görüntülerden etkilenerek onları çizimlerine aktaran önemli bilim adamlarından biridir. Sadece çizdiği resimlerle değil, tıp alanındaki başarısıyla da adını duyurmuş bir bilim adamı olan Cajal, 1852 yılında

İspanya’da doğmuş ve Zaragoza Üniversitesi’nde tıp eğitimi almıştır (Zergeroğlu & Nalçacı, 2015, s. 82). Modern sinir biliminin babası olarak bilinen Cajal’ın mikroskobu ve yaptığı çizimler, tıbbi araştırmasındaki en önemli iki aracı olmuştur (Smith, 2018).

Resim 3.14. Santiago Ramon y Cajal, İnsan Beyinciğinde Purkinje Nöronları, 1899

Cajal 1875 yılında aynı üniversitede anatomi asistanı olarak çalışmaya başlamış ve ilk defa burada canlı kurbağa ayağında kan akımını gözlemlemesiyle mikroskop ile tanışmıştır (Zergeroğlu & Nalçacı, 2015, s. 82). Bu görüntülerden çok etkilenen Cajal, burada gördüklerini ayrıntılı bir biçimde çizmeye başlamıştır.

Resim 3.15. Santiago Ramon y Cajal, Çocuk Serebral Korteksinin Glial Hücreleri, 1904

Çizimlerini çoğunlukla mürekkep ve kalem aracılığıyla yapan Cajal'ın çizimleri, basit ancak oldukça profesyoneldir. Cajal'ın hayatı boyunca 2900'ün üzerinde çizim yaptığı bilinmektedir (Smith, 2018). Yazılarında beyin yapısını ağaç ve orman yapısına benzeten Cajal'ın bu düşüncesini çizimlerine de net bir biçimde yansıttığı görülmektedir (Okutucu, 2014, s. 72).

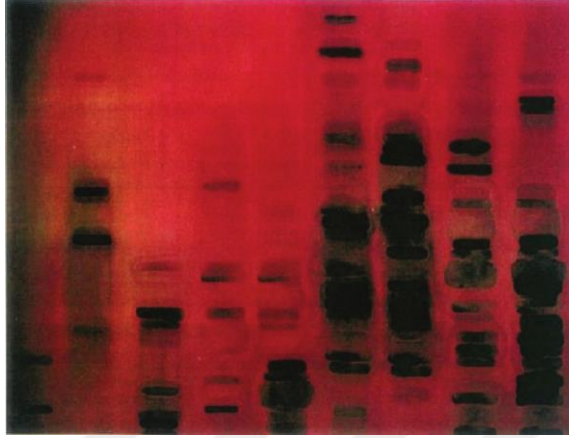

Resim 3.16. Santiago Ramon y Cajal, Kertenkele Retinası, 1911

3.2.3. Dennis Ashbaugh

Dennis Ashbaugh (1946) eserlerinde DNA dizilimi, sanal ağlar, biyolojik virüs ve bilgisayarın iç içe olduğu konuları işlemektedir (Kilimci, 2018, s. 80). Sanatçı 1990 yılında

resimlerinde DNA dizilimini kullanmaya başlamıştır (CPNAS, 2020). Bu resimlerini büyük boyutlu resimler için daha ideal olan dijital görüntüleme belgelerini kullanarak yapmıştır (CPNAS, 2020).

Resim 3.17. Dennis Ashbaugh, Tasarımcı Gen, 1992

Sanatçı 1992 yılında yaptığı *Designer Gene* isimli çalışmasında, DNA dizilimlerini tuvale yansıtmıştır. Sanatçı bu konuda çalışan ilk sanatçılardandır. Bu resimlerini aşağıda görüldüğü biçimde büyük boy tuvalere yapmıştır.

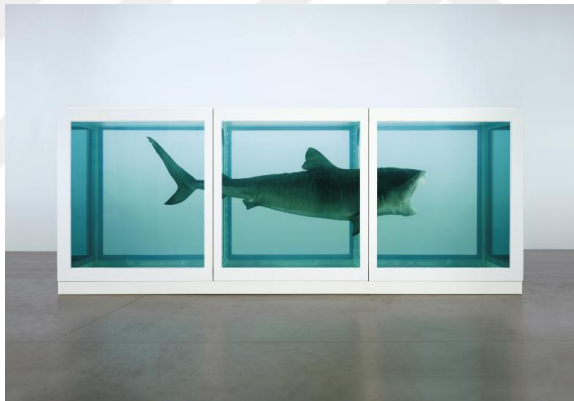
Resim 3.18. Dennis Ashbaugh, Gene Sequences, 1992

Yine sanatçının “Masumlar Serisi” olarak bilinen çalışmaları, haksız yere uzun yıllar hapisanede yatmış mağdurların gen haritalarını resimlediği işlerdir (Kilimci, 2018, s. 81).

3.2.4. Damien Hirst

Damien Hirst (1965) mikroskoptan aldığı görüntülerle çok ilginç resimler çizen ressamlardan biridir. 1965 yılında doğan Damien Hirst, güzel sanatlar eğitimi aldığı Goldsmith Üniversitesi'nden 1980'lerin sonunda mezun olmuştur (Yılmaz, 2019, s. 578). Genç Britanyalı Sanatçılar topluluğunun önde gelen sanatçılarından biri olan Damien Hirst çalışmalarında, arzu ve korku, hayat ve ölüm, mantık ve inanç, sevgi ve nefret gibi farklı kavramları konu edinmektedir (Doğan, 2014, s. 67).

Çağdaş sanatçılar arasında yer alan Hirst'ün birçok eserinin teması ölümdür (Kilimci, 2018, s. 118). Hirst ölümü sadece tuvallerinde değil, bizzat ölümün kendisini kullanarak ölüm düşüncesi ile ilişkisini yansıtmaktadır. Bu düşüncesini somutlaştıran en önemli eserlerinde, formaldehit tankları içerisine yerleştirdiği ölü hayvanları sergilemiştir (Yılmaz, 2019, s. 579).

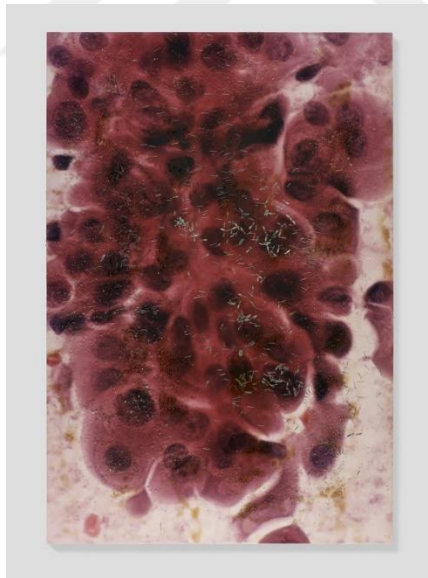
Resim 3.19. Damien Hirst, The Physical Impossibility of Death in the Mind of Someone Living, 1991

İnek, koyun, buzağı, köpekbalığı gibi hayvanları cansız biçimde ve keserek cam kaplar içerisinde sergileyen Hirst, bu çalışmaları ile insanlara farklı bir bakış açısı sunmayı hedeflemektedir (Doğan, 2014, s. 68). Dönmez'e (2013) göre, Hirst'ün formaldehit dolu kabın içerisine hapsederek koruduğu cansız köpekbalığı bedeni, 20. yüzyılın son on yılında "Avant-Garde İngiliz Genç Sanatı"nın bir sembolü halini almıştır (Dönmez, 2013, s. 80).

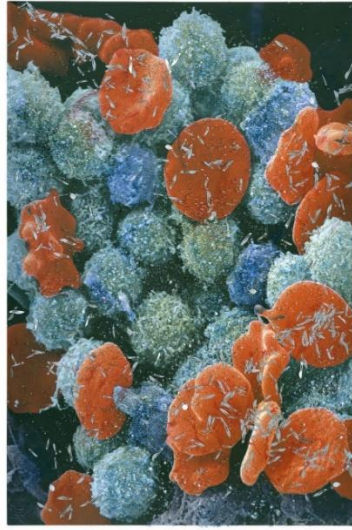

Resim 3.20. Damien Hirst, Away From The Flock (Divided), 1995

Sanatçının *Biyopsi Resimleri* adıyla bilinen resim serisi, çeşitli kanser türleri ve bazı hastalıkların mikro yapılarının görüntülerinin tuvale aktarılmasından oluşmaktadır. Bu resimler, bilim ve fotoğraf kütüphanelerinden alınıp, sonrasında tuval üzerine püskürtmeli veya ipek baskılı olarak gerçekleştirilmiştir (Kilimci, 2018, s. 118). Resimlerin başlıkları ise her bir biyopsinin tam dijital adıyla üretilmiştir (Kilimci, 2018, s. 118).

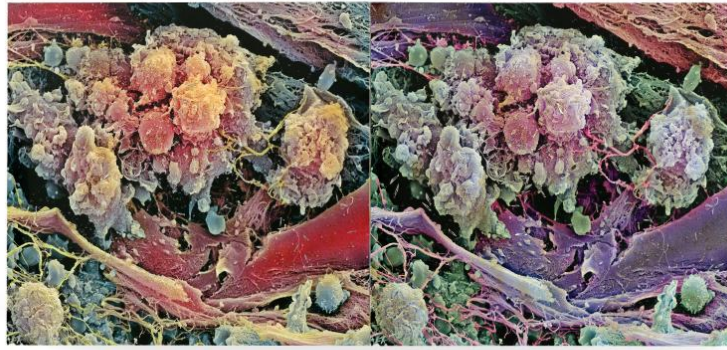

Resim 3.21. Damien Hirst, Meme Kanseri Hücreleri, Işık Mikroskobu, 2008

Resim 3.22. Damien Hirst, Lösemi Kan Hücreleri, elektron mikrograf taraması, 2008

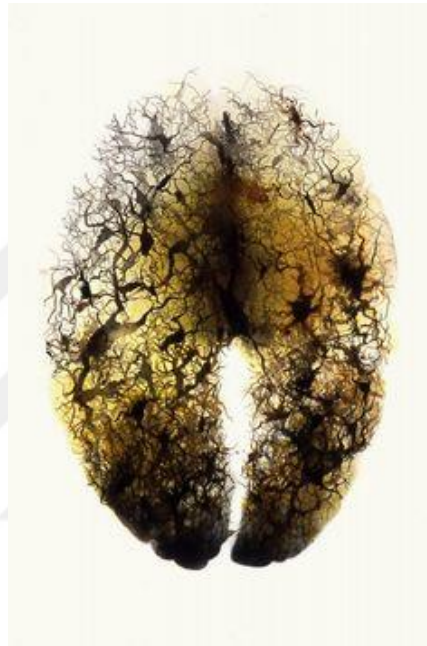
Bu tuval yüzeyleri yakından incelendiğinde, kırık cam, insan saçı, diş, iğne, balık kancası ve neşter bıçaklarının çeşitli şekillerde döşendiği görülmektedir (Kilimci, 2018, s. 119).

Resim 3.23. Damien Hirst, İkinci Seri Biyopsi. Meme Kanseri Hücreleri,elektron mikrograf taraması, 2008

3.2.5. Constance Jacobson

Günümüz modern sanatçılarından Constance Jacobson, Amerika'daki Maryland Enstitüsü Sanat Koleji'nde sanat eğitimi almıştır (Jacobson, 2020). Yoğun kentsel gelişimin yaşam alanını çevreleyerek rahatsız edici bir kapalılık ve yoğunluk hissi yarattığını ifade eden Jacobson, bu sebeple son yıllarda yoğun olarak mikroskobik formlardan ilham alarak çalışmaya başlamıştır (Jacobson, 2020).

Resim 3.24. Constance Jacobson Cilt 20, 2005

Sanatçının *Tome* serisi olarak bilinen çalışmaları, akıl hastalığı ve kendini kaybetme korkusu ile doğrudan ilgili bir aile bağlantısından ortaya çıkmıştır (Okutucu, 2014, s. 103). Sarı ve siyah tonlarının kullanıldığı çalışmada beyin yapısı görülebilmektedir. Sanatçının *Notochord* ismiyle bilinen bir diğer çalışması, siyah ve beyaz tonlarından oluşmaktadır. Cajal'ın ağaca benzeyen çizimlerini anımsatan bu çalışma yakından incelendiğinde, iskelete benzeyen bir yapıyı anımsatmaktadır.

Resim 3.25. Constance Jacobson, Notokord, 2009

3.2.6. Salvador Dali

Ünlü ressam Salvador Dali, hayatı boyunca bilimle ilgilenmiş, bilime olan bu ilgisini hem yazdığı makaleler ve basın demeçlerinde dillendirmiş hem de resimlerinde kullanmıştır. Dali'nin kişisel kütüphanesi onun bilime olan bu tutkusunu açıkça ortaya koymaktadır. Kütüphanesinde fizik, kuantum mekaniği, yaşamın kökenleri, evrim ve matematiğe ilişkin kitapların yanı sıra güncel bilim haberlerini takip etmek üzere abone olduğu çeşitli bilim dergileri olduğu görülmüştür (Ruiz, 2010, s. 1). Dali yaşadığı dönemin bilimsel gelişmelerini yakından takip ederken aynı zamanda o dönemde yaşanan siyasi ve güncel olaylardan da son derece etkilenmektedir. Dolayısıyla Dali'nin resimleri, bilimsel ve güncel olayları da yansıtmaktadır.

Dali sürrealist bir ressamdır. Sürrealizm, Dada akımından ayrılan Andre Breton'un 1924 yılında yayınladığı manifesto ile ilk defa tanıtılmıştır (Küçükler Daldaban, 2006, s. 23). Modern fizikten de etkilenen sürrealizm, fikirlerin, sanatsal yaratılışın ve eylemin bir hareketi, psişik otomatizmi, rüyaların dünyasına ve bilinçaltı dünyasına dayanan bir deneyim, Freud'un psikanaliziyle ilişkilendirilen bir dünyadır (Ruiz, 2010, s. 2). Sürrealizmin amaçlarının açıklandığı ikinci manifesto, Dali'nin resimlerinin nasıl bir bakış açısına sahip olduğunu anlamak açısından önemlidir:

“Her şey hayatın ve ölümün, gerçeğin ve hayalin, geçmişin ve geleceğin, söylenebilenin ve söylenemeyenin, alçağın ve yüksekini ait olarak görülebileceği, mavi bir noktanın varlığını göstermektedir. Sürrealist etkinin amacı, yalnız bu noktayı saptamak umududur, bunun dışında başka bir amaç arayanlar, boşuna çaba harcamış olurlar” (Passeron, 1982, s. 35). Sanatçının atom bombasından etkilenerek resimlerini şekillendirdiği 1940-1948 periyoduna kadar Freud’un psikanalitik çalışmalarından etkilenerek rüyalar ve düşsel imge kurulumu üzerine çalışmalar üretmiştir. Ancak atom bombasının atılması, sanatçının ruh dünyasında ve resimlerinde önemli bir kırılma noktası oluşturmuştur. Bundan sonra atomun gücüne ve fiziksel dinamiklerine doğru çekilen Dali, sanat eserlerine adına nükleer mistisizm dediği bazı fiziksel bilgiler eklemiştir (Dine, 2015, s. 128). Dali, nükleer mistisizm olarak adlandırdığı bu yeni anlatım formunu şu şekilde açıklamaktadır:

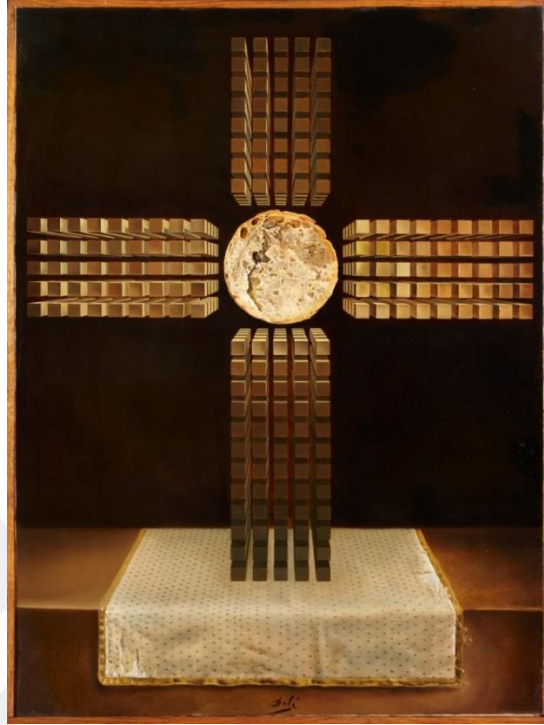
“6 Ağustos 1945'teki atom patlaması sismik olarak beni vurdu. O zamandan beri atom benim en sevdiğim yansıma konum oldu. Bu dönemde boyanan manzaraların çoğu bu patlama haberlerinde duyduğum büyük korkuyu ifade ediyor. Paranoyak-kritik yöntemim o dünyanın keşfinde... Onları kontrol altına almak için şeylerin gücünü ve gizli yasalarını görmek ve anlamak istiyorum. Gerçeklik iliği içine girmek için, benim için mevcut olağanüstü silah - mistisizm, ne olduğunun derin sezgisi, bütünle derhal bir birlik, gerçeğin lütfu ile ilahi lütufla mutlak vizyon” (Ruiz, 2010, s. 4).

Resim 3.26. Salvador Dali, Uranium and Atomica Melancholica Idyll, 1945

Yukarıdaki resim, savaşlar, bombalamalar ve insan kaybının dahil olduğu korkunç durumları gösteren koyu renklerde yapılmıştır. Öndeki portrede, gözler, burun ve dudaklar

yerine bombalamayı gösteren bir uçak yerleştirilmiştir. Soldaki portre ise insanın acısını göstermek üzere ağzı açık ve hava almaya çalışır gibi resmedilmiştir.

Resim 3.27. Salvador Dali, *Nuclear Haç*, 1952

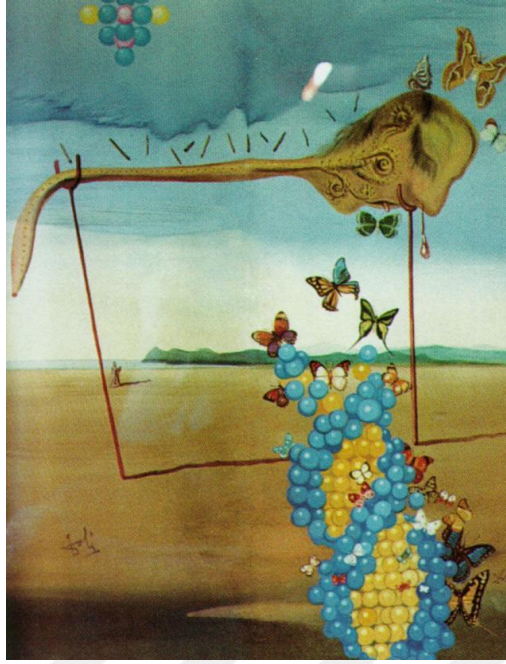
Dali, *Nuclear Cross* isimli çalışmasında gizem ve dini birbirine karıştırırken aynı zamanda resme mistik ve bilimsel bir mana yüklemiştir (Dine, 2015, s. 128). Ressamın 1954 yılında resmettiği *Hypercubic Christ* isimli çalışması, yine mistik ve bilimsel anlamların bir arada kullanıldığı bir eserdir.

Resim 3.28. Salvador Dali, *Kuşunun Babasının İnter- Atomik Dengesi*, 1947

Yukarıdaki resimde yine modern bilimin merceği altında atomlar arası boşluğu konu edinmiştir. Resimde birbirinden tamamen farklı figürler birbirilerine değmeden havada süzülmemektedir. Ressamın yine 1947 yılında resmettiği *Dematerialization Near the Nose of Nero* ve *The Three Sphinxes of Bikini* isimli çalışmaları, onun nükleer ya da atomik periyod olarak tanımladığı dönemde yapılmış eserleridir.

Nihayet 1962 ve 1968 yılları arasında genetik, DNA ve yapısı üzerinde yapılan çalışmalardan etkilendiği eserler üretmiştir (Ruiz, 2010, s. 7). Sanatçının *Butterfly Landscape* isimli aşağıda görülen eseri, DNA yapısını resmettiği çalışmalarından biridir.

Resim 3.29. Salvador Dali, Butterfly Landscape, 1957-1958

Resimlerinde kelekleri sıklıkla kullandığı görülen Dali'nin bu resminde, kelekler bir DNA molekülünü taşımaktadır. Sürrealist resimler çizen Dali'nin bu resminde, DNA molekülü açık bir biçimde görülürken sürrealist imgeler de bulunmaktadır.

Dali için DNA molekülünün işlevi çok açıktır: DNA bize ölümsüzlüğü veren şeydir (Ruiz, 2010, s. 8). Dali'ye göre, Tanrı'nın yasaları DNA içinde bulunan kalıtım yasaları ve RNA genetik kodu iletmekle görevli habercidir (Ruiz, 2010, s. 8).

3.2.7. Vassily Kandinsky

4 Aralık 1866'da Moskova'da varlıklı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Kandinsky, hukuk eğitimi almıştır. Ancak 1896 yılında Estonia Dorpat Üniversitesi'ndeki profesörlük görevini geri çevirip resim eğitimi almaya karar verir (Albekoğlu, 2015, s. 57). Soyut resmin öncülerinden olan Kandinsky, temsili olmayan yani soyut olan sanat kavramını, sanatçının dış dünyaya ait tüm atıflardan kurtulmuş ruhsal bir sanat biçimi bulma yönündeki "iç gerekliliğe" bağlayarak biçimlendirmektedir (Fleming & Honour, 2016, s. 780). Bir başka ifadeyle Kandinsky'e göre soyut sanat, "özgürlüğe kavuşma, içsel zorunluluk ile arınan, bunları aşan kişinin yüksek düzeydeki hakikatlere ulaşması, renk ve

biçim gibi dış öğelerin uyandırdığı ruhsal titreşimleri duyabilmesidir” (Boztunalı, 2016, s. 107).

Sanatın içsel bir gereklilikle sanatçının ruhundan yükselmesi ve doğaya ya da dünyaya ait tüm temsillerden, şekillerden ve atıflardan sıyrılması soyut sanatın aslıdır. Ancak bununla birlikte Kandinsky için kendi başlarına soyut biçim nitelikleri de temsili nitelikler kadar önemsizdir. Soyut biçim nitelikleri, ancak ve ancak sanatçının en dipteki duygularını gün yüzüne çıkardıkları ve dolayısıyla tam bir ruhsal gerçeklik yarattıkları sürece anlamlı hale gelmektedir (Fleming & Honour, 2016, s. 780).

Soyut sanatta önemli olan biçim ve renklerin, herhangi bir atıfsal temsiliyeti olmadan, ruhani ve içsel kaynaklarla bir sanat eseri haline getirilmesidir. O halde soyut resmi diğer resimlerden ayıran en önemli özelliği, nesneleri çağrıştırıp çağrıştırmadığıdır (Şener, 2010, s. 47). Bu çerçevede duyguların gerçek ifadesini bulabilmesi için onlara yol gösteren içgüdü gibi primitif öğeler, sanatsal yaratının başlıca koşulu sayılmıştır (Antmen, 2009, s. 81).

Resim 3.30. Vassily Kandinsky, Birkaç Daire, 1926

Yukarıdaki resim de görüldüğü üzere, sanatçı duygu dünyasını şekillendirirken geometrik formlardan yararlanmıştır. Soyut sanatta renk ve biçimlerin önemli olduğunu, yukarıdaki resimde tercih edilen renk ve formlardan görmekteyiz. Burada hislerini dairelerle ifade

eden sanatçının özellikle sarı, kırmızı ve mavinin tonlarını yoğun olarak kullandığı görülmektedir.

Kandinsky'e göre bazı renk ve biçimlerin birbirleriyle ilişkisi vardır:

Örneğin mavi renk daireye, kırmızı renk kareye, sarı renk ise üçgene denkti. Kompozisyonlarında kullandığı formları psikolojik açıdan ele alıyordu. Onun için üçgen bir trompet sesine benzer ve asabiyetin ifadesidir. Daire ise birçok gerilimi taşıyan basit bir form olmanın yanı sıra derinlik ifadesi için en uygun biçimdir. Kare sakinliği çağrıştırır. Renkler de biçimler kadar önemlidir, mavi ile sarı, yeşil ile kırmızı, siyah ile beyaz birbirini iter (Şener, 2010, s. 61).

1934 yılından sanatçının 1944 yılında ölümüne kadar olan on yılı kapsayan dönem, Kandinsky'nin Biyomorfik Abstraksiyon dönemi olarak değerlendirilmektedir (Okutucu, 2014, s. 79). Bu dönemde sanatçı geometrik formlardan uzaklaşarak organik formlara ve abstre sanata yönelmiştir (Okutucu, 2014, s. 79). Ancak sanatçı bu yönelimini abstre sanat yerine, somut, katı, maddi gibi anlamlara gelen konkre sanat kavramı ile ifade etmeyi tercih etmiştir. Dali gibi atomun parçalanmasından son derece etkilenen Kandinsky'nin bu dönemde yeni bir yaratıcılık evresine yönelmesi şaşırtıcı değildir. Bu dönemde biyomorfik elementlerin, larvamsı biçimlerin, mikroorganizmaların, embriyolojik ve zoolojik formların ve küçük deniz yaratıklarının onun için ilham kaynağı olduğu görülmektedir (Okutucu, 2014, s. 79).

Resim 3.31. Vassily Kandinsky, *Striped*, 1934

Yukarıdaki resim sanatçının biyomorfik abstraksiyon olarak tanımlanan dönemi içinde yaptığı çalışmalardan biridir. Burada larvamsı formların ve geometrik biçimlerin birlikte kullanıldığı görülmektedir. Arka fon, sanatçının birbirini ittiğini düşündüğü siyah ve beyaz renklerle şeritler halinde resmedilmiştir. Böylece bir ritim duygusu oluşturulmuştur.

Resim 3.32. Vassily Kandinsky, Composition IX, 1936

Sanatçının Kompozisyon serisi olarak bilinen çalışmaları, yine aynı dönem içinde ürettiği ve üzerine bilinçli bir şekilde çalıştığı resimlerdir. Kandinsky *Kompozisyonlar* ile temsili unsurları nihai olarak tümüyle yok etmeyi başarmıştır (Fleming & Honour, 2016, s. 781). Perspektifin de olmadığı bu resimlerde, bildiğimiz ya da anlayabildiğimiz anlamda mekânsal ilişkiler de görülmemektedir.

Resim 3.33. Vassily Kandinsky, Composition VII, 1913

Turani'ye göre, Kandinsky için resmi bir konu çerçevesinde tuvale dökmek, rengin resim yüzeyini kaplamasına karşı koyan bir engeldir (Turani, 2010, s. 597). Dolayısıyla gerçek bir soyut resim, renklerin diliyle konuşmalıdır. Örneğin, Kandinsky'nin resminde yatay çizgiler soğuk ve düz, dikey çizgiler sıcak, güçlü ve sarı, dik açılar ise soğuk, kontrollü ve kırmızıdır (Cumming, 2008, s. 359). Bu çerçevede sanatçının *Kompozisyonlar* serisi ile hedeflediği ve ulaştığı anlamsal nokta şöyle ifade edilebilir: “*Şekiller bilinçli benliklerin tanımadığı, rüyalarımıza benzeyen daimi genişleme ve daralma içindeki bir alanda yüzer ve dönerler*” (Fleming & Honour, 2016, s. 781).

Resim 3.34. Vassily Kandinsky, *Composition VI*, 1913

3.2.8. Paul Klee

Küçük yaşta müzik eğitimi alan Paul Klee, 1879'da dünyaya gelmiştir. Müzikle bağıni hiç koparmayan Klee, sonraları resme olan ilgisini keşfederek resim dersleri almaya başlamış ve kendini resimleriyle ifade etmeyi tercih etmiştir. Yaşamı boyunca gelişen modern sanat akımlarıyla yakından ilgilenen Klee'nin çalışmalarında Kübizm, Sürrealizm, Ekspresyonizm ve Soyut Sanat akımlarının etkisi görülmektedir (Soylu & Çomak, 2018, s. 261). Bu çerçevede tüm bu sanat akımlarının neredeyse ortak noktası olarak, doğada gördüklerini tuvale aktarmak yerine duygularıyla hareket ederek iç dünyasının sesini, rengini ve biçimini imgeleştirmeye çalışmıştır.

Resim 3.35. Paul Klee, Otoyollar ve Yanyollar, 1929

Yukarıdaki resimde üst üste getirilmiş renk blokları ile derinlik artırılırken resmin soyut anlamının da yoğunlaşması sağlanmıştır. Seyahat ettiği ülkeler de gördüğü doğa, çevre, deniz ve deniz ürünlerinden etkilenen sanatçının, bu etkiyi resimlerine de yansıttığı görülmektedir. Resim de kullanılan renk çeşitliliği bunun en önemli örneğidir.

Paul Klee, sanatın bir amaç değil bir süreç olduğunu savunmaktadır. Bu yüzden de sanatçının görüneni yansıtmadığını sadece onu görünür kıldığını vurgulamaktadır (Tükel, 1997, s. 1025). Sanatçının resimlerindeki çeşitlilik ve soyut anlamlar, bu dünyanın sadece onun gözünden aktarıldığını ve ancak onun yorumuyla anlamlandırabileceğimizi yansıtmaktadır.

Resim 3.36. Paul Klee, Sihirli Balık, 1925

Kandinsky ile birlikte Bauhaus okulunda ders veren Paul Klee, burada verilen derslerden ve yapılan çalışmalardan da etkilenmiştir. Derslerde incelenen mikroskop ve x-ışını fotoğrafları, doğaya ve sanata bakış açısını derinden etkilemiştir (Okutucu, 2014, s. 68). Soyut sanat yaratımlarının gerçekleşmesi yolunda, görüneni değil görünmeyeni ya da çıplak gözle görülemeyecek olanı resmetmek gerektiğini keşfetmiştir. Bazı resimlerinde figürlerin dağılımı, boyutları ve arka planın kullanımı ile ön plana çıkarılışları seyircide bir mikroskop görüntüsüne bakıyor olduğu hissini uyandırmaktadır. Sanatçının *Fish Magic* isimli çalışması, etkilendiği doğa ve deniz görüntülerinin mikroskopik bir fotoğrafı gibidir.

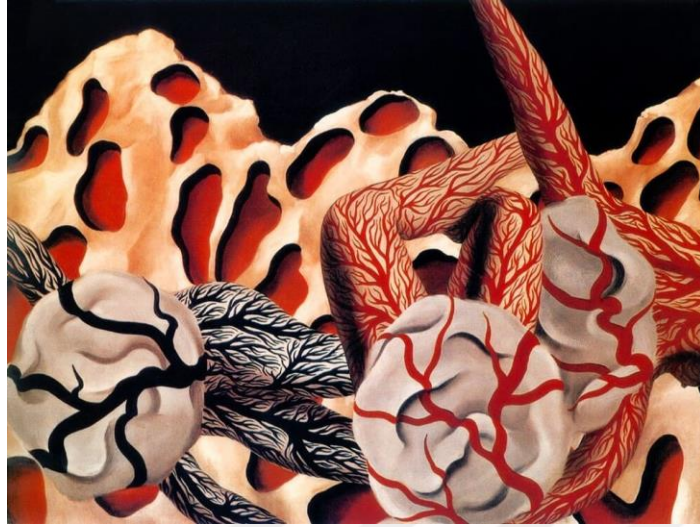

Resim 3.37. Paul Klee, *The Goldfish*, 1925

Sanatçının *Goldfish* isimli çalışması da yine bir mikroskop görüntüsünü andırmaktadır. Arka planı siyaha boyayarak dikkat çekmek istediği balık figürlerini ön plana çıkarmıştır. Bu çalışmada altın renkli bir balık mikroskopla incelenmekte gibi görünmektedir.

3.2.9. Rene Magritte

Rene Magritte (1898-1967) tarafından yapılan *The Blood of the World* isimli çalışmada, damarlar, hücreler, dokular ve arterler gibi insan bedeninin parçaları resmedilmiştir (Phaidon Editors 2019 , 114). Resimden biraz uzaklaşarak incelendiğinde üzerinde damarların ve arterlerin açık biçimde görüldüğü bacak figürleri de seçilebilmektedir. Çalışmada, Rene Magritte'in başka eserlerinde de görülen soyut organik motifler kullanılmıştır (Phaidon Editors 2019 , 114).

Resim 3.38. Rene Magritte, *Dünyanın Kanı*, 1926-1927

3.2.10. Jean Arp

1887’de Strasburg’da doğan sanatçı, Strasburg, Paris ve Weimar’da öğrenimini sürdürdü. 1909 yılında İsviçre’ye giden Jean Arp 1916’da Zürih’te Dada gurubunun kurucu üyeleri arasında yer aldı. Arp, 1920’lerde Almanya’ya giderek Köln’deki Dada gurubuna katıldı.. Dadaist şiirler de yazan Arp özellikle kolajlar ve kabartmalar kullanarak eserler üretmiş, 1930’lardan sonra ise heykel çalışmalarına yönelmiştir (Lynton, 2015, s.365)

Fransız-Alman kökenli olan Arp 1916’da ekspresyonizmden uzaklaşarak soyut formlarla çalışmaya başlamıştır. Tzara’nın Portresi’nde tahta şekiller, kübist bir kolajdaki gibi üst üste dizilerek yapıştırılmıştır. “Bu sadece bir portre değildir, aynı zamanda canlı ve büyüyen bir varlık izlenimini verir “ (Lynton,2015,s.129) .

Resim 3.39. Jean Arp, Tzara'nın Portresi, 1916

Arp'ın üç boyutlu islere artan ilgisi onun heykelleri aracılığıyla doğayla bağ kurmasını sağladı. "Sanat, insanda büyüyen bir meyvedir" diyen Arp bulutlar, bedenler, memeler gibi organik, hatta mikroskobik hücrel formları da andıran ve genellikle büyüyen formları kullanarak betimleme kaygısı da taşımadan doğayı yansıtan heykeller yaptı (Lynton, 2015, s.142).

Resim 3.40. Jean Arp, Oval Tasta Donmuş İnsan, 1935

Arp eserlerinde Miro'nun resimleri için de esin kaynağı olan bildiğimiz insan temalarını

kullanıyordu. Bu biomorfik formlar Nathan Carter, Vincent Fecteau, Isamu Naguchi gibi pek çok sanatçıya esin kaynağı olmuştur.

Arp “ Sakat ve Vatansız “ adlı eserini İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazi zulmünün yaşandığı dönemde yaptı. Eser 1936 yılında Uluslararası Sürrealist Sergisi’nde Nesne Yapılmış Gazeteler başlığıyla sergilendi. İlk bakışta şekiller hiçbir şeye benzemezken formları doğadaki formlarla ilişkilendirme çabasından vaz geçip bu küçük heykelin yapısını okuduğumuzda ahenksiz kimliksiz bir sakat bir forma tanık oluruz (Bordin, 2009, s .83).

Resim 3.41. Jean Arp, *Vatansız ve Sakat*, 1936

3.2.11. Louise Bourgeois

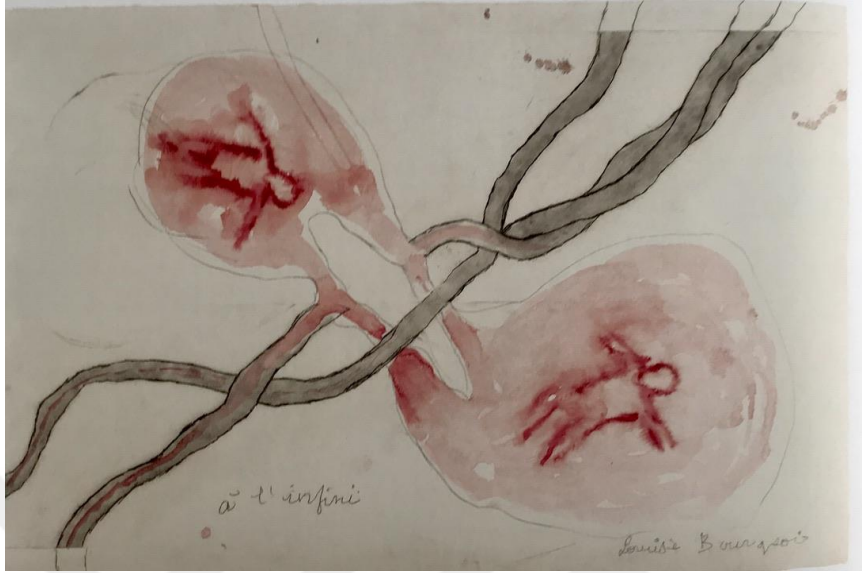
Sanatçının, Charles Baudelaire’in *Kötülük Çiçekleri* isimli şiirinin adından hareketle *The Flowers of Evil* olarak isimlendirdiği çalışmalarında, organa benzer şekilleri resmetmiştir (Phaidon Editors, 2019 , s. 271). Organlarla çiçekler arasında benzerlik kurduğu bu çalışmalarında, bir görüntüde her detayıyla kalbe benzetilebilen bir figür, bir sonraki çalışmada karışık bir çiçek tomurcuğuna benzemektedir. Bu baskılar kışkırtıcı bir şekilde aynı anda hem kadın hem de erkek cinsel organını temsil ediyor gibi görünmektedir. Bu baskılardaki şekillerin, hem insan hem de bitkinin mutasyona uğrayarak kötü huylu karanlık bir şeye evrilme potansiyeli olan hücrelerin mikroskop altındaki görüntülerini temsil ettiği de düşünülebilir. (Phaidon Editors, 2019 , s. 271).

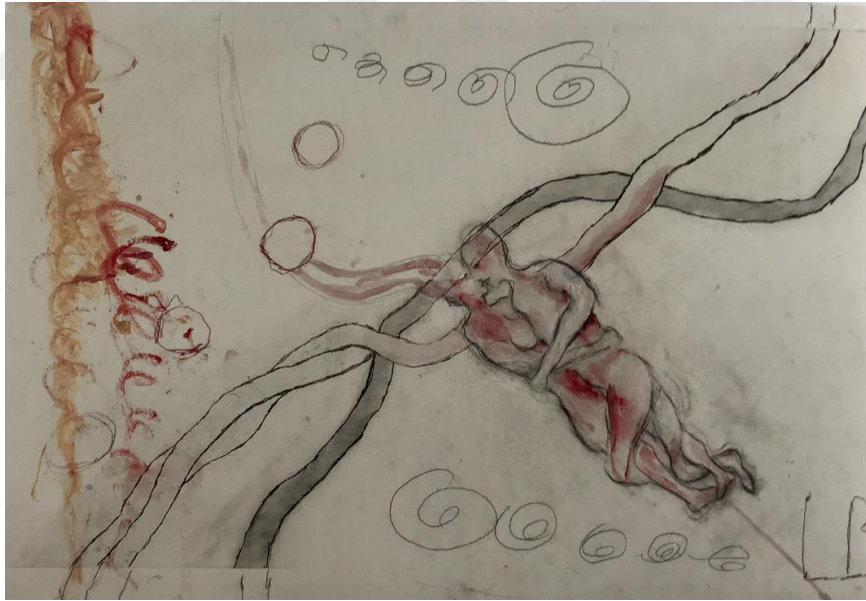
Resim 3.42. Louise Bourgeois, *Kötülüğün Çiçekleri*, 2008

Bourgeois'nin 2008 yılına ait "sonsuzluk" adlı baskı serisi bir sayfadan diğerine dalgalanma ve hareket duygusu yaratıyor. Ara sıra bazı temsiller ayırt ediliyor örneğin

amniyotik keselerde sıvı içinde dalgalanan bebekler ve ya kucaklaşan bir çift. Ama genel anlamda bu imgeler evrenin hücresel temsili olarak yorumlanabilir (Wye, MoMa,tb s 179).

Resim 3.43. Louise Bourgeois, Sonsuzluğa Kadar, No 1/14 2008

Resim 3.44. Louise Bourgeois, Sonsuzluğa Kadar No11/14 2008

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. SANATTA TIBBIN YANSIMALARI

Hayatın içerisinde var olan her şeyin sanata doğrudan yansıması, sanatçının yaratıcılığı ve ifade etme ihtiyacı kadar, hem bir birey hem de sanatçı olarak yaşamın anlamının sorgulanmasıyla yakından ilgilidir. Hayatın içerisinde yer alan her türlü kaotik durum, bir etkileşim sonucunda ortaya çıkar. Bu etkileşim tıpkı gündelik yaşantının mağara duvarına çizilmesi gibi bilinçaltının bir yansıması olarak kendini gösterir. Bu sebeple kişisel ve kitlesel trajediler, sanat tarihinde birçok yeni akımın doğmasına neden olmuştur (Akar, Sanatçı İmgeleminde Yaşamın Anlamı 2006, 22).

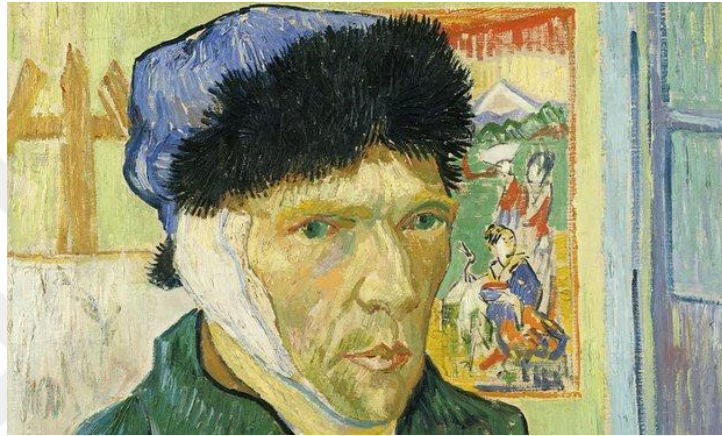
4.1. Sanatçı ve Hastalık

Sanat tarihinde sanatçı ve hastalık ilişkisi, mağara resimlerine kadar uzanmaktadır. Her şeyden önce çevresiyle yoğun bir etkileşim içerisinde olan insanın gözlem yeteneği, onun yaratıcılığının en temel hareket noktasıdır. Çevresinde kaydedilen tüm gelişmeleri gözlemleyen insan, en başta bu gözlemlerini mağara resimleriyle ifade etmeye başlamıştır. Zamanla bu resimlerin arasına buluşlar, keşifler, mutluluk zamanları, hayvanlar, av ve avcının halleri gibi gündelik hayat figürleri yansıtmaya başlamıştır. Sağlık ve hastalık ile ilgili durumlar da bu gündelik hayatın içerisinde yer alan başat figürler olmuştur. Özellikle ilk çağlarda, din adamları ve büyücü gibi insanlar üzerinde etkisi bulunan ve tedavi gücü olduğuna inanılan kimselerin uyguladıkları şifa ritüelleri ve yöntemler hakkında edinilen bilgiler, çoğunlukla mağara resimlerine dayanmaktadır.

Kendi hayatlarında ciddi travmalar yaşamış sanatçılar, çoğunlukla sanat yaşamlarında da göze çarpan bir sanat anlayışı geliştirerek kendilerini sanatları üzerinden gerçekleştirmektedir. Bu açıdan bakıldığında sanatçı ve hastalık ilişkisinin, birbirini besleyen ve kimi zaman da birbirini tetikleyen bir dinamiğe sahip olduğunu iddia edebiliriz. Örneğin Frida Kahlo, kendi bedenini sanatının merkezine yerleştirerek kendi yaşam öyküsü üzerinden kadın bedeninin toplumsal olarak kurgulanışını ters yüz eden resimler çizmiştir. Kahlo'nun geçirdiği kaza ve ameliyatlar, onun kadın bedeninin toplumsal olarak algılanışını sorguladığı resimlerini sanat tarihine kazandırmıştır. Kahlo'nun çalışmaları, 20. yüzyılda kadın sanatçıların bedenlerinin resimde temsil edilmesinin, feminist teorinin gelişiminin ve kadın bedeni hakkında konuşulmaya

başlanmasının öncü taşlarındandır (Barson, 2006, s. 80).

Frida Kahlo gibi Edvard Munch ve Van Gogh'da kendi hastalıklarından hareket ederek yaşam, ölüm, endişe ve melankoli gibi konuları resimlerinde işlemişlerdir. Munch çoğunlukla ölüm döşeğindeki hasta ve çevresinde onu bekleyen akrabalarını konu edinen karanlık, kasvetli resimler çizmiştir. Van Gogh ise tedavi gördüğü hastanenin bahçesini ve kulağını kestikten sonraki görüntüsünün resimlerini çizmiştir. Her iki ressam da hastalıktan yola çıkarak hissettikleri psikolojik hali tuvallerine yansıtmıştır.

Resim 4.1. Van Gogh, Self-Portrait with Bandaged Ear, 1889

Karanlık bir dünyayı işaret eden bu resimler, bir yandan da bu karanlıktan çıkışa dair bir ipucu sağlamıştır. Munch ve Van Gogh, yaptıkları resimlerle kendi hayatları üzerinden bir yaşam sorgusunu tuvale dökmüşlerdir. Bir yandan ümitsizliğin ve kurtuluşu aramanın yolu olmuştur. Bir başka ifadeyle, insanın kendini bilme serüveninde estetik etkilenme ve sanat/sanat eserinin etkileri kaçınılmazdır (Gürsu, 2015, s. 1029). Bu etkilenme kendini sanatçının çalışmalarında kaçınılmaz olarak göstermektedir.

Toplumsal olarak yaşanan büyük olaylar, savaşlar, kaoslar ve yasaklar da sanat tarihinde ele alınan konular üzerinde çoğu zaman belirleyici olmuştur. Örneğin dini konuların betimlenmesinin yasaklandığı Dinsel Devrim sonrasında, sanatçılar çoğunlukla günlük hayatı anlatan resimlere odaklanmaya başlamışlardır (Aris, 2006, s. 69). Özellikle bu dönemde meyhaneler, sokaklar ve pazarların konu edinildiği resimler kadar hastalık, sağlık, hasta ve doktor ilişkisini konu edinen resimler de yapılmıştır. Örneğin, Goya geçirdiği kalp krizini atlatmasına yardımcı olan doktoruna şükranlarını sunmak için kendisinin ve doktorunun olduğu bir resim çizer.

Resim 4.2. Francisco de Goya, *Self-portrait with Dr. Arrieta*, 1820

Resimde oldukça solgun ve halsiz görünen Goya'yı doktoru tutmakta ve ona yardımcı olmaktadır. Goya'nın hayatının doktorunun elinde olduğu bilgisi, Goya'nın doktorunun konumlandırışı ile yansıtılmıştır. Goya resmin alt kısmına şu notu düşmüştür: “Goya, 1819 senesinin sonunda 73 yaşındayken yaşadığı şiddetli ve tehlikeli hastalık sırasında hayatını kurtardığı için arkadaşı Arrieta'ya teşekkür borçludur. Bu resmi 1820'de yapmıştır” (Aris, 2006, s. 72).

Savaşlar, toplumların yönünü belirleyen önemli toplumsal kaos zamanlarıdır. Sanatçılar içinse yaşamın anlamın yeniden sorgulanarak farklı bir bakış açısı geliştirilmesinde önemli dönemeçler olmuşlardır. Akar'a (2006) göre, “savaşta yaralılara yardım için bir hastane de çalışan, doktor olarak görev yapan ve ya hayatı boyunca tıbbi müdahale ve tedavi gören sanatçılar kendi iç dünyalarını yapıtlarında” (Akar, Sanatçı İmgeleminde Yaşamın Anlamı, 2006, s. 22) görselleştirmektedirler. Örneğin, Avrupa'da savaş alanındaki yaralıların tedavisine ait cerrahi el kitaplarında resimler bulunmaktadır ve bu resimler yapıldığı dönemi yansıttığından tıp tarihi açısından son derece önemlidir (Sarı, Tıp İçin Sanat ve Sanat İçinde Tıp, 2008, s. 36). Bu resimlerden yazılı kaynaklardan elde edilemeyen bilgiler edinilmektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nda sağlık ekibinde çalışan Max Beckman (1884-1950), kendisi yaralanmamasına rağmen gördüklerinden derinden etkilenmiş, insanların ölüm kalım mücadelesini resimlerinde konu edinmiştir. Sanatçı tarafından 1918-1919 yıllarında yapılmış olan ve *Gece* ismiyle bilinen resim, sanatçının savaşın iki yüzölçölüğünü, insanların yaşamla ölüm arasındaki mücadelesini anlatan önemli çalışmalarından biridir.

Resim 4.3. Max Beckman, Gece, 1918-1919

Çalışmada kullanılan renkler, savaş ortamında havadaki barut, kan ve ölüm kokusunu duyumsatmaya yarayacak nitelikte karamsar tonlardadır (Uysal, 2007, s. 708). Arka plandaki siyah rengin, savaşta yaşamın üzerine çöken karanlık olduğu söylenebilir.

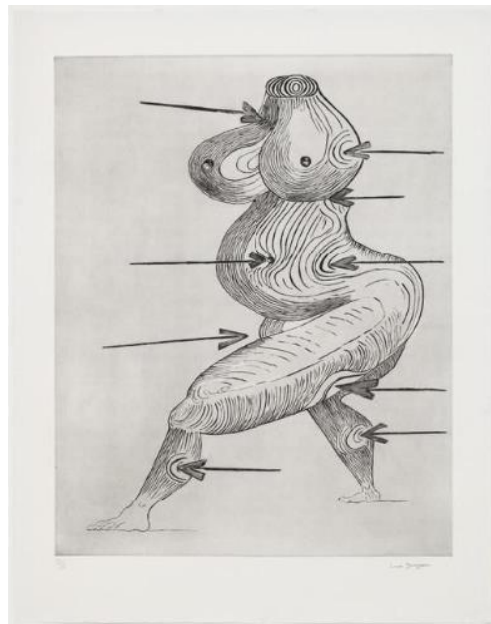
1911 yılında Paris'te doğan Louise Bourgeois, o henüz küçükken ölen annesinin acısının ve onu bir kız çocuğu olarak kabul etmeyen bir babanın yetiştirdiği bir sanatçıdır. Babasının onu olduğu gibi kabul etmemesi ve hatta bir penisi olmadığı için onu sürekli aşağılaması, Louise'in sanatının temelini oluşturmaktadır (İnce 2015, 2).

Resim 4.4. Louise Bourgeois, *The Laws of Nature*, 2003 (Sol)

Resim 4.5. Louise Bourgeois, *The Cross-Eyed Woman Giving Birth*, 2005 (Sağ)

Sanat hayatına resimle başlayan Louise, 1940'lı yıllarla birlikte heykeller yapmaya başlamış ve bu süreçten sonra tamamen heykele yönelmiştir (Guggenheim t.b.). Çalışmalarında yalnızlık, kıskançlık, aile, baba, anne, vücut parçaları, hayvanlar, yüzler ve portreler, örümcekler gibi birçok konuyu ele almıştır.

Resim 4.6. Louise Bourgeois, *Sainte Sebastienne*, 1992

Sanatçının *Sainte Sebastienne* olarak bilinen çalışması , kişisel saldırılardan ve ailevi

sıkıntılardan dolayı hissettiği acının çok açık bir temsildir. Bu çalışmasında hamile, göğüsleri ve kalçaları kocaman başsız bir kadını resmetmiştir. Louise 1990-1998 yılları arasında bu çizimle sıklıkla uğraşmış ve çeşitli versiyonlarını resmetmiştir (Moma t.b.).

Psikolojik acı, kaygı, korku, kıskançlık, öfke şüphesiz bedeni etkiler. Bourgeois bu duyguları kemikleri kasları ve bağırsakları kullandığı resimlerle anlatmıştır. Bunu ”*Duyguların her zaman fiziksel reaksiyonları olur, kalp atışı solunum, terleme, ama cevap daha derinlere iner : Depresyon ve felç eden korku. Somatik hastalıklar.*” diye açıklamıştır. Psikolojik acıların organlara olan etkilerini gözler, sac, göğüs, ayaklar ve açık bacakları tasvir ettiği baskılarından oluşan Anatomy isimli serisinde işlemiştir (Wye,Moma,t.b.s.129).

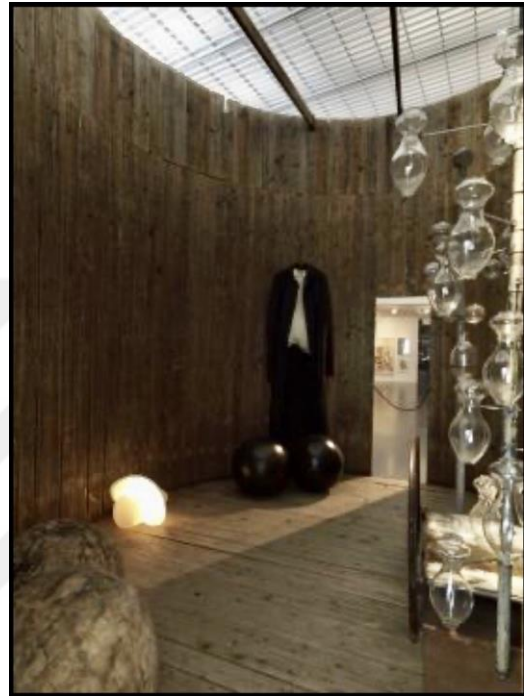

Resim 4.7. Louise Bourgeois, Anatomy, No 5/12, 1989-90 (Sol)

Resim 4.8. Louise Bourgeois, Anatomy, No8/12, 1989-90 (Sağ)

Bourgeois için stres daima hayatında olan bir sorundu. Stresin bedene olan etkilerini gözlemleyen Bougeois bunu şöyle açıklamıştır :” *Gergin bir haldeyken kaslarımız kasılır; gevşediklerinde gerilim azaldığında bir sıvı açığa çıkar.*” Vücudun özel atılımları olan idrar, sperm, süt ve gözyaşından oluşan bu sıvılar 1992 yılında “Değerli Sıvılar” olarak isimlendirdiği enstellasyonun konusu olmuştur. Enstellasyon iki kapısı olan yuvarlak bir

odadan oluşur. İçinde demir bir yatak, yerde iki siyah küre onların üstünde siyah bir erkek ceket (fallik bir form oluşturmakta) ve gözyaşları şeklinde cam şişeler vardır. Ceket babasını yatak ise çocukken babasının annesini aldatışını anlatır şişeler ise Bourgeois ve annesinin hissettiği duyguları ve üzüntüsünü temsil eder.

Resim 4.9. Louise Bourgeois, Değerli Sıvılar, 1992

Resim 4.10. Louise Bourgeois, Değerli Sıvılar 1992

Annelik ve asla kesilmeyecek bir göbek bağı da heykel ve onunla aynı ismi taşıyan “Beni Bırakma” isimli bir baskı serisinin konusu olmuştur . Baskıda heykelden farklı olarak bu ilişkinin ne kadar boğucu olduğunu ifade eden , figürün etrafını kapatan bir cam fanus eklemiştir (Wye, MoMa,tb s 117).

Resim 4.11. Louise Bourgeois, Beni Bırakma, 1999

Resim4.12. Louise Bourgeois, Beni Bırakma 4/7, 1999

4.2. Sanat Tarihinde Hasta Beden İmgesi

Sanat tarihinde hastalık ve sağlık kavramları, büyücü, rahip, hekim, doktor ve hasta-doktor ilişkisi gibi kavramlar üzerinden ilk çağlardan itibaren ele alınmaktadır. İlk çağlarda özellikle büyü, büyücülük ve din adamları ile inançlar üzerinden ele alınan bu konular; zaman içerisinde salgın hastalıklar, cezalandırmalar, iktidar ve beden ilişkisi, iktidar ve hastalık ilişkisi gibi toplumsal ve siyasi düzeni ilgilendiren konularla ilişkilendirilerek

resmedilmiştir. Örneğin Orta Çağ'da hala rahip ve keşişlerin hastalara bakım yaptığı ve bu durumun sıklıkla resimlere yansıdığı görülmektedir. İtalyan ressam Pietro Lorenzetti tarafından yapılan aşağıdaki resimde, St. Humilitas'ın hasta olan bir rahibeyi mucizevi bir şekilde iyileştirdiği işlenmektedir (Çiftçi, 2014, s. 26).

Resim 4.13. Pietro Lorenzetti, *St. Humilitas'ın bir rahibeyi tedavi edişi*, 1316

Rönesansla birlikte beden ressamının ana çalışma konusu olmaya başlamıştır. Örneğin, Rönesans dönemi ressamlarından biri olan Brueghel, o dönemde körler ile ilgili araştırmalar yapmış ve körlüğe neden olan faktörleri tespit etmiştir (Çiftçi, 2014, s. 28). Bu araştırmanın sonucunda kör insanları tasvir ettiği *Körlerin Yürüyüşü* isimli eserini resmetmiştir.

Resim 4.14. Pieter Brueghel, *Körlerin Yürüyüşü*, 1569

Bu resimde körler fakir ve yardıma muhtaç halde resmedilmişlerdir. Bu resmi eski çağlardan gelen ve hastalıkların bir ceza olarak insanlara verildiği inancının hala devam ettiğine bir örnek olarak gösterebiliriz.

Bu dönemde bedene ilişkin yapılan çalışmalar ressamların dikkatini çekmiş ve halka açık alanda yapılmaya başlanan anatomi derslerine katılan ressamlar, beden hakkında daha sistematik bilgiler edinerek bu bilgilerini resimlerinde kullanmışlardır. Halka açık teşrihlere katılarak gerçek bedenlerin iç kısımlarını, deriyle iskelet arasında kalan her şeyi hem görsel hem de dokunsal olarak inceleyen ressamların başında Leonardo da Vinci ve Michelangelo gelmektedir (Leppert, 2009, s. 183).

Bu dönemde insan bedeninin gövde kısmının açılarak bir inceleme alanı haline getirilmesi, aynı zamanda insanların dünyaya ve kendilerine daha sorgulayıcı bir gözle bakmaları için bir imkan ve bakış açısı oluşturmuştur (Yener, 2010, s. 8).

Resim 4.15. Pieter Van Miereveld, Doktor Willem Van Der Meer'in Delf'teki Anatomi Dersi, 1617

Halka açık anatomi dersleri aynı zamanda, iktidar ve beden ilişkisinin ortaya çıktığı bir alandır. Halka açık anatomi derslerinde kullanılan kadavraların ana kaynağı idamlardır. Yapılan dersler esasında suçluya verilen bir cezanın halka teşhir edilmesidir. Böylece halkın gözünün korkutulması amaçlanmaktadır. Temelde iktidarın beden üzerindeki tahakkümü olarak okunabilecek bu ilişkiyi Leppert şöyle açıklamaktadır:

'Sağın cesedine yönelik aşağılamaların sonuncusu cesedin anatomi bilginine havale

edilmesiydi, kurbanın ailesi ve arkadaşları çoğu zaman buna direnirlerdi. Öldürüldükten sonra vücutlarının parçalanacak olması birçok suçlunun uykularını kaçırdı ve bu insanlar cesetlerinin parçalanmaması için genellikle hukuki otoritelerle pazarlığa girişirdi. Gerçekten de, anatomik teşrihler resmi anlamda suçtan caydırma unsuru olmaları amacıyla icra ediliyordu. Ölmüş olan ve artık eli bıçaklı bir yabancının inceleyeceği bir nesneye indirgenen bedende deliklerin açılması yaygın olarak dehşetle karşılanıyor ve idam edilen kişinin insanlıktan çıkarılışının ve hatta şeytanlaştırılmasının nihai safhası olarak görülüyordu’ (Leppert, 2009, s. 168-169).

Ressamların bu anatomi derslerini resimlerinde işleyiş biçimleri, bu cezalandırmanın, korkutmanın ya da iktidarın birey üzerindeki tahakkümünün kalıcı ve korkutucu hale gelmesini destekleyen bir diğer unsur olarak nitelendirilebilir. Örneğin William Hogarth’ın çalışmalarında, öldürülen suçlunun caniliğini tasdikleyen ve onu canavarlaştıran bir görüntüyle karşılaşılmaktadır.

Resim 4.16. William Hogarth, Zalimliğin Bedeli, 1751

Yukarıdaki görüntüde suçluya teşrih uygulayan anatomi bilginleri, aynı zamanda ona ceza uygulayanlardır. Suçluya anatomi uygulayanlardan biri ayaklarında çalışmakta, bir diğeri elinde kocaman bir bıçakla organları dışarı çıkarırken görülmekte ve diğeri ise gözlerden birini çıkarmaktadır. Bedenden çıkarılan organlar yerlere saçılmış halde ve kurbanın kalbi bir köpeğin ağzında görülmektedir. Suçlunun bedenine yapılan muamele adeta ikinci bir

cinayeti andırmaktadır (Leppert, 2009, s. 169).

Sanayi devriminin yaşandığı bu dönemde, çocuk işçilerin ve kadınların fabrikalarda çalışmaya başlamasıyla yeni hastalıklar baş göstermiş ve hastalıklar çoğalmıştır (İşyapar, 2009, s. 40). William Hogarth, Goya, Pietro Longhi, Jacques Rigaud, Alexandre –Evariste Fragonard ve Winthrop Chandler bu dönemde tıbbi kendisine konu edinen ressamlardır (İşyapar, 2009, s. 40).

Bu dönemin sonlarında iktidarın kaynağı tamamen bireye yönelirken, modern beden oluşmaya başlamıştır. Modern bedenin en önemli özelliği, sanatsal mecralara daha fazla konu olmasıdır. Bir başka ifadeyle, 19. yüzyılın başında beden özellikle dini ve mitoloji kaynaklı yaklaşımlar çerçevesinde ele alınırken 19. yüzyılın ortalarında artık tüm açıklığıyla kendini göstermeye başlamıştır (Yener, 2010, s. 10). Böylece resim sanatında hastalıkları ele alma biçimi ve formu değişmiştir. Teknolojik gelişmelerin iyileştirdiği beden, yeni formlara kavuşmuş ve bu yeni formlar ressamların hayal dünyasında geniş yankılarla yerini edinmiştir. İlerleyen bölümlerde bedenin yeni formlarından ve bedeni yeni formlarıyla ele alan sanatçılardan bahsedilmektedir.

4.3. Tıbbi Öğeler Kullanan Sanatçılar

Yıllar boyu tıbbi öğeler pek çok sanatçının ilgisini çekmiş, pek çok ressam bu öğelerin resmini yapmıştır. Sanatçıların içinde bulunduğu tıbbi durumlar ve sahip olduğu hastalıklar yaratıcılıklarını etkilemiş; Bu durumlar nasıl resim yaptıklarının yanında resimlerinin konularına da yansımıştır. Örneğin Kitaj geçirdiği kalp krizinden sonra yürüyüş yapmaya başlamış ve bu sayede yeni bir nesne alanı ve mekan kavramı keşfetmiştir (Emery &. Emery, 2005, s.1x). Genç David Tenniers, Gerard Dou, Sir Luke Fildes gibi bazı sanatçılar hekimin toplumdaki yeri hastaları ile olan ilişkileri ve hastalığa yaklaşımlarına bazıları tıp eğitimine yoğunlaşırken diğerleri de tıptaki ilerlemeleri ve buluşları konu alan resimler yapmışlardır: Ernest Board 1910 tarihli Laennec Bir Hastanın Göğsünü Dinliyor adlı resminde steteskopun bulunuşundan etkilenmiş , Louis Leopold Boilly ise 1807’de yaptığı Aşılama isimli resminde çiçek aşısının bulunmasını konu almıştır.

4.3.1. Genç David Teniers

17. ve 18. yüzyıllarda yaşanan toplumsal gelişmelerden dolayı, ressamların da konuları

değişiklik göstermiştir. Örneğin bu yüzyıllardaki birçok ressam, özellikle de Hollandalı ve Flaman ressamlar genellikle üroskobistlerin kibirli ve ağır tarzları, gösterişli ve dramatik giysileri ile alay etmişlerdir (Emery & Emery, 2005, s. 20). O dönemde bu çalışmaların çok fazla örneği olduğundan özellikle burjuva sınıfı tarafından kabul görmüş, aynı zamanda ticari bir hale gelen bu çalışmalar basmakalıp şekilde defalarca farklı sanatçılar tarafından tekrarlanmıştır (Soyşekerci, 2018, s. 932). Bu dönem ressamlarından biri olan Genç David Teniers (1610-1690) de, çalışmalarında sıklıkla hekimleri, onların hastaları ile olan ilişkilerini ve hastalığa yaklaşım biçimlerini işlemiştir.

Resim 4.17. Genç David Teniers, Cerrah, 17. yüzyıl

Sanatçının *The Surgeon* olarak bilinen yukarıdaki çalışmasında berber-cerrah olarak bilinen dönemin şifacılarını ele alan bir konu ele alınmıştır. Oldukça dağınık ve kirli görünen bir ortamda bulunan hastalar, amatör bir biçimde tedavi edilmektedir. Hastanın yüzü korku dolu ve ağzı açık biçimde resmedilmiştir.

Resim 418. Genç David Teniers, Ameliyat Yapan Cerrah, 17. yüzyıl

Sanatçının *The Operating Surgeon* isimli çalışmasında, *The Surgeon* isimli çalışmasındakine benzer renkler kullanılmıştır. Çalışma ortamının aynı şekilde dağınık olduğu odada, masada yine bir kadının elinde tabak benzeri şeyler tutarak hastayı seyretmekte olduğu görülmektedir. Bu resimde, cerrah hastanın beyninde olduğuna inandığını delilik taşıyı çıkarmaktadır.

Resim 4.19. Genç David Teniers, Köy Hekimi, 1650

Sanatçının *The Village Doctor* isimli çalışmasında, diğerlerinden farklı bir bakış açısı benimsediği görülmektedir. Diğer resimlerde cerrahlar dağınık, amatör ve acı veren bir pozisyonda görünürken bu resimde etrafı kitaplarla çevrili, giyimi düzgün, derli toplu bir ortamda bir cerrah görülmektedir. *The Operating Surgeon* isimli resimde kullanılan figürler neredeyse birebir burada da kullanılmıştır. Ancak cerrahlar titizlik, ciddiyet ve hastaya olan saygı noktasında tamamıyla birbirine zıt olarak resmedilmiştir. Bu resimde

cerrahın saygınlığını vurgulayan bir diğer önemli nokta ise giyimidir. Hem doktorun hem de hastanın giyimleri, ait oldukları sosyal sınıfa ilişkin bilgi vermektedir (Bordin & D'Ambrosio, 2010, s. 232). Bu saygınlık çerçevesinde hasta boynu eğik biçimde ayakta dururken doktor oturmaktadır.

4.3.2. Gerrit Dou

Genç David Teniers ile aynı dönemde eserlerini veren ve Gerard Douw veya Dow olarak da bilinen Gerrit Dou (1613-1675), resimlerinde Teniers gibi eleştirel gözle cerrahları konu edinmiştir. Rembrandt'ın öğrencisi olan Dou, doktor ile hasta ilişkisini betimleyen çalışmalar da yapmıştır (Aris, 2006, s. 69).

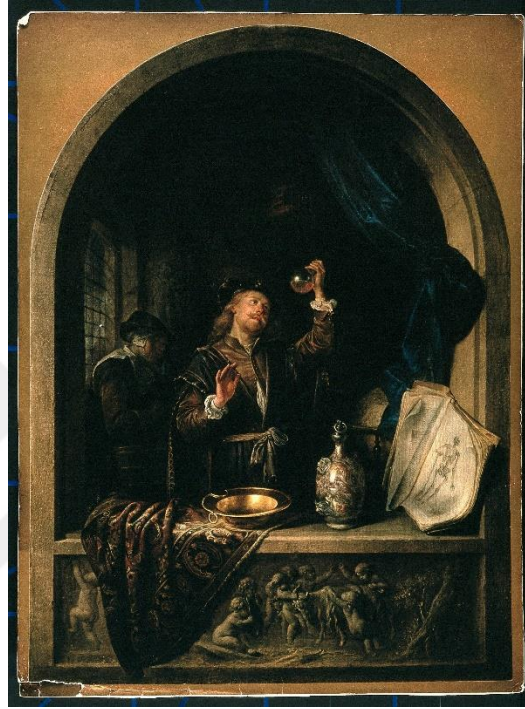

Resim 4.20. Gerrit Dou, *The Ödemli Kadın*, 1662

Gerrit Dou'nun yukarıdaki çalışmasında, hastasına ustalıkla yaklaşan bir hekim konu edinilmiştir. Oldukça iyi giyimli görünen hekim, elindeki idrar şişesini ışığa tutarak ciddiyetle incelemektedir. İçinde bulunan evin düzeni ve eşyalarından zengin bir ev olduğu anlaşılmaktadır. Hasta kadın halsiz ve çaresiz biçimde otururken kızı yanında ağlamakta ve hizmetçisi ilacını vermektedir.

Sanatçının *The Physician* olarak bilinen bir diğer çalışmasında, resmin merkezinde

elindeki idrar şişesini inceleyen bir hekim yer almaktadır. 17. yüzyıl boyunca hamilelik ve bakirelik kadar diğer tüm hastalıklarında idrar muayenesi neticesinde teşhis edileceğine inanılmaktaydı (Bordin & D'Ambrosio, 2010, s. 229). Dolayısıyla bu dönemde yapılan birçok resimde, özellikle kadınların konu edinildiği resimlerde, kadınların onu inceleyen hekime bir şişe idrar sunduğu görülmektedir (Bordin & D'Ambrosio, 2010, s. 229).

Resim 4.21. Gerrit Dou, *Hekim*, 1653

4.3.3. Sir Luke Fildes

Sir Luke Fildes (1843-1927) geç Viktorya dönemi ressamlarından. Çalışmalarında genellikle işçi sınıfının yaşamından sahneleri, fabrika ve atölyeleri konu edinen Fildes, toplumsal gerçekçi bir bakış açısıyla eserlerini üretmiştir (Emery & Emery, 2005, s. 66). Fildes'in 1891 yılında yaptığı *The Doctor* isimli çalışması, onun en bilinen tıbbi resmidir. 1947 yılında posta puluna basılan bu çalışma, Sir Henry Tate tarafından kurulan Galeri'deki 57 orijinal resimden biri olarak yaptırılmıştır (Emery & Emery, 2005, s. 66).

Resim 4.22. Sir Luke Fildes, Doktor, 1891

The Doctor isimli çalışmasında Fildes, çocuk hastasının hayatını kurtarmaya çalışan ancak bunun olmayacağından korkan bir hekimi konu edinmektedir. Eli çenesinde hastasına bakan hekim o esnada, kendi limitinin sınırlarıyla yüzleşmenin dramını yaşamaktadır (Bordin & D'Ambrosio, 2010, s. 364). Çocuk hasta iki sandalye üzerine yapılmış yataкта yüzü bembeyaz ve hareketsiz biçimde yatmaktadır. Oda büyük oranda karanlıktır. Arka tarafta karanlığın içinde çocuğun babası olduğu düşünülen biri umutsuz bir yüz ifadesiyle ayakta kızını seyretmektedir. Anne ise masaya kapanmış ağlar vaziyette resmedilmiştir. Bu resim aynı zamanda, Fildes'in bundan birkaç sene önce kaybettiği oğlunun acısını yansıtmaktadır (Emery & Emery, 2005, s. 66).

Bu resmin yapıldığı dönemde, hastalıkların en büyük nedeni enfeksiyonlardır ve henüz antibiyotik kullanımı başlamadığı için doktorlar bu hastalıklarla nasıl savaşacaklarını bilmemektedirler (Aris, 2006, s. 70). Dolayısıyla bu dönemde çocuk ölümleri sıklıkla yaşanmaktadır. Bu açıdan bu resim, tıbbın çaresizliğini de belgelendiren bir doküman niteliğindedir.

4.3.4. Vincent Van Gogh

Vincen Van Gogh (1853-1890) bir yandan resminin sınırlarını keşfetmeye çalışırken bir yandan da yaşadığı ruhani bunalımları aşmaya çalışan bir ressamdır. Bu yüzden de dönem dönem farklı hastanelerde tedavi görmüş ve resimlerinde de bu hastaneleri, oradaki hastaları ve kendi hastalığının otoportresine yansımalarını resmetmiştir.

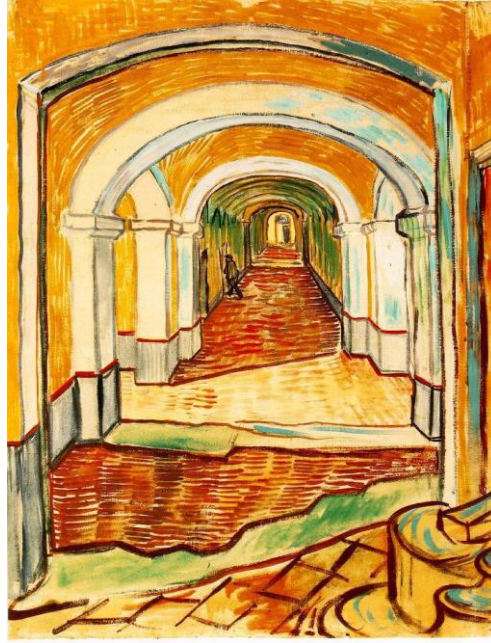
Van Gogh'un kaldığı hastanelerden biri Arles hastanesidir. Van Gogh bu hastaneye 1888 yılında, kulağını kesmeden önceki gece getirilmiştir (Bordin & D'Ambrosio, 2010, s. 158).

1889 yılında da *Ward of Arles Hospital* ismiyle bilinen çalışmasını yapmıştır. Resimde Van Gogh'un sanatına özgü sarı tonlarının ve mavi renklerinin kullanıldığı görülmektedir. Uzun hastane odası boyunca perdeli kabinlerle tecrit altındaki hastaların yalnızlığı vurgulanmaktadır. Soba başında toplanan hastaların tümü kendi düşüncelerinde kaybolmuş gibi bir izlenim uyandırmaktadır.

Resim 4.23. Vincent Van Gogh, *Arles Hastanesinin Koğuşu*, 1889

Van Gogh hastanede kalmaya başladıktan sonra kardeşi Theo'ya şöyle yazmıştır: “Seni temin ederim ki hastanedeki birkaç gün çok ilginçti ve belki de hastalardan nasıl yaşanacağını öğrenirim” (Bordin & D'Ambrosio, 2010, s. 158).

Resim 4.24. Vincent Van Gogh, *Akıl Hastanesinin Koridoru*, 1889

Yukarıdaki resim ise Van Gogh'un ruhsal rahatsızlığından dolayı isteyerek gittiği Saint-Remy akıl hastanesinin koridorudur. Uzun koridor boyunca küçük ve tek bir insan figürünün, birbirinin aynı olan kemerler arasında kaybolduğu görülmektedir. Bu insan figürü, bu süreçte hastanede kapatılma ve ıssızlığı tecrübe eden Van Gogh'u temsil ediyor olabilir.

4.3.5. John Maler Collier

John Maler Collier (1850-1934) modern yaşamın psikolojik trajedilerini çizmeye hususi merakı olan bir ressamdır ve öldüğü yıla kadar Royal Academy'de çeşitli temalarla sergi açmıştır (Emery & Emery, 2005, s. 76). Ressamın 1908 yılında resmettiği *Ölüm Kararı* isimli çalışması da, bu psikolojik trajedilerden birini konu edinmektedir.

Resim 4.25. John Maler Collier, Ölüm Kararı, 1908

Ölüm Kararı resminin teması, bir hastaya hastalığının tedavi edilemez ya da ölümcül olduğunu söylemek üzerinedir (Emery & Emery, 2005, s. 76). Resimde biri doktor biri hasta olduğu anlaşılan iki kişi karşılıklı oturmakta, ancak birbirlerine bakmamaktadırlar. Resimde kullanılan koyu tonlar içinde bulunulan durumun ciddiyetini yansıtmaktadır. Doktor önünde açık duran bir kitaba bakmakta ve masasındaki mikroskop dikkat çekmektedir. Yüzündeki ifadeden uzaklara doğru boş boş baktığı anlaşılan hastanın bu yüz ifadesi, doktor ile hasta arasındaki belirsizliği net bir biçimde vurgulamaktadır.

4.3.6. Henri de Toulouse-Lautrec

Ressamlığı geçirdiği kazalar, hastalıklar ve ruhsal bunalımlarıyla şekillenen sanatçılardan biri olan Henri de Toulouse-Lautrec (1864-1901), sahip olduğu genetik hastalıktan dolayı kırılğan kemikler ve asimetrik bir vücut yapısı ile yaşamını sürdürmek zorunda kalmıştır (Çiftçi, 2014, s. 31). Henüz küçük yaşta kırılan bacakları bir daha iyileşememiş ve sakat kalmıştır (Çiftçi, 2014, s. 31). Ancak bu durum Lautrec'in yaşama sevincini elinden almamış, tam aksine kendini sanatına vererek günümüzde hala anılan resimler üretmiştir.

Çalışmalarında kadınları, kabareleri ve eğlence dünyasını konu edinen Lautrec'in, bunun dışında özellikle kendi bedeninden hareketle insan bedenini ve ameliyatları işlediği çalışmaları da mevcuttur. Bazı resimlerin de kendi sakat bedenini çizmiş, bedeninden kaçmak yerine durumunu kabullenip bunu sergilemeyi tercih etmiştir. Bununla birlikte Lautrec, doktor Jules-Emile Pean tarafından gerçekleştirilen operasyonlara ilişkin birkaç çalışma resmetmiştir (Bordin & D'Ambrosio, 2010, s. 202). Sanatçının *Dr. Pean Operating* (1891) isimli çalışmasında doktorun bir ameliyat esnasındaki görüntüsü konu edinilmiştir. Resimde operasyonun detaylarından çok, doktorun ciddi ve kararlı duruşu görüntüye yansıtılmıştır.

Resim 4.26, Henri de Toulouse-Lautrec, *Dr. Pean'ın Ameliyatı*, 1891

4.3.7. Thomas Eakins

Thomas Eakins (1844-1916) Philadelphia Sanat Galerisi'nin düzenleyeceği Yüzyıl Sergisine katılmak için modern cerrahiye konu olarak seçer ve aşağıda görülen *The Gross Clinic* isimli çalışmasını yapar (İşyapar, 2009, s. 43). Ancak bu çalışma reddedilir.

Oldukça karanlık renklerle yapılmış olan resimde, dönemin en ünlü ressamlarından aynı zamanda anatomi dersleri de aldığı Dr Samuel Gross'u ameliyat yaparken resmetmiştir. Ön

tarafıta operasyon büyük bir ciddiyetle yapılırken arka tarafıta öğrenciler not almaktadır. Resimdeki tek kadın, ön tarafıta yere oturmuş ve ağlar vaziyette görölmektedir. Bununla birlikte operasyonu uygulayan kişilerin takım elbise içerisinde oldukları ve çıplak ellerle oldukları görölmektedir. Her birinin elinden kan akmaktadır ve görüntü seyirciyi korkutmaktadır. Bu resimde henüz klinik ortamının cerrahi operasyonlar için uygun olmadığını, doktorların uygun kıyafet ve ekipmana sahip olmadıklarını söyleyebiliriz. Sanatçının bu resimden on dört yıl sonra yaptığı *The Agnew Clinic* isimli çalışmasında ise daha modern bir ortam göze çarpmaktadır.

Resim 4.27. Thomas Eakins, *Gross Klinik*, 1875

Sanatçının 1889 yılında yaptığı *The Agnew Clinic* isimli çalışması, modern bir cerrahi operasyon anını göstermektedir. Eakins'in maksimum berraklığı sağlama hususundaki takıntısı yüzünden son derece ustalıkla çalışılmış yüzler, bir fotoğraf karesi gibi seçilebilmektedir (Phaidon Editors, 2019 , s. 25). Burada özel kıyafetler içinde olan hekimler, çok daha modern bir görüntü sunmaktadır. Sanatçı bu resimde Dr. David Hayes Agnew'i, meme kanseri olan bir hastayı gün ışığında kendi cerrahi tekniği ile ameliyat ederken betimlemiştir (İşyapar, 2009, s. 45).

Resim 4.28. Thomas Eakins, Agnew Klinik, 1889

4.3.8. John Lavery

Resimlerinde tıbbi öğeler kullanan bir diğer sanatçı, John Lavery ‘dir (1856-1941). Sanatçının Birinci Dünya Savaşı boyunca ordu kamplarını, savaş malzemelerini resmetmek için resmi savaş ressamı olarak görevlendirildiği bilinmektedir (Okutucu, 2014, s. 36). Böylece toplum portreleri ve önemli olayları konu edinen resimleriyle ün kazanan Lavery, özellikle resmini çizdiği olaylardaki incelikli detayları ile dikkate değer görülmüştür (Emery & Emery, 2005, s. 78). Sanatçının *İlk Yaralı* ismiyle bilinen Londra Hastanesi’ndeki bir koğuşu en ince ayrıntısına kadar resmettiği eseri, böyle bir bakışın ürünüdür.

Resim 4.29. John Lavery, İlk Yaralı, 1914-1915

Yukarıdaki resimde sanatçı, bir hastane koğuşuna ait tüm detayları incelikli bir biçimde yansıtmıştır. Özellikle bu resimde ışığın kullanımı son derece dikkat çekicidir. Resimden hem yatan hastaların durumu hem de hastalarla nasıl ilgilenildiğine dair fikir edinmek mümkündür. Örneğin her hastanın başucunda içinde çiçekler olan bir dolap bulunmaktadır. Bazı hastaların refakatçileri hemen yanı başlarında görülmektedir. Hemşire geleneksel hemşire kıyafeti içerisinde ve ellerinde kahverengi eldivenler görülmektedir. Hemşirenin önünde bulunan küçük masada, hastaların tedavisinde kullanılan gerekli tıbbi öğelerin yer aldığı görülmektedir. Sanatçının resme yansıttığı incelikli detaylar sayesinde, sonraki yıllarda yaşanan gelişmelere ilişkin karşılaştırmalar yapmak oldukça kolaylaşmaktadır. Örneğin lastik eldivenin cerrahi operasyonlarda kullanımının 20. yüzyılın getirdiği yeniliklerden biri olduğu değerlendirilmektedir (Okutucu, 2014, s. 37).

Resim 4.310. John Lavery, *Dişçi*, 1929

John Lavery'nin 1929 yılında resmettiği *Dişçi* isimli eseri de, bir diş hekimi ve hastasını konu edinen oldukça ayrıntılı çalışmalarından bir diğeridir. Diş tedavisinde kullanılacak aletlerin ayrıntılı biçimde çizildiği resimde, diş hekiminin giyimi, ekipmanı ve hastayı

tedavi esnasındaki ciddiyeti net bir biçimde görülebilmektedir. Işığın kullanımı bu resimde de dikkat çekici bir öğe olarak göze çarpmaktadır. Beyaz ve sarı gibi tonların kullanımıyla daha ılık bir atmosferin oluşması sağlanmış ve dışçıye ilişkin pozitif duyguların harekete geçmesine yardımcı olunmuştur.

4.3.9. Edvard Munch

Edvard Munch (1863-1944) resimlerinde ölüm, yaşam, melankoli gibi kasvetli temaları ele almış ve kişisel olarak yaşadığı acı ve hastalıklardan yola çıkarak hissettiği yoğun endişe halini, bu halin psikolojik yansımalarını konu edinmiştir. Henüz çok küçük yaştayken ciddi ailevi kayıplar yaşayan Munch'un, bir sanatçı olarak eserleri de bu kayıpların ona yaşattığı acı ve hastalıklardan beslenmiştir. 1863 yılında doğan sanatçının beş yaşındayken annesi, on dört yaşındayken ablası, ondan birkaç sene sonra da erkek kardeşi tüberküloz hastalığından ölmüştür (Okutucu, 2014, s. 39). Bu kayıplardan yoğun biçimde etkilenen Munch, 1908 yılında hastaneye yatmış ve tedavi görmüştür (Okutucu, 2014, s. 39). Bu ruh hali içerisinde Munch'un çalışmalarının büyük çoğunluğu, ölüm, endişe, kıskançlık ve yabancılaşma gibi karamsar duyguları konu edinmektedir (Poli, Brondino, Rocchetti, & Politi, 2017, s. 317).

Resim 4.11. Edvard Munch, *Hasta Çocuk*, 1885-1886

Munch'un *Hasta Çocuk* olarak bilinen yukarıdaki eseri, onun ablası Sophie'nin ölümünden etkilenerek yaptığı bir çalışmadır. Kahverengi ve yeşil tonlarının hakim olduğu resimde,

oldukça kasvetli bir atmosfer yansıtılmaktadır. Hasta ve ölüm temasını konu edinen resimdeki kilit nokta, ellerdir. Anne her ne kadar çocuğunu bu dünyada tutmak istese de, onun acısını dindiremez. Elele görünen anne ve çocuğu, annenin çaresizlik ve hüznle öne eğilmiş yüzü, Munch'un ablasının ölümü karşısında hissettiği acıyı ve suçluluk duygusunu bize de yaşatmaktadır. Çocuğun beyaz yastık ile vurgulanmış solgunluğu, onun dünyadan soyutlandığını göstermektedir (Bordin & D'Ambrosio, 2010, s. 314).

Resim 4.12. Edvard Munch, *Melankoli (Laura)*, 1899-1900

Munch, tıpkı *Hasta Çocuk* gibi *Melankoli* isimli çalışmasında da, yaşanan ruh halini ve duyguyu resmetmiştir. Sanatçının *Melankoli* eserinde, etrafındaki canlı renklere, bitkiye ve dışardan içeriye yeni, canlı bir hayatı taşımaya hevesli pencere görüntüsüne sırtını dönmüş, koyu giysiler içinde oturan ve koyu yüz hatlarıyla betimlenmiş bir kadın oturmaktadır. Oturan kadın, Munch'un ruhsal hastalığa hapsolmuş ablası Laura'dır ve onun gördüğü ise sadece bu karamsar, kasvetli duygu durumudur.

Munch, “Okuyan erkeklerle yün ören kadınların bulunduğu iç mekânlar yapmaktan vazgeçmelisiniz, biz yaşayan insanları, soluk alan, hisseden, acı çeken ve seven insanların resmini yapmalıyız.” (Akar, Sanatçı İmgeleminde Yaşamın Anlamı, 2006, s. 25) diyerek belirttiği sanat görüşünü, tüm çalışmalarında büyük bir ustalıkla ortaya koymuştur. Sanatçının *Melankoli* eseri de, Laura'nın çektiği acıyı ve içindeki karanlığı hissettirmektedir.

Bununla birlikte, Okutucu'ya (2014) göre tarihçi Kirk Varnedoe, Munch'un bu eserinde

yer alan masa örtüsünün desenlerinin beyin dokusundan izler olduğuna dikkat çekmektedir. Ona göre örtüdeki bu desenler, dönemin tıp yayınlarında nörolojik anormallikleri belirtmek için kullanılan boyalı koronal beyin bölümlerinden model alınmıştır (Okutucu, 2014, s. 41).

Resim 4.13. Edvard Munch, *Hasta Odasında Ölüm*, 1893

Munch'un *Hasta Odasında Ölüm* olarak bilinen yukarıdaki çalışması, ölüm ve acı çekme konularına odaklanmaktadır (Emery & Emery, 2005, s. 70). Bu resimde kız kardeşi Sophie'yi ölüm döşeginde çizen Munch, yatağı boş bırakmış ve onu seyirciye arkası dönük olan bir sandalyede resmetmiştir. Böylece Munch ölümü, hayatta kalanlarda özel bir duygu olarak yaşayan, yokluk ya da duygusal bir boşluk olarak tasvir etmiştir (Museum of Modern Art, 1979, s. 44). Ölüm resimdeki kişilerin yüzlerinden, öne eğik başlarından ve birbirine kavuşturulmuş ellerinden okunmaktadır. Bu resimdekine benzer bir ölüm anlatısı, sanatçının *Ölüm Döşeginde* isimli bir diğer çalışmasında da karşımıza çıkmaktadır.

Resim 4.14. Edvard Munch, *Ölüm Döşeginde* 1895

Munch eserlerinde, endişeyi varoluşsal bir problem olarak gören filozof Soren Kierkegaard ve şair Henrik İbsen'den etkilenmiştir (Poli, Brondino, Rocchetti, & Politi, 2017, s. 318). Bu sebeple sanatçının neredeyse her eserinde endişenin temel bir duygu olarak yer aldığı görülebilmektedir. *Ölüm Döşeginde* isimli eserinde bu endişe yatağın başucunda bekleyen kişilerin yüzlerinden ve vücut dillerinden okunabilmektedir. Aynı zamanda koyu renk kullanımı hasta, ölüm ve endişe içinde bekleyen ilişkisini çok net bir biçimde yansıtmaktadır. Sadece yüz ve ellerin sarı ile renklendirilerek geri kalan tüm bedenin ve bekleyenlerin arka planının tamamen siyaha boyanması, adeta ölümün gölgesinin üzerlerine düştüğü hissini uyandırmaktadır.

Munch yaşadığı kayıpların acısıyla hasta, hasta odası, hasta odasında bekleyenler, acı çekme ve ölüm ilişkisini barındıran, birbirine benzeyen birçok resim çizmiştir. Bu resimlerin en önemlilerinden biri de *Ameliyat Masasında Otoportre* ismiyle bilinen ve kendini resmettiği çalışmasıdır.

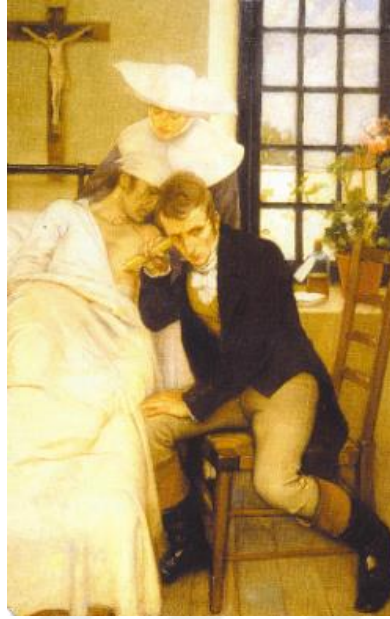

Resim 4.15. Edvard Munch, Operasyon, 1902

Munch'un eline yapılan operasyonu resmettiği bu çalışmada, üç doktor ve bir hemşirenin görevlerine uygun kıyafetler içerisinde odada hastaya müdahale etmeden durdukları görülmektedir. Hastanın yatırılış biçiminden izleyicilerin bakışına açık hale getirildiği hissi uyanmaktadır (Bordin & D'Ambrosio, 2010, s. 205). Sol elini sımsıkı kapatan hastanın yine sol yanında yoğun bir kan görüntüsü görülmektedir.

4.3.10. Ernest Board

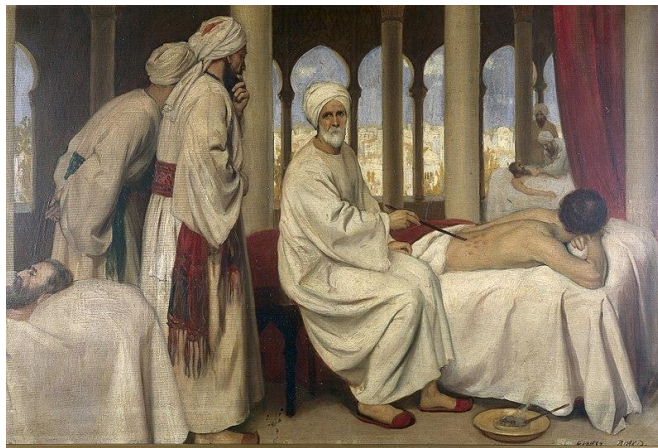
Ernest Board (1877-1934) tarihsel olaylar ve ünlü tarihsel kişilerin portreleriyle ilgili özel bir çalışma yapmış ve bu çalışma neticesinde içerisinde tıbbi öğelerin kullanıldığı birçok çalışma resmetmiştir (Emery & Emery, 2005, s. 42). 1816 yılında steteskopu bulan Laennec'in hastasını muayene ettiği *Laennec Bir Hastanın Göğsünü Dinliyor* isimli çalışma da, Board'un yaptığı özel çalışma eserlerinden biridir.

Resim 4.16. Ernest Board, Laennec Bir Hastanın Göğsünü Dinliyor, 1910

Sarı tonlarında yapılmış olan çalışma da, hastanın göğsünü dinleyen doktorun endişeli yüzü detaylı biçimde görülebilmektedir. Resimde doktor hastanın göğsünü tek kulaklıklı basit bir silindir kullanmaktadır.

Board'un yaptığı önemli çalışmalardan bir diğeri, Latince kullanan dünyada Albucasis olarak bilinen Endülüslü fizikçi ve cerrah Ebu Kasım El-Zahravi'yi resmettiği eserdir. Bu resimde, cerrahinin babası olarak Zahravi bir öğretmen rolündedir. Sırtı açık bir şekilde uzanmakta olan bir hasta üzerinden anlatım yapan Zahravi'yi, iki öğrenci doktor hemen yanı başında dikkatle izlemektedir (Bordin & D'Ambrosio, 2010, s. 191).

Resim 4.17. Ernest Board, Albucasis Cordova Hastanesinde Hastanın Kabarcıklarını Kazıyor, yüzyılın sonları 20 yüzyılın başları

Bir hastane ortamının görüldüğü resimde, diğer hastalar ve onlarla ilgilenen kişilerin olduğu görülmektedir. Doktorların giyimi ve kullandıkları aletler dönemin tıbbi donanımı hakkında bilgi vermektedir.

Resim 4.18. Ernest Board, 1846 Yılında W.T.G. Mordon Tarafından Eterin İlk Kez Anestezi Olarak Diş Ameliyatında Kullanılması

Eterin ilk kez anestezi olarak bir diş ameliyatında kullanılmasını resmeden Board, yine bu resminde de doktor ve hastayı resmin odak noktasına yerleştirmiştir. Karanlık bir atmosfere sahip olan resimde, doktoru meraklı gözlerle izleyen seyirciler bulunmaktadır. Doktor, gözleri kapalı olan hastanın ağzını eterle kapatmakta ve başını tutmaktadır.

4.3.11. Pablo Picasso

Pablo Picasso (1881-1973) kariyerinin henüz erken dönem çalışmalarında, sanatçı olan babasının da yönlendirmesiyle manzara, günlük yaşam ve geleneksel portreler konulu eserler üretmiştir. Picasso'nun on altı yaşında iken resmettiği *Science and Charity* isimli eseri, babasının bu yöndeki etkisini açıkça göstermektedir.

Resim 4.19. Pablo Picasso, Science and Charity, 1897

Bu çalışmada, hekim olarak Picasso'nun babası otururken bebek ve hemşire kıyafeti resim için ödünç alınmıştır (Emery & Emery, 2005). Burada doktorun ve ayakta duran hemşirenin işlerini ne kadar profesyonellikle yaptıkları, yüz ifadelerinden görülmektedir.

Resim 4.20. Pablo Picasso, Hasta Çocuk, 1903

Picasso'nun erken çalışmalarından bazıları, o dönemde sıklıkla ziyaret ettiği Paris'teki Saint-Lazare kadın hastanesinde yaptığı çalışmalara dayanmaktadır (Bordin &

D'Ambrosio, 2010, s. 359). Sanatçının *The Sick Child* isimli çalışması da, bu hastanede yaptığı çalışmalardan sonra ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede bu resimde sadece çocuk değil anne de hastadır ve annenin çocuğa sarılması yoğun bir şefkat duygusu içermektedir.

4.3.12. Norman Percevel Rockwell

Norman Percevel Rockwell (1894-1978), Ulusal Sanat Akademisi ve Sanat Öğrencileri Kulübü gibi farklı sanatsal oluşumlarda eğitim görmüş, gerçekçi bir gündelik yaşam ressamı olarak kendini göstermiştir (Emery & Emery, 2005, s. 88). Ancak adını daha çok Amerika'nın popüler haftalık dergisi Saturday Evening Post için yaptığı kapak tasarımları ile duyurmuştur (Emery & Emery, 2005, s. 88).

Resim 4.41. Norman Rockwell, *Doktor ve Oyuncak*, 1929

Hekim ve Oyuncak ismiyle bilinen yukarıdaki resim, Rockwell'in sanatını yansıttığı tipik çalışmalarından biridir. Babacan ve sevimli bir doktor figürü karşısında, bebeği için endişeli görünen kız çocuğu görülmektedir (Bordin & D'Ambrosio, 2010, s. 264). Endişeli kız çocuğunun bebeğini muayene eden doktorun çantası, giysisi ve tıbbi ekipmanı onun bir aile hekimi olduğunu işaret etmektedir (Emery & Emery, 2005, s. 88).

Resim 4.21. Norman Rockwell, Köy Doktoru, 1947

Yukarıdaki resim Rockwell'in hasta ve hekim ilişkisini konu edindiği çalışmalarından bir diğeridir. Yine bir aile hekimi olarak görülen doktor figürü, aileyle ilgili ancak mesafeli bir sohbet içerisinde resmedilmiştir. Teknolojik ve tıbbi aletlerin yer aldığı eser, telefon ve lamba gibi teknolojik aletlerin de tıba girişini vurgulamaktadır (Okutucu, 2014, s. 47).

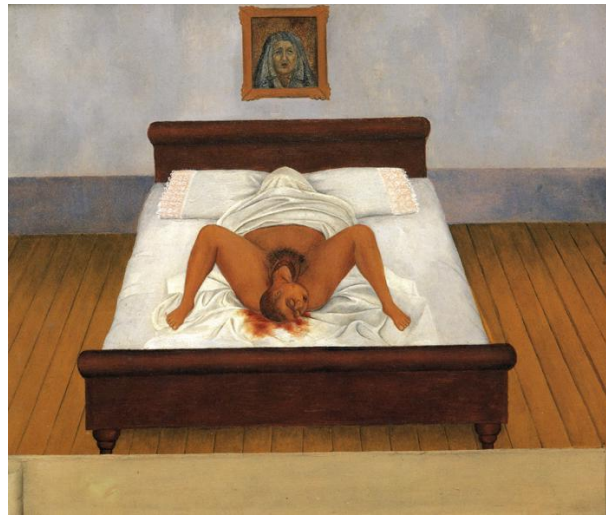
4.3.13. Frida Kahlo

Frida Kahlo, resimlerinde tıbbi öğeler kullanan sanatçıların neredeyse başında gelmektedir. Frida Kahlo (1907-1954) kendi bedenini sanatının merkezine yerleştirerek adeta kendi bedeninin cerrahı olmuş, resimlerinde bedenini parçalara ayırmıştır (Okutucu, 2014, s. 48). 1925 yılında geçirdiği ve onu yatağa bağımlı hale getiren tramvay kazasından sonra resim yapmaya başlayan Meksikalı sanatçı Kahlo, kendi bedenini sürekli olarak parçalanmışlığın kıyısında betimlemiştir (Barson, 2006, s. 80). Her resminde parçalayarak betimlediği bedeninin parçalarına farklı farklı anlamlar yükleyen Frida'nın resimleri, nöroloji, radyoloji, spinal cerrahi ana bilim dallarında bedeni eğitici bir rol üstlenir (Akar, Tıp Eğitiminde Görsel Sanatın Etkisi, 2015, s. 365).

Resim 4.22. Frida Kahlo, *Henry Ford Hastanesi*, 1932

Kahlo'nun 1932 yılında resmettiği *Henry Ford Hastanesi* isimli tablosunda, havada asılı duran fetüs, salyangoz ve yerde duran çiçek, kalça kemiği ve metal nesneyi kendi göbeğinden çıkan kordonlarla kendisine bağladığı görülmektedir. Yüz detayları ve kaşlarının biçiminden yataktaki kadının Frida'nın kendisi olduğunu anlarız. Karnı şiş olan Frida'nın gözleri yaşlı ve belden aşağısı kan içerisinde resmedilmiştir. Bu görüntü Frida'nın kaybettiği bebeğini de resme dahil ettiğini göstermektedir.

Resim 4.23. Frida Kahlo, *Doğumum*, 1932

Kahlo yine 1932 yılında resmettiği *Doğumum* isimli çalışmasında, hem annesinin ölümünü hem de tecrübe ettiği düşük olayını konu edinmiştir (Okutucu, 2014, s. 49). Bu çalışmada

sanatçı kendisini annesinin bedeninden çıkarken betimlemiştir. Bebeğin kaş yapısından dolayı, onun Kahlo olduğu anlaşılmaktadır. Doğum yapan annenin belden yukarısı beyaz bir bez ile örtülüdür, bu yüzden annenin kimliği belirsizdir. Ancak annenin üzerindeki beyaz bez bir çarşaf ya da kefen olabilir dolayısıyla üstü örtülü beden hem Kahlo'yu hem de annesini aynı anda temsil ettiği söylenebilir (Barson, 2006, s. 83).

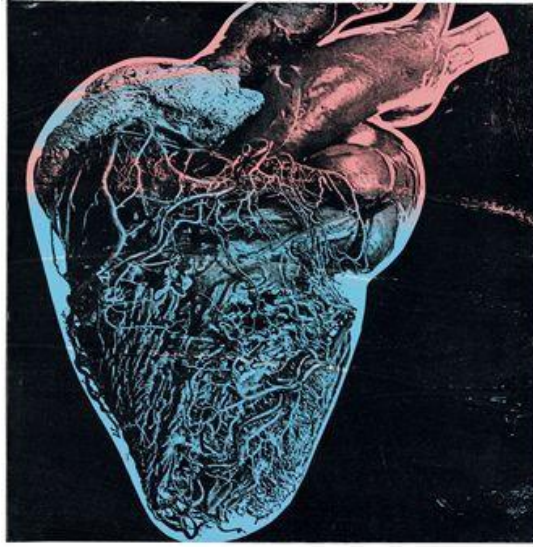

Resim 4.24. Frida Kahlo, *İki Frida*, 1939

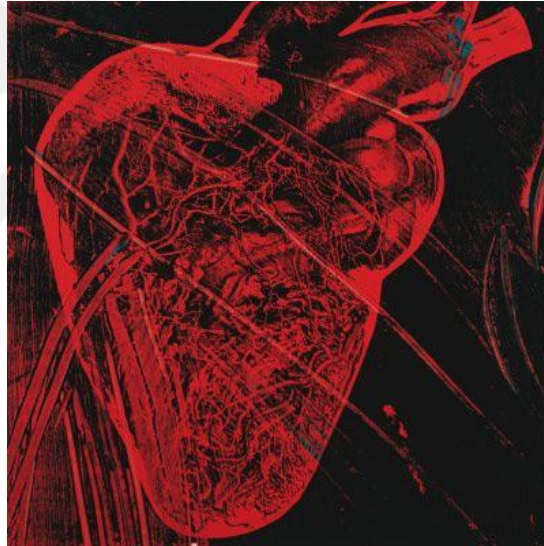
Doğum ve ölüm ile birlikte kalp ve kan Kahlo'nun resimlerinde konu edildiği ana temalardandır. *İki Frida* isimli çalışmasında, birbirine bir damar ile bağlı olan iki kalp görülmektedir. Frida'lardan birinin elindeki makas ile bu damar kesilmiş ve ucundan kan aktığı görülmektedir. Frida'nın farklı resimlerinde doğum, ölüm, kan, kalp ve fetüs gibi tıbbi birçok tema konu edinilmiştir.

4.3.14. Andy Warhol

Andy Warhol (1928-1987) her ne kadar pop artist olarak bilinse de, yaşamının neredeyse tam orta döneminde radikal bir feminist olan Valerie Solanas tarafından vurulmasının sonrasında, resimlerinde, tıpkı Frida Kahlo gibi, yaşam ve ölüm temalarını işlemeye başlamıştır (Phaidon Editors, 2019 , s. 15).

Resim 4.25. Andy Warhol, *Human Heart (Mavi)*, 1979

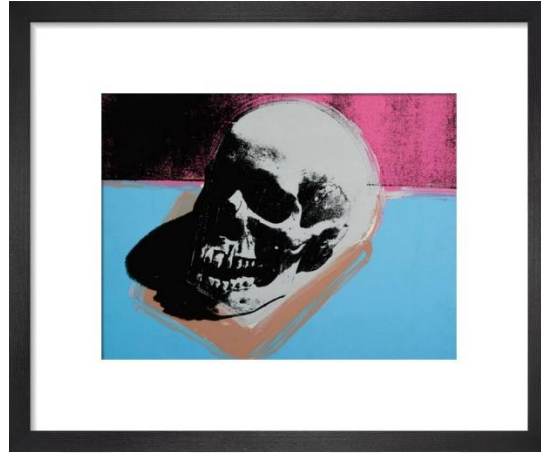

Resim 4.26. Andy Warhol, *Human Heart (Kırmızı)*, 1979

Andy Warhol kendi imzası olan ipek baskı tekniği ile bir kalbin yukarıdaki resimlerde görüldüğü üzere birden farklı versiyonunu yapmıştır. Burada kalp bir yandan yaşamı simgelerken diğer yandan Andy Warhol'un bireysel olarak ölümle ilişkisine dair bir semboldür (Phaidon Editors, 2019 , s. 15). Öte yandan Warhol'un aynı görüntüyü defalarca ve farklı renklerde, mekanik bir şekilde çizmesi, kitlelerin yaşadıkları kültürün gülünçlüğü ve sıradanlığını da temsil etmektedir (Çiçekli , 2008, s. 45).

Warhol'un çizimleriyle teknolojinin sınırlarının insan zekasının sınırlarını da olabildiğince zorladığını görürüz. “Binlerce yıllık sanatsal ve kültürel birikimden beslenen ve tasarlayan

bir makineye dönüşen sanatçının algısı, günümüzde teknoloji ile ulaşılan yapay bir yaratım ile sanal ve dijital yaratımın görme biçimlerini de” (Çoşkun, 2016, s. 79) ortaya çıkarmaktadır.

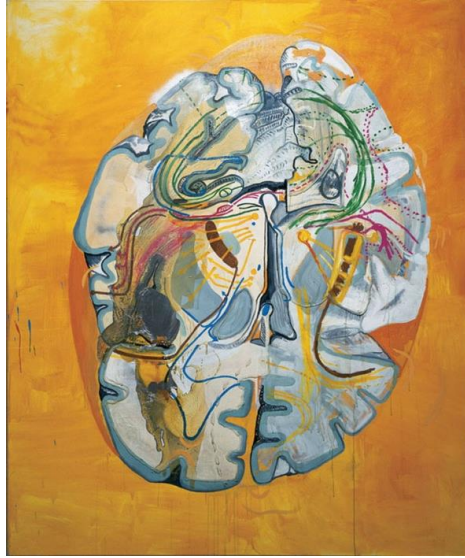

Resim 4.27. Andy Warhol, Kafatası, 1976

Warhol geçirdiği ölümcül tecrübeden sonra yaşam ve ölümü içeren birçok resim çizmiştir. Ölüm imgelerini gösteren resimlerini, o dönemde gazetelerde çıkmış intihar ve araba kazası fotoğraflarını büyütüp, çoğaltıp yan yana koyarak gösterime sunmuştur (Özdemir & Koca, 2013, s. 249).

4.3.15. Martin Kippenberger

Alman sanatçı Martin Kippenberger (1953-1997) resimlerinde tıbbi öğeler kullanan sanatçılardan biridir. En ilginç çalışmalarından biri *Portrait Paul Schreber* ismiyle bilinmektedir. Freud'un bir hastası olan Daniel Paul Schreber, tecrübe ettiği zihinsel çöküşü otobiyografisi *Memoirs of My Nervous Illness* isimli kitapta anlatmış, dünyanın kendisine nasıl göründüğünü bir sinir mimarı gibi detaylı biçimde aktarmıştır (Phaidon Editors, 2019 , s. 19). Sanatçı Martin Kippenberger, Paul Schreber'in bu anlatısını devre benzeri sinapslar biçiminde resmetmiştir. Bir yandan bir insan yüzünü andıran çizim aynı zamanda bir beynin görüntüsüne sahiptir.

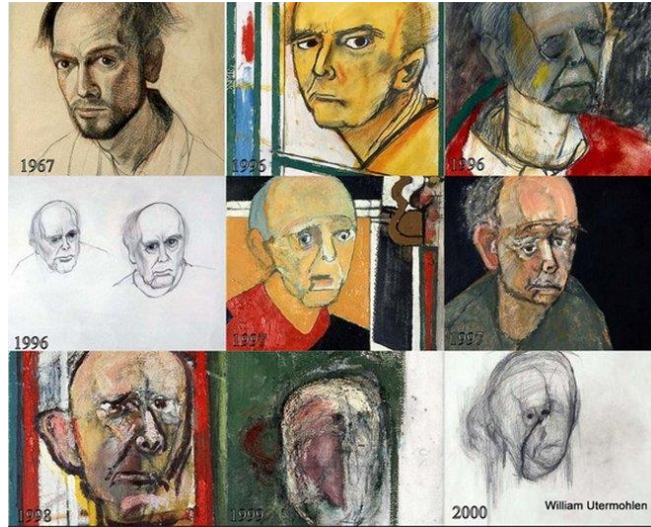

Resim 4.28. Martin Kippenberger, Paul Schreber'in Portresi, 1994

Kippenberger, sarı zemin üzerindeki gri görüntüde Schreber'in dünyaya görüldüğü biçimindeki versiyonu soyut olarak yakalarken aynı zamanda kafamızın içinde saklı ve günlük hayatımızı sürdürmemizi sağlayan biyomekanik sistemi ortaya çıkarmaktadır (Phaidon Editors, 2019 , s. 19). Kippenberger, Schreber'in anlatısından hareketle birçok resim çizmiştir.

4.3.16. William Utermohlen

William Utermohlen (1933-2000) kendi hastalığını çarpıcı bir şekilde ele alan sanatçılardan biridir. 1995 yılında Alzheimer teşhisi konulan Utermohlen, bu süreden sonra ölümüne kadar sadece kendi portresini çizerek hastalığın kendindeki etkisini anlamaya çalışmıştır (Bordin & D'Ambrosio, 2010, s. 136). Böylece hem kendisi hem de doktorları hastalığın beyin üzerindeki etkisini yakından gözlemleyebilmiştir.

Resim 4.29. William Utermohlen, Alzheimer teşhisinden sonra yıl yıl otoportre çizimleri

Sanatçının hastalıktan sonra her yıl çizdiği otoportrelerinde, hastalığın sanatçının algısında yarattığı tahribat yakından görülebilmektedir. Zaman içerisinde zaman ve mekan algısını yitiren sanatçı, cisimleri ve kendi bedeninin formunu unutmaya başlamıştır. Sanatçının son yıllardaki çalışmaları dikkatle incelendiğinde, yüzün olması gereken formdan uzak biçimde çizildiği görülmektedir. Gözler, ağız ve burun simetrik çizilememiştir. Sanatçının 2000 yılındaki son resminde, artık kendi şeklini tamamen unuttuğu görülmektedir. Bu çalışmada sadece yuvarlak bir kafa biçimi görünmektedir. Bunun dışında hiçbir detay çizilememiştir. Bu çalışmayla artık sanatçının kendilik algısının tamamen yitirildiği görülmektedir.

4.4. Tıbbi Öğeler Kullanan Hekim Sanatçılar

Sanatçı ve hastalık ilişkisi birbirini besleyen ve kimi zaman da tetikleyen bir dinamiğe sahiptir. Kendi hayatlarında ciddi travma yaşamış sanatçılar bu travmalarını sanat anlayışlarına da yansıtırlar, gerek savaş alanlarında yaralılara yardım eden gerekse hayatları boyunca hastanede görev yaparak hastalara bakan doktor ve cerrah sanatçılar da, yaşadıkları olayları ve bunların iç dünyalarına olan etkilerini resimlerine yansıtmışlardır. Tıbbi öğeler kullanan hekim sanatçılar, tıbbi öğeler kullanan sanatçılardan farklı olarak resimlerinde en az plastik öğeler kadar tıbbi öğelerin de gerçeğe uygunluğuna ve doğruluğuna önem vermiştir, bu nedenle bu resimler tıp tarihi açısından da önemli bir belge niteliği taşımaktadır.

4.4.1. Henry Tonks

Henry Tonks (1862-1937) hem tıpla profesyonel olarak ilgilenen hem de tıbbi öğeleri yaptığı resimlerde kullanan hekim sanatçı olarak tabir edebileceğimiz sanatçılardandır. Öncelikle Londra Hastanesi Tıp Koleji'nde tıp eğitimi alan Tonks, daha sonra Royal College of Surgeons'da ihtisas yaparak cerrah olmuştur (Emery & Emery, 2005, s. 80). Ancak asıl ilgisinin sanata olduğunu fark ettikten sonra cerrahlığı bırakarak sanatçılığa yönelen Tonks, Birinci Dünya Savaşı boyunca resmi olarak savaş ressamlığı yapmıştır (Okutucu, 2014, s. 19). Bu süreç boyunca savaşta yaşanan en trajik anlara şahit olan Tonks, savaş sahneleri kadar savaşta ciddi yaralar alan ve ameliyat geçiren askerlerin operasyon öncesi ve sonrası resimlerini gerçeğine çok yakın bir biçimde resmetmiştir.

Resim 4.30. Henry Tonks, *Fransa'da Gelişmiş Pansuman Ünitesi*, 1918

Henry Tonks'un *Fransa'da Gelişmiş Pansuman Ünitesi* ismiyle bilinen yukarıdaki tablosu, hekim ve cerrahların yakın zamanda yaralanmış kişilerle ilgilendiği bir savaş sahnesidir. Arka fondaki yıkım, yaralıların vücut dilleri ve sargıları ile ustalıkla yansıtılmıştır. Bununla birlikte Tonks'un çizmiş olduğu yüzü yaralı kişilerin ameliyat öncesi ve sonrası resimleri, en az bu yüzlerin fotoğrafları kadar gerçekçidir. Bu resmin Pieter Bruegel'in 1568 yılına ait *Delilik Taşının Çıkarılması* adlı eseriyle gerek armoni gerekse kompozisyon açısından benzerliği dikkat çekmektedir. Her iki resim de anlatımcı, konu ön planda ve her kadrajda farklı konu ve betimlemeler mevcuttur.

Resim 4.31. Hastanın Ameliyat Öncesi ve Sonrası Fotoğrafları

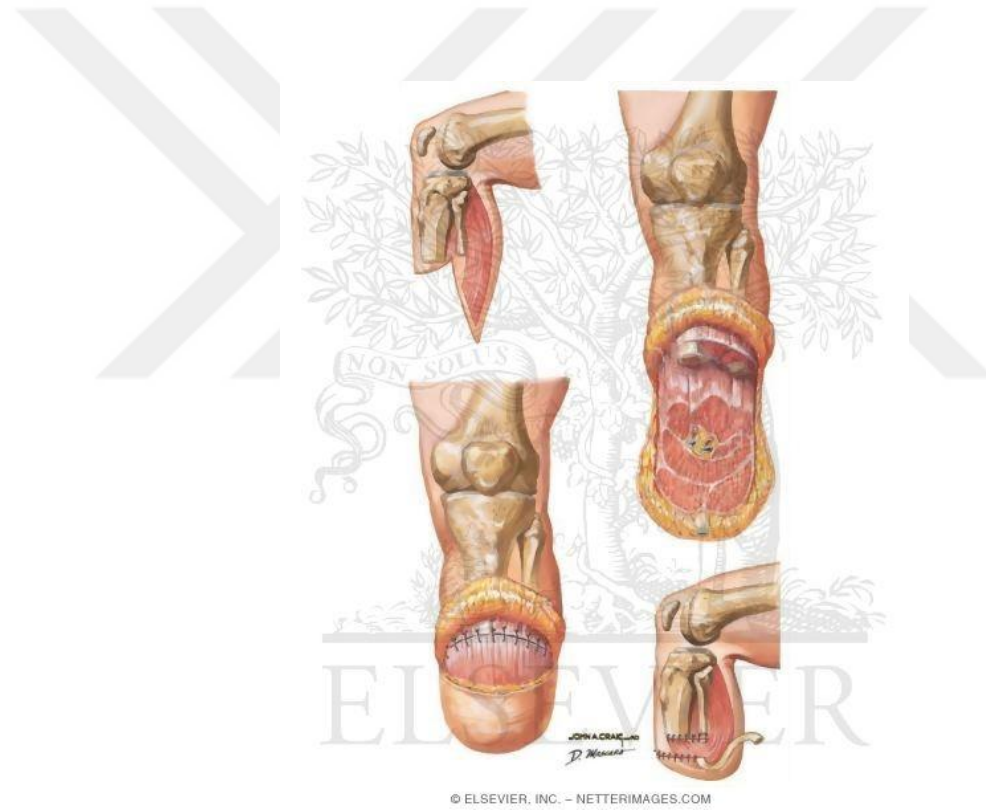

Resim 4.32. Henry Tonks, Yaralı Bir Askerin Tedavi Öncesi ve Sonrası Portresi, 1916-1917

Henry Tonk'un yüzünden yaralanmış bir askerin ameliyat öncesi ve sonrası fotoğraflarından esinlenerek yaptığı bu resim, grotesk sanatın uzuvları eksik ya da yer değiştirmiş insan figürlerini andırmaktadır. Hatta bu resimlerin, grotesk sanatın ustalarından olan Francis Bacon'ın grotesk başlığı altında incelediğimiz Lucien Freud'un Portresi adlı resmi ile benzer etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Tonk ağız ve yanak kısmındaki yaralanmanın yol açtığı deformasyonu bütün gerçekliğiyle resmederken Bacon deformasyonu daha da ileriye götürüp ağız ve çeneyi bütünüyle çarpıtmış yüzü bir çizgiyle ikiye bölmüş ve portreyi gerçeklikten koparmıştır.

4.4.2. Frank H. Netter

Frank H. Netter (1906-1991) ilk olarak resimle ilgilenip Art Student's League ve National Academy of Design'da okumuş, daha sonra New York Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden tıp doktorluğu derecesini almıştır (Okutucu, 2014, s. 25). Zamanla hekimlikten vazgeçen Netter, tamamen çizimleriyle uğraşmaya başlamıştır. Netter'in çizimleri o kadar başarılıdır ki, zamanla Netter Koleksiyonu olarak bilinen bir medikal sanat koleksiyonu ortaya çıkmıştır (Okutucu, 2014, s. 25). Günümüzde *İnsan Anatomisi Atlası Netter* (The Netter Atlas of Human Anatomy) olarak bilinen ve Netter Koleksiyonu'ndan anatomik resimler sunan çalışma ilk kez 1989 yılında yayınlanmıştır (Okutucu, 2014, s. 25).

Resim 4.33. Frank H. Netter, Diz Altı Amputasyon

Netter için önemli olan estetik değil, anlatılmak istenenin net bir biçimde karşı tarafa aktarılabilmesidir. Çünkü ona göre “insanlar bir konuyu anlamışlarsa onu kafalarında üç boyutlu olarak hayal edebiliyorlar demektir” (Sınav, 2008, s. 54). Bu yüzden de anatomi kitaplarında tıbbi resimler kullanılmasıyla, konunun en doğru biçimde anlatılması ve aynı zamanda gelecek nesillere aktarılması sağlanmaktadır. Bu çerçevede tıbbi resimle uğraşan

ressamlar, “*insan bedeninin normal yapısını yansıtan resimler yanında, hastalıklı beden veya bölümlerinin gözle görülebilen veya teknolojik aletlerle görülebilen yapılarını, hastalık yaratan çeşitli organizmaları bilgi ve sanat güçleri ile ortaya koyarlar*” (Yıldırım M. , 2008, s. 11).

4.4.3. Joe Wilder

Tanınmış bir cerrah olan Joe Wilder (1920-2003), aynı zamanda önemli bir ressamdır. Wilder, Mount Sinai Hastanesi’nde cerrah profesörü olarak 1960’lı yıllardan emekli olduğu 1980’lere kadar çalışmıştır (Wilder, 2019). Özellikle tıbbi öğeler içeren resimleri, diğer birçok ressam gibi savaş ressamlığına değil, kendi tecrübe ve gözlemlerine dayanmaktadır. Kendisi de binlerce ameliyata girmiş olan Wilder’ın resimleri, bir ameliyat ortamında olmanın nasıl bir şey olduğunu derinden hisseden bir sanatçının fırçasına yansıyan entelektüel kaliteyi ortaya koymaktadır (Wilder, 2019).

Resim 4.34. Joe Wilder, *Nurse in Ameliyathane*

Sanatçının “*Surgeons (Cerrahlar)*” başlıklı bir seri resim çalışması bulunmaktadır. Bu resimlerde cerrahları çoğunlukla ameliyat esnasında resmetmekte, cerrahların giyim, teknik alet kullanımı, duruş ve duygusal durumlarını izleyiciye aktarmaktadır.

Resim 4.35. Joe Wilder, Eldivenleri Çıkariş

4.4.4. Sir Roy Yorke Calne

Sir Roy Yorke Calne (1930) bir ressam olarak da ün kazanmış önemli hekimlerden biridir. Emekli olana dek Cambridge Üniversitesi'nde cerrahi profesörü olarak çalışan Calne, transplantasyon cerrahisinin öncü isimlerinden biridir (Emery & Emery, 2005, s. 102). Bu yüzden de tıpkı Joe Wilder gibi içeriden bir göz ve gözlemci olarak çizdiği resimlerde transplantasyon operasyonlarını konu edinmiştir.

Sir Roy Calne ileri evre karaciğer hastalarını tedavi etmenin sağladığı tecrübeyle, sanat eserlerinde bedeni, yaşam ile ölüm arasındaki ince çizgiyi yaşamış insanların duyarlılığıyla resmetmiştir. Sir Roy Calne'nin resimlerinde ameliyat sahneleri tamamen gerçeğine uygun şekilde aktarılmıştır. Doktorlar büyük bir ciddiyetle karaciğer transplantasyonunu gerçekleştirirken gerek ameliyatta görev alan ekipteki diğer görevliler gerekse hasta tam da gerçekte olduğu gibi konumlandırılmıştır.

Resim 4.36. Sir Roy Yorke Calne, *Karaciğer Nakli*, 1988

Resim 4.37. Sir Roy Yorke Calne, *Ameliyat Sahnesi*, 1993

Merkezde hastanın vücudu ve çevresinde onu kesen cerrahların bulunduğu ameliyat Karaciğer Nakli resminde kompozisyonun Dr Tulpun Anatomi Dersi ve Dr Deijmanın Anatomi Dersi tablolarındaki kompozisyona benzerliği Sir Roy Carnenin Rambrandt'ın söz konusu resimlerini incelediği ve bu resimlerden etkilendiğini düşündürmektedir.

Rambrandt'ın Dr. Tulp'ın Anatomi Dersi adlı tablosu Amsterdam Cerrahlar Loncası tarafından sipariş edilen bir grup portresidir. Cesedin tamamen çıplak vücuduyla abartılı

giyinmiş doktorların arasındaki zıtlık ölüm-yaşam ruh-beden arasındaki farka da dikkat çekmektedir. Rambrandt bu resimde sadece bir anatomi dersini değil ölüme hazırlığı da resmetmiştir Burada anatomi dersi gerçeğine uygun olarak tasvir edilmemiştir. Gerçek bir anatomi dersinde önce karın boşluğunun açılır ve iç organlar çıkarılır, daha sonra uzuvlara geçilirdi. Ancak burada anatomi dersine kadavranın kolu ile başlandığını görüyoruz. Ayrıca kadavranın sağ kolu sol kolundan kısadır

Rambrandt'ın bu resmi oldukça fazla simgesel öge ve gönderme içermektedir . Cesedin ayak ucunda bulunan Vesalius'un kitabı Galen'ci öğretilerin reddi ve böylece geleneksel açıklamaların reddedilerek Aydınlanma Çağının başlangıcını simgelemektedir Tulp'un disseksiyona ön kol fleksör tendonu ile başlaması Vesalius'un kitabında doktorun temel aracı olarak anlattığı ön kol ve Michelangelo'nun insan ile tanrı arasındaki yakın bağın sembolü olarak seçtiği elin önemini vurgulaması açısından dikkat çekicidir(Soyşekerci, 2015, s.227)

Dr. Deijmanın yaptığı otopsi ise tamamen protokole uygundur. Bu resimde beyin çok başarılı bir şekilde resmedilmiştir. Cerrah ise Vesalius'un kitaplarında anlattığı gibi kadavranın tam ortasında durmuş ve buradan kesmeye başlamıştır. Resmin orijinali on sekizinci yüzyıldan önce yangında zarar görmüş ve sonra da kaybolmuştur. Resmin orijinalinde kadavranın sağında ve solunda dörder kişi vardır kadavra merkezde konumlandırılmıştır bu Sir Roy Carnenin resmindeki yerleştirme ile benzerlik göstermektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. DEFORMASYON

5.1. Deformasyonun Tıbbi Karşılığı

Deformasyonun tıbbi karşılığı en basit ifadeyle, biçimin bozulması anlamına gelmektedir. Bu bozulma kendini bazı hastalıklardan dolayı uzuv kaybı ya da uzuvların biçim değiştirmesi, evrimsel sebepler, mutasyon ya da cezalandırılma sonucu şeklin bozulması olarak gösterebilmektedir. Bununla birlikte psikolojik rahatsızlıklardan kaynaklanan ve fiziksel olarak görülebilen duruş, bakış ve davranış bozukluklarını da deformasyon içerisinde sayabiliriz.

Sanatçının yaratım süreci için imge, ilk basamaktır. Bireyin zihninde biriktirdiği ya da ürettiği imgeler, her an kullanılmak üzere depolanmaktadır (Bayav, Resim Sanatında ve Sanat Eğitiminde İmge, 2009b, s. 106). Ancak her bireyin biricik yapısı, aynı imgenin farklı şekil ve biçimlerde ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla aynı imge, farklı kişilere farklı çağrışımlar yapmakta ve bu çağrışımların farklı yansımalarını olmaktadır. Bu yansıma sosyal çevreden, bireysel farklılıklardan, kültürel yapıdan, dönemden ya da dönemin üslubundan kaynaklanabilmektedir (Bayav, Resim Sanatında ve Sanat Eğitiminde İmge, 2009b, s. 106).

Sanatçının üretebilmesi, sanatsal imgelerin yeniden biçimlendirilmesi neticesinde gerçekleşmektedir. Sanatçı önceden edindiği ve depoladığı imgeler arasında bağlantılar kurarak, kendi sosyal ve kültürel yapısından ve hatta sağlığından hareketle yeni imgeler yaratır. Bu yeni imgelerin her biri, öznel birer sanatsal imgedir. Başka bir ifadeyle, oluşan biçim, rastlantısal ya da bilinçli bozulmalara uğramış, deforme olmuş bir biçimdir (Uyan, 2010, s. 12). O halde sanat yapıtı, sanatçının dünyayı algılayışı, onun özgün biçimler ortaya çıkarmasındaki en önemli etkidir. Dolayısıyla değişen dünya, çevre, insan, kavram ve anlam dünyası, sanatçının özgün biçimler oluşturmalarını tetikleyen temel motivasyon kaynaklarıdır.

Bu çerçevede örneğin evrim süreci, sanatçı için uygun yaratım ortamını hazırlayan temel bir deformasyon kaynağı olarak okunabilir. Çünkü evrim, gelişerek değişmeyi ifade eder. Değişim de sanatçı için elverişli gözlem yapma ve imge oluşturma ortamını ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle, evrim teorisine göre, canlı türleri nesilden nesle kalıtsal

değişime uğramakta ve önceki halinden farklı özellikler kazanmaktadır (Uygan, 2010, s. 13). Bu süreç, doğanın gelişimine yönelik deformasyonudur (Uygan, 2010, s. 13).

Darwin'ın 1859 yılında yayınlanan *Türlerin Kökeni* isimli kitabına göre evrim teorisinde değişim şöyle açıklanmaktadır:

1. Tüm canlı varlıklar, aynı türde olanlar bile, az veya çok farklılıklar göstermektedir.
2. Bu farklılıklar kalıtsaldır.
3. Türler ve bireyler arasında çetin bir yaşam mücadelesi sürmekte, farklı özelliği ile üstünlük sağlayanlar süreklilik kazanmakta, mücadeleyi kaybedenler ise yol olmuşlardır.
4. Bu ayıklama giderek yaşama gücü daha yüksek türlerin ortaya çıkmasını sağlayarak evrim denilen süreci oluşturur (Bulu, 2009, s. 52).

Örneğin, bir kromozom üzerindeki genlerin sıralamasının değişmesi, yeni görünüş biçimlerinin doğmasına yol açabilir ve böylece mutasyon, canlının dış görünümünde deformasyona neden olabilir (Uygan, 2010, s. 15). Bu deformasyon çoğu zaman evrimsel bir değişimdir. Bu deformasyon sonucunda değişim ve gelişim gerçekleşir (Uygan, 2010, s. 15).

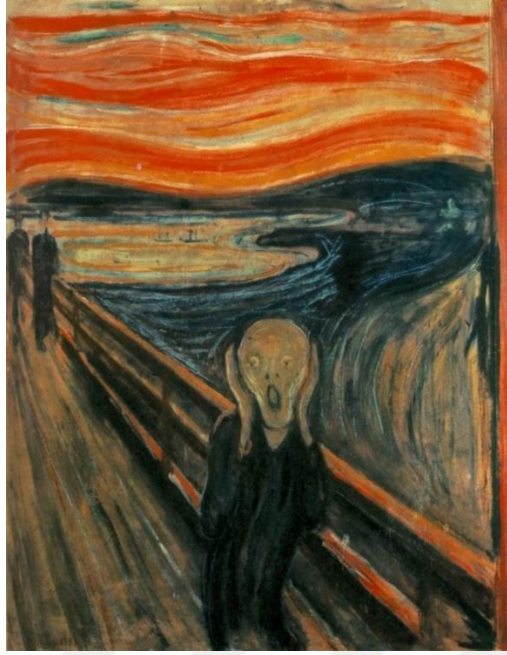
Sanatta kullanılan beden formları, sürekli tekrarlanan ve rastgele seçilen bir görüntüden daha fazla anlama sahiptir. Eski çağlardan itibaren bedenın sanatta kullanım formları dönüşmektedir. Tarihin her döneminde yapılan beden formların incelendiğinde bu dönüşüm açıkça görülebilmektedir. Bunun nedeni, beden temasının insanın tarihsel, toplumsal, düşünsel ve siyasal tüm süreçleriyle doğrudan ilişkili olmasıdır (Yener, 2010, s. 10).

Doğada ve toplumsal süreçlerde değişim ve gelişim nasıl kaçınılmazsa, sanatçı için de değişim ve gelişim kaçınılmazdır. Evrim, mutasyon ya da hastalık gibi doğal süreçler sonunda ortaya çıkan değişimler, sanatçının algısında da ciddi değişimler ortaya çıkarmakta ve üretiminin yönünü belirlemektedir. Salvador Dali'nin resimleri, bu deformasyonun işlendiği önemli birer örnek olarak gösterilebilir. Döneminin bilimsel gelişmelerinden etkilenen sanatçı, bir yandan eserlerinde bu konuyu ele alırken diğer yandan bunu yaparken insan bedenini, cisimleri, biçimleri şaşırtıcı ölçüde bozmakta ve çarpıtmaktadır (Uygan, 2010, s. 75).

Resim 5.1. Salvador Dali, Galatea of the Spheres, 1952

Bu resim, bilim ve atomun parçalanması teorileri tarafından ateşlenen bir Salvador Dali eseridir (Dali Paintings, 2020). Dali yukarıdaki resimde bir yandan eşi Gala'nın yüzünü resmin merkezine oturturken bir yandan da etkilendiği bilimsel gerçekleri özgün biçimde yorumlamaktadır. Görüldüğü üzere Gala'nın yüzü, tuvalin merkezindedir ancak süreksiz ve parçalanmış küreler tarafından yoğun bir şekilde doldurulmuş ve parçalanmış yani deformasyona uğratılmış biçimde yansıtılmıştır. Bununla birlikte bu resim, nükleer mistisizm döneminin en temsili eserlerinden biridir (Dali Paintings, 2020).

Resim 5.2. Edvard Munch, *Çılgılık*, 1893

Salvador Dali gibi Edvard Munch'te gerçek hayatta etkilendiği durumları kendi imgelem dünyasında ciddi bir bozulmaya uğratarak tuvale yansıtmıştır. Munch, ailesinde yaşanan hastalıklar, ölümler ve kendi tecrübe ettiği karamsar ruh halinden çok etkilenmiştir. Bu etkilenme sonucunda eserlerinde melankoli, yalnızlık, ölüm ve endişe gibi karamsar konuları ele almıştır. Bu doğrultuda karamsar, endişeli ve korku içindeki bir ruh halini resmettiği eseri *Çılgılık*, deformasyonun bir ifade aracı olarak yoğun bir şekilde kullanıldığı önemli bir çalışmadır (Uygan, 2010, s. 104).

Arka planda dalgalanmış biçimde birbirine karışan deniz ve gökyüzü, yoğun bir şekilde deforme edilmiş figürün çılgınlığına karışmaktadır. Karanlık denizin kabaran dalgası, mekanı ve insanı boğacak şekilde deformasyona uğratarak seyirciye bu karamsar ruh hali geçirilmektedir.

Biçim bozma yani deformasyon özellikle modern sanatla birlikte daha çok kullanılan bir ifade biçimi haline gelmiştir. Deformasyonun, normdan taşarak göz zevkini bozan, izleyiciyi rahatsız ve huzursuz eden boyutlara ulaştığı ifade biçimi grotesk olarak bilinmektedir. Bir sonraki bölümde grotesk kavramı ele alınarak, grotesk sanatın tıpta kullanımına ilişkin örnekler verilecektir.

5.2. GROTESK

Grotesk kavramı doğrudan deformasyon ile ilgilidir. Çünkü grotesk, norma uymayan yani bilinen ve görünenin dışında olanı ifade etmektedir. Grotesk sanat içerisinde, normal olarak bilinen yapılar ve görüntüler deformasyona uğratarak biçimi bozulur, sıra dışı olana dönüştürülür. Örneğin, bir hayvanın ayakları insan bedenine eklenir, bir ağacın meyveleri hayvan yavruları olur, on bin gözlü canavarlar dağların üzerinden sıçrar (Özcan, 2017, s. 2).

Bu çerçevede grotesk, “doğada insandan bağımsız olarak var olan yapıların, insan zihnindeki tasarım süreci sonucunda parçalandıkları, bir araya getirildikleri veya işlevlerinin değiştirildikleri yeni tasarımlarla” (Özcan, 2017, s. 2) ortaya çıkmaktadır. Bir başka ifadeyle, “varlıkların sıra dışı özelliklerle yeniden tasviri ile dünyaya ait olmayan bir olgu haline getirilme sanatıdır (Gözübüyük, 2013, s. 23). Resim alanında insan bedeninde gerçekleştirilen bu bozulmalar, aynı zamanda bedenin karşılaşacağı yapı bozumun ve nesnelleşmenin habercisidir (Yener, 2010, s. 12). Nitekim Francis Bacon, Lucian Freud ve Jenny Saville gibi sanatçıların resimleri, bedenin karşı karşıya kaldığı bu nesnelleşme sürecinin ve insanın yaşadığı psikolojik ve fizyolojik travmaların bedene yansımalarının eşsiz örneklerini sunmaktadır.

Grotesk resim içerisinde, devler, ucubeler, uzuvları eksik insan figürleri, uzuvları yer değiştirmiş insan figürleri, insan ve hayvan uzuvlarının bir arada kullanıldığı görüntüler ya da uzuvların devasa boyutlar ve formlarda kullanıldığı görüntülere rastlamak mümkündür. Özellikle hastalıklı bedenler grotesk sanatı içerisinde öncelikli akla gelen figürleri oluşturmaktadır.

5.2.1. Francis Bacon

Francis Bacon’un (1909-1992) resimleri grotesk ve tıp ilişkisini ele alan ilginç örnekler sunmaktadır. Akademik bir resim eğitimi almadan resim yapmaya başlayan Bacon’ın resim konuları, yakın arkadaşlarının portreleri, Papa resimleri, leşler, arkadaşlarının fotoğraflarındaki insan figürleri ve erkek modellerden hareketle şekillenmiştir. Bununla birlikte ağız hastalıklarını çizme takıntısı aracılığıyla yoz ve iğrenç insanlık hallerini ve dayanılmaz acıyı ya da paniği tasvir etmeye çalışmıştır (Akyürek & Beyoğlu, 2017, s. 304).

Resim 5.3. Francis Bacon'ın kendi fotoğrafı (solda), Francis Bacon, Figür ve Et, 1954 (sağda)

Birçok resminde et kavramına vurgu yapan Bacon, yukarıdaki resminde de yukarıdan asılı biçimde görünen eti kendince yorumlamıştır. Soldaki fotoğrafta çömelmiş ve çıplak vaziyette oturan Bacon, arka tarafına kemikleri tamamen görünen et asmıştır. Bu fotoğraftan hareketle sağdaki resimde aynı temayla Papa'yı arkasında sığır eti asılı olarak resmetmiştir. Etin kemikleri detaylı bir şekilde görünmektedir. Koltukta oturan Papa ise çılgılık atar vaziyette ağzı açık ve dehşet içerisinde resmedilmiştir. Resim izleyici de tiksinti ve rahatsızlık hisleri uyandırmaktadır.

Bacon'ın eserlerinde genellikle bir figür, kapatılmış ya da kafeslenmiş olarak bir iç mekan da resmedilmektedir (Akyürek & Beyoğlu, 2017, s. 306). İnsan tenini derisi soyulmuş, kasap penceresinde asılı hayvan eti ile ilişkilendirerek betimlemiş, figürleri güçlü bir devinim içerisinde resmetmiştir (Akyürek & Beyoğlu, 2017, s. 306).

Resim 5.4. George Dyner'in fotoğrafı (solda), Francis Bacon, George Dyner'in üçlü çalışması, 1964, (sağda)

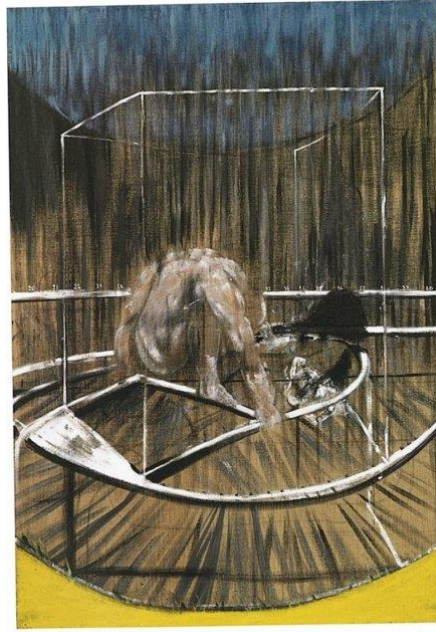
Bacon yukarıdaki üçlü çalışmasını arkadaşının fotoğrafından hareket ederek resmetmiştir. Gördüğü fotoğrafı kendi içgüdüleri ve yeni bir imge oluşturma dürtüsüyle yansıtmıştır. Bunu yaparken de gördüğü biçimi bütünüyle deformasyona uğratmıştır.

Resim 5.5. Lucian Freud, 1963 (solda), Francis Bacon, Lucian Freud'un üçlü çalışmasından bir örnek, 1969 (sağda)

Yukarıdaki resimde arkadaşı Lucian Freud'un bir fotoğrafından hareket eden Bacon, figürün ağız, burun ve yanak kısmında deformasyona gitmiştir. Gözlerin belirgin olmadığı resimde ağız ve çene bütünüyle çarpıtılmış, yüzü ortadan ikiye bölen bir çizgi çekilmiştir. Burun sağa doğru kaydırılarak biçimi abartılı biçimde bozulmuş ve büyütülmüştür. Ten rengi yine gerçekte uyumsuz biçimde boyanmıştır. Ten rengi olarak mor, gri ve kahverengi kullanılmıştır. Görüntüye yakından bakıldığında yan yana iki tane yüz varmış izlenimi uyandırılmıştır.

Bacon'ın en ünlü resimlerinden biri olan *Çömelmiş Çıplak* isimli çalışması, Munch'un *Çılgılık* eserini anımsatan bir boğulma ve depresyon hissini yansıtmaktadır. Bacon'ın kullandığı renklerden, bedeni içine yerleştirdiği sarmal düzenek ve kafesten ve en önemlisi bedenin acı çeker biçimde biçimi bozularak konumlandırılmasına kadar resimdeki tüm öğeler, kendi yaşadığı döneminin insanının içinde bulunduğu durumu yansıtmaktadır. Bu resimde Bacon, bireyin yalnızlığını, hapsolmuşluğunu ve korkak halini yansıtmıştır (Uygan, 2010, s. 80).

Francis Bacon

Resim 5.6. Francis Bacon, *Çömelmış Çıplak*, 1952

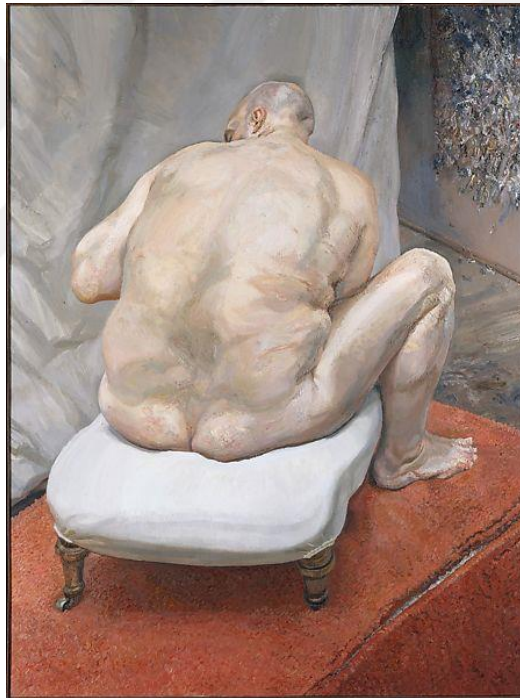
Resimde çıplak insan bedeni bir kafese yerleştirilmiş gibi görünmektedir. Çömelmış vaziyette olduğu anlaşılan beden figürünün detayları net değildir. Sadece bir kol, bir bacak ve sırt kısmı seçilebilmektedir. Geri kalan detayların bulanıklığı, insanın kaybolmuş ve çaresizlik içerisinde olduğu hissini uyandırmaktadır.

5.2.2. Lucian Freud

Bacon'ın fotoğraflarından hareket ederek resimlerini yaptığı arkadaşı Lucian Freud, bedeni konu edindiği resim çalışmaları ile önemli bir sanatçıdır. Sanatçı resimlerinde insan bedeninin yaşanmışlığı nasıl temsil ettiği konusuna vurgu yapmaktadır. Bu yüzden de çizdiği bedenler çoğunlukla zamanın deforme ettiği bedenlerdir.

Resim 5.7. Lucian Freud, Benefits Supervisor Sleeping, 1995

Resim 5.8. Lucian Freud, Naked Man, Back View, 1991-1992

Resim 5.9. Lucian Freud, Naked Woman on a Sofa, 1984-1985

5.2.3. Jenny Saville

Lucian Freud gibi doğrudan bedeni konu edinen bir diğer önemli sanatçı, Jenny Saville'dir. Ancak Saville'in bedene ilişkin görüşleri ve dolayısıyla beden çizimleri daha radikaldir. Saville resimlerinde özellikle hastalık geçirmiş, zarar görmüş, deforme olmuş ya da plastik cerrahiyle müdahale edilmiş bedenleri konu edinmektedir (Yener, 2010, s. 43). Bu noktada Lucian Freud'un beden çizimlerinden farklı bir çizgide ilerlemektedir. Saville'in bedenleri, tam bir modern beden anlatısıdır. Nesneleşerek tıbbın bir ürünü haline gelen bedenin, aldığı ve alabileceği şekiller Saville tarafından tüm açıklığı ile resmedilmiştir. Bu açıdan Saville'in beden çizimleri, rahatsız edici ve itici bir görünüme sahiptir.

Resim 5.10. Jenny Saville, *Plan*, 1993

Saville'in 1993 yılında resmettiği *Plan* isimli çalışmasında, yağlı bir insan bedeni, lekeli bir ten ve adeta tuvalden dışarı taşan bir et yığını ile karşılaşılmaktadır (Yener, 2010, s. 43). Beden üzerindeki çizimler, yükseklik farkını ifade eden coğrafi çizimlere benzemektedir. Bununla birlikte figürün konumlandırılışı ve seyirciye tepeden bakışı, insanı rahatsız etmeye kararlı bir yapının tasviridir. Bu açıdan Saville'in çizimlerindeki hissiyat, Francis Bacon ve Damien Hirst'ün çalışmalarını hatırlatmaktadır.

Resim 5.11. Jenny Saville, *Matrix*, 1999

Saville *Matrix* isimli çalışmasında, bir erkeği kadın cinsel organı ve göğüsleri ile

resmetmiştir. Resimlerinde cinsiyet değiştirmiş bedenleri ve cinsler arasında kalmış bedenleri de konu edinen Saville, *Pasaj* (2004) isimli bir başka çalışmasında ise bir kadını erkek cinsel organıyla resmetmiştir. Sanatçının *Plan*, *Matrix* ve *Pasaj* gibi çalışmalarındaki ortak nokta, figürlerin görüntülerinin aşağıdan yukarı çizilmesi ve yukarıdan seyirciyi rahatsız eden, sorgulayan bir bakışla karşılamalarıdır.

Resim 5.12. Jenny Saville, *Entry*, 2004-2005

Sanatçının beden üzerine yaptığı araştırmalar kapsamında ürettiği resim çalışmaları da bulunmaktadır. Bu çalışmalarında çeşitli bedensel hastalıklar, deri hastalıkları ile şiddet ve işkence kaynaklı bedensel hastalıkları ve biçim bozulmalarını konu edinmiştir.

ALTINCI BÖLÜM

6. SALİHA BİLGE RESİMLERİNDE TIBBİ FORMLAR

Bu bölümde resim sanatında tıbbi formların kullanımı adlı tezin uygulamaları yer almaktadır. Çalışmaların ilk serisinde batın ameliyatlarının yakın plan fotoğraflarından yola çıkılarak soyutlamalar yapılmıştır. Fotoğraflar ameliyathane ekibinin arşivinden elde edilmiştir. Buradaki görüntülerin kendileri soyut bir kompozisyonu çağrıştırdıkları için, kadraj doğrudan resmin kendisini oluşturmaktadır. Tıpkı mikroskopik görüntüler gibi.

Ancak; diğer seriler içerisinde konumlandırmak gerekirse, insanın istemi dışında, mecburen, sağlığına kavuşmak için bedeninin içerisine girilmesi, ruh ve dış görünüşünün ötesinde, fiziksel bir gerçekliğin ve de tüm insanlarla nesnel anlamda eşitlenmenin bir yansıması durumunda. Bu anlamda kadrajın plastik anlamda bir şey ifade edip etmemesi, resmin içeriğinin pek te önüne geçmiyor.

Sanatçı serinin ilk resmi olan İsimless1 adlı çalışmasında da ameliyat bölgesini realistlik yöntemle ele almış bu şekilde izleyicide gerilim yaratmayı hedeflemiştir. Aynı fotoğrafla yola çıkarak yaptığı İsimless2 adlı çalışmada ise boyutu arttırmış renkleri ve formları yorumlayarak izlenimcinin algılarıyla oynamış ve duyguların merak gerginlik ve sempati arasındaki devinimini hedeflemiştir.

Resim 6.1. İsimless1 kağıt üzerine yağlı boya 50x70 cm 2018

Resim 6.2. İsimsiz2 tuval üzerine yağlı boya 80x140cm 2019

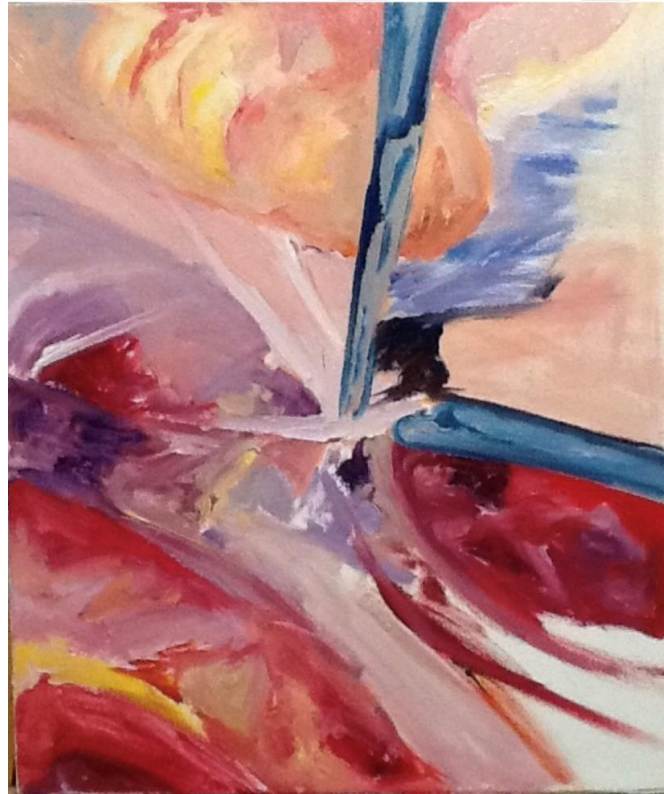
Seride yer alan diğer beş resim yine batın ameliyatlarından yola çıkılarak yapılan soyutlamalardır. Sanatçı burada form ve renklerle oynayarak illüstrasyon etkisinden uzaklaşmayı ve izleyiciyi sorgulamaya zorlamayı hedeflemiştir.

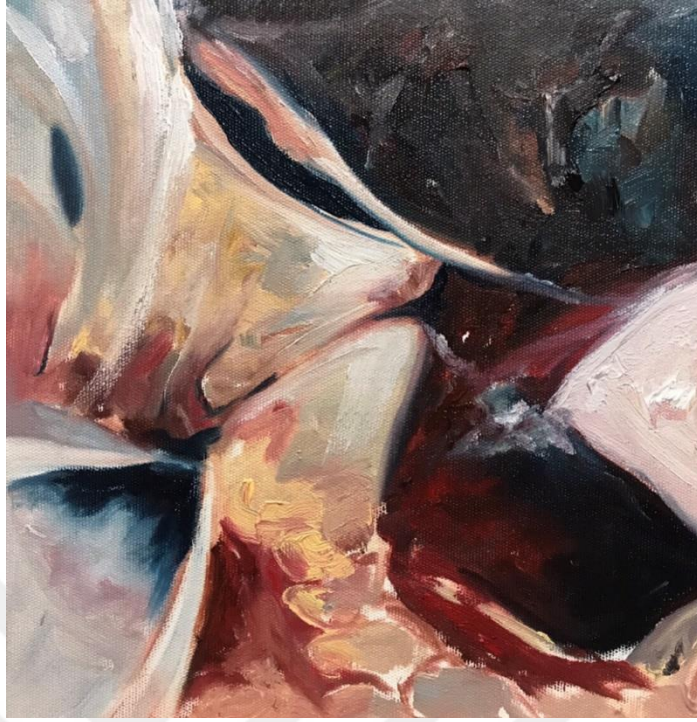
Resim 6.3. İçimden tuval üzerine yağlı boya 80x140 cm 2019

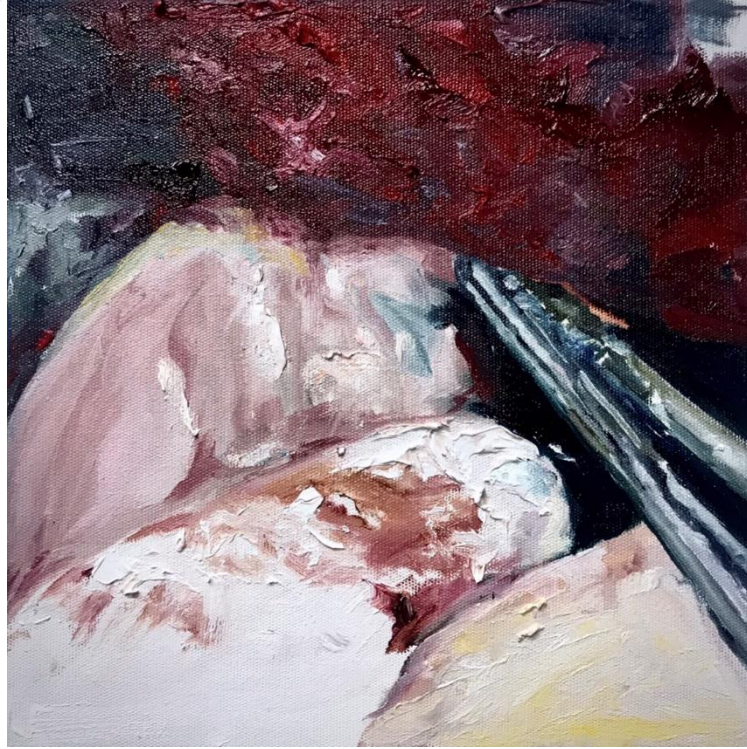
Resim 6.4. İsimsiz tuval üzerine yağlı boya 46x55 cm 2019

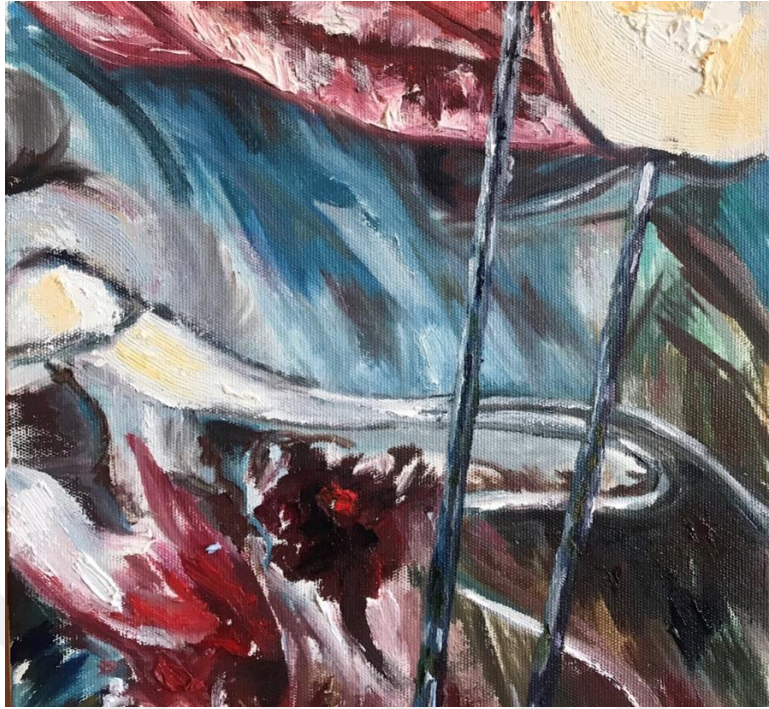
Resim 6.5. İsimsiz tuval üzerine yağlı boya 46x55 cm 2019

Resim 6.6. *İsimsiz I* tuval üzerine yağlı boya 25x25 cm 2019

Resim 6.7. *İsimsiz* tuval üzerine yağlı boya 25x25 cm 2019

Resim 6.8. İsimsiz tuval üzerine yağlı boya 25x25 cm 2019

Resim 6.9. İsimsiz tuval üzerine yağlı boya 25x25 cm 2019

İkinci seride: I. serinin tersi bir durum ve yaklaşım söz konusu. I. seride insan nesneleşirken ve de kimliksizleşirken, hatta insana yapılan tıbbi müdahale mekanik iken, II. Seride birey, psikoloji, iletişim halinde olduğumuz dış görünüş gibi duygusal değerler ele alınmakta. Benzer hastalık ve tanılarının farklı kişilerde aynı sonuçlara sebep olması bile, I. serideki mekaniklik kadar insandan uzaklaşmamaktadır.

Bu seride insan, beden ve ruh dünyası ile bir bütün olarak ele alınmıştır. Etkileşim ve iletişim vurgulanmıştır.

Araştırmacı uygulamalarının ikinci serisinde resim sanatında tıbbi formlar konusunu hasta beden imgeleri üzerinden irdelemiş bu bağlamda öncelikle kronik böbrek yetersizliği hastası annesinin hastalıkla başa çıkma sürecini resimleyerek hastalık durumunun neden olduğu bedensel ve ruhsal ıstırapı izleyiciye aktarmayı hedeflemiştir. Son kuaför ziyareti isimli çalışmada ilerlemiş hastalığa bağlı solgun ve renksiz görüntünün hastanın toplumdan yavaş yavaş kendini soyutlayarak hayattan kopuşuna işaret etmiş izleyici aracılığıyla toplumla ve hayatla vedalaşmasını amaçlamıştır.

Resim 6.10. Annem I tuval üzerine yağlı boya 33x41 cm 2017

Resim 6.11. Annem2 tuval üzerine yağlı boya 80x110cm 2019

Resim 6.12. Son Kuaför Ziyareti tuval üzerine yağlı boya 100x110 cm 2020

III.Seri: Bu seri, ilk iki seriden farklı bir anlam taşımaktadır. Her iki ilk seride de, tıp ile beden hatta ruh arasındaki ilişki, doğal bir akış içerisinde. Tıp ile olan ilişki, bireyin tercihi dışında olan bir ilişkidir. Sağlıklı olmak adına yaşamsal bir zorunluktur. III. seri resimlerde ise, tüm bu seriler içerisinde, kendi başına ele alınması gereken, farklı bir durumu barındırmaktadır. Tıp teknolojisinin geldiği noktada, kişinin olduğundan daha farklı, hatta hayal ettiği gibi görünme arzusu. Bu arzunun neden ve sonuç ilişkisi,

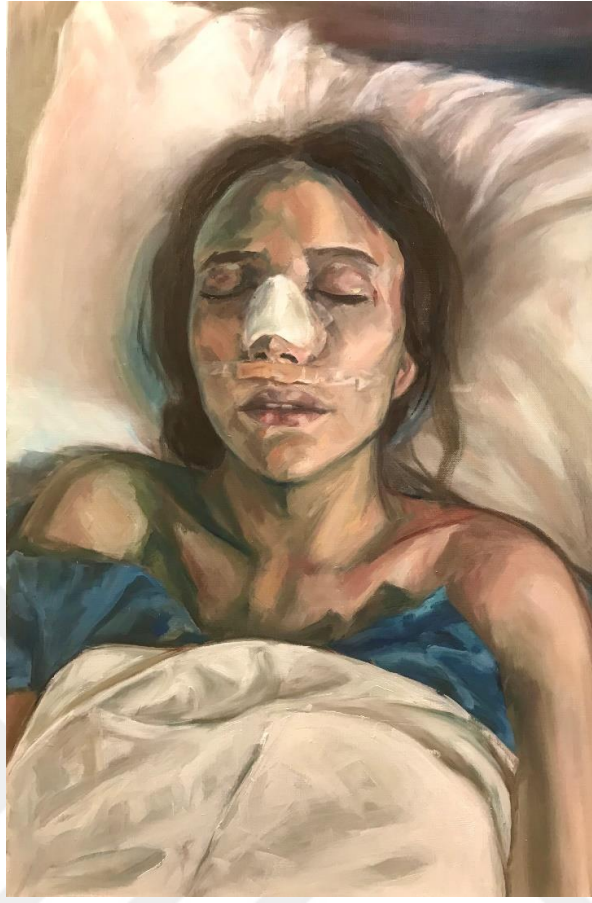
belirtildiği gibi kendi başına bir araştırma konusu olabilir. Ancak, Saliha Bilge’ nin resimlerindeki konumu, bireyin arzuları doğrultusunda bedenine müdahalelerde bulundurması ve bu arzunun nedeni, diğer iki serideki, “bedenine tıbbi müdahalede bulunulmasına izin verilmesi” ile aynı olmaması.

Dolayısıyla, Saliha Bilge’ nin resimlerindeki tıbbi formlar, kendi içerisinde neden ve sonuç ilişkisi üzerinde değerlendirilerek kategorize edilmiş durum tespitleridir. Plastik dil olarak her serilerdeki tüm durumlarda da ortak bir ifade biçimi kullanılmıştır.

Araştırmacı bu serisinde estetik ameliyatlar ve ameliyat sonrası hastanın yaşadığı ıstırapı resimleyerek bu resimler üzerinden modern yaşamda kadına dayatılan gençlik ve güzellik algısını ve bu bağlamda oluşan baskıyı ve estetik cerrahinin sektörleşmesi ve önemli bir pazar haline gelmesi sorununu sorgulamayı hedeflemiştir. Sanatçı resimlerinde bir seri estetik operasyon geçiren arkadaşını fotoğraflayarak onayı dahilinde model olarak kullanmıştır.

Resim 6.13. *Fulya 1* tuval üzerine yağlı boya 46x55 cm 2018

Resim 6.14. Fulya 2 t tuval üzerine yağlı boya 70 x110cm 2018

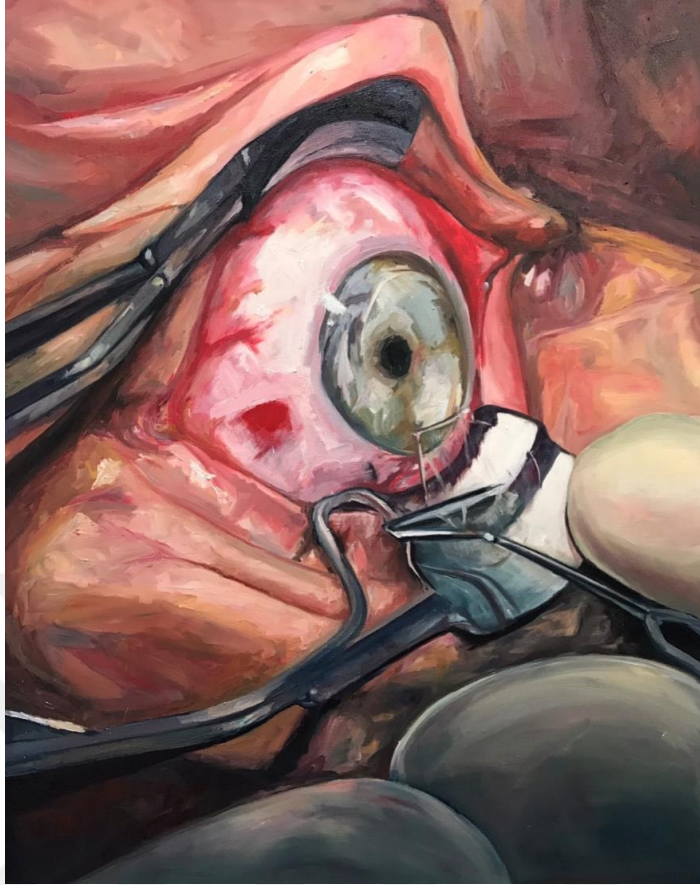

Resim 6.15. Tuval üzerine yağlı boya Fulya3 27x35 cm 2019

Resim 6.16. İsimsiz tuval üzerine yağlı boya 80x100cm 2018

Cerrahi müdahaleler arasında göz cerrahisi teknolojinin yoğun kullanıldığı ve fonksiyonel sonuçları kadar estetik sonuçlarının da ön planda olduğu en incelikli cerrahi branşlardan biridir. Gerek gözün organ olarak estetik yapısı gerekse kullanılan cerrahi aletlerin gözle birlikte oluşturduğu kontrastın estetik cazibesi sanatçıyı bu operasyonları resmetmeye yönlendirmiştir.

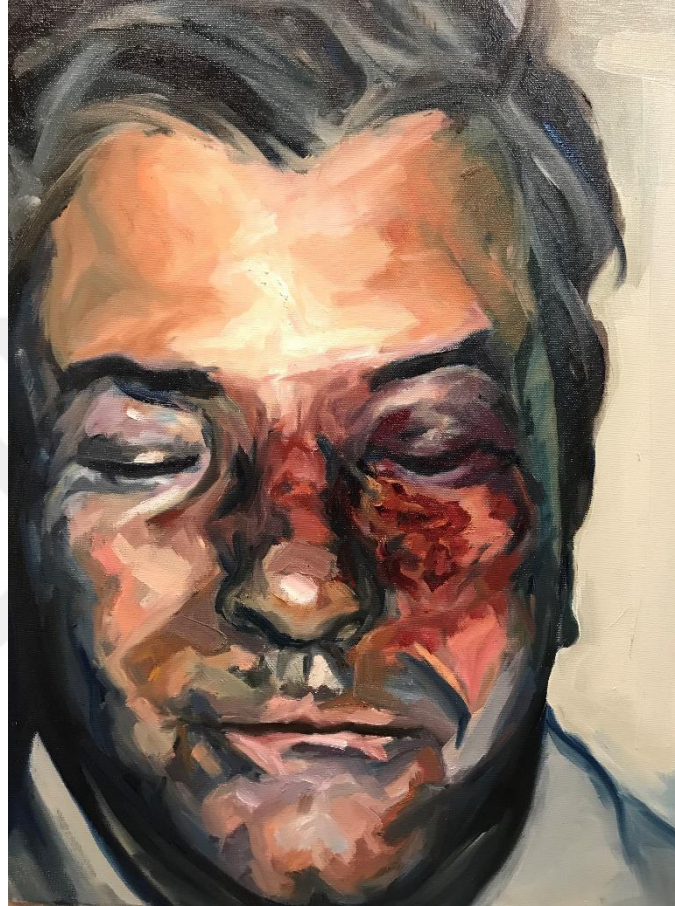

Resim 6.17. Göz1 tuval üzerine yağlı boya 80x100 cm 2018

Resim 6.18. Göz2 tuval üzerine yağlı boya 100x150 cm 2018

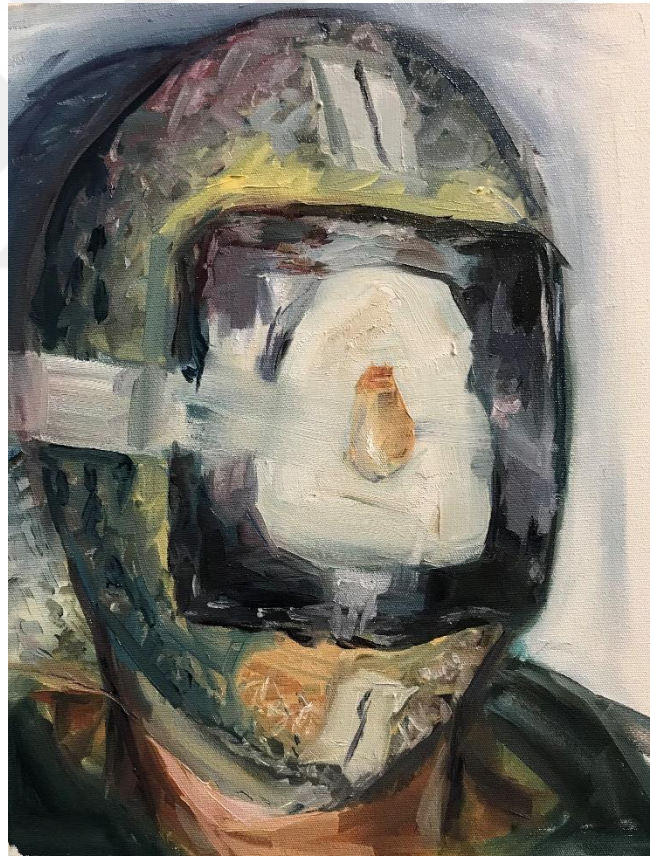
Kendisi de bir hekim radyasyon onkolojisi uzmanı olan araştırmacı yıllar süren meslek hayatında gördüğü kanser hastaları ve bu hastalının radyoterapi ile tedavisinde kullandığı maske ve kurşun blok gibi malzemeleri resim estetiğine yansıtmıştır.

Resim 6.19. Benim Yüzüm tuval üzerine yağlı boya 27x35 cm 2018

Resim 6.20. *Benim Yüzüm 2* tuval üzerine yağlı boya 25x25 cm 2019

Resim 6.21. *Maskenin Ardında* tuval üzerine yağlıboya 27x35 cm 2018

Resim 6.22. Kurşunlanmak kağıt üzerine yağlıboya 35x50 cm 2019

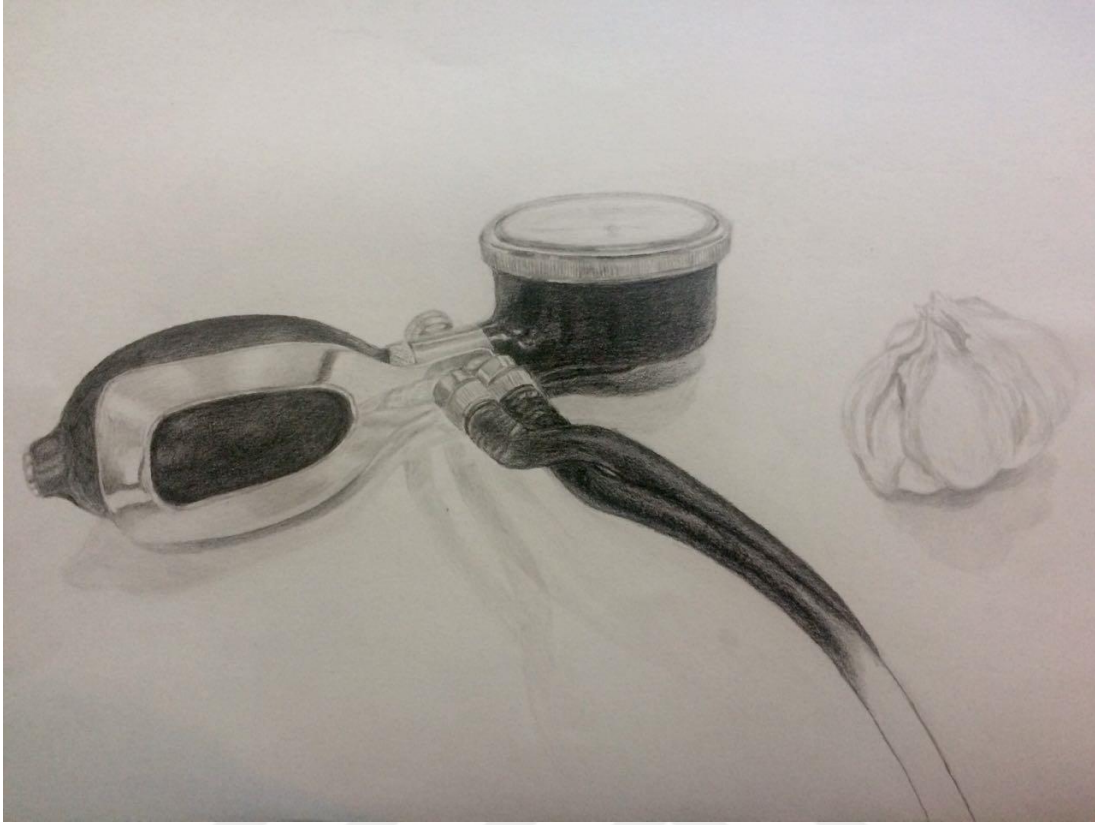
Resim 6.23. Kurşunlanmak2 kağıt üzerine yağlıboya 35x50cm 2019

Resim 6.24. Nefes tuval üzerine yağlıboya 80x110 cm 2018

Resim 6.25. Muayene Masamdan tuval üzeri yağlıboya 32.5x50cm 2018

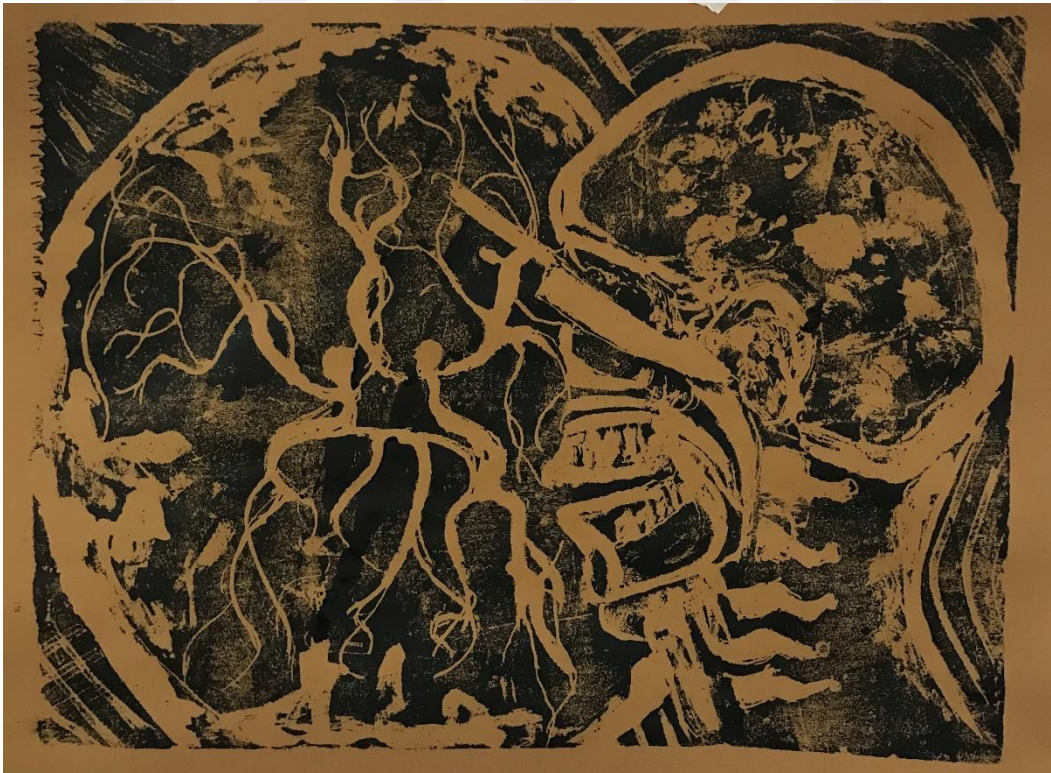

Resim 6.26. Tansiyon kağıt üzeri karakalem 35x50cm 2017

Tıbbi gelişmelerin resim sanatına da etki etmiş bu gelişmelerin içerisinde özellikle radyolojik yöntemlerdeki gelişmeler pek çok sanatçıya çalışmalarında ilham vermiştir. Araştırmacı Resim 6.25'te bebeğin anne karnındaki ultrason görüntüsünü füzen ve yağlıboya aracılığıyla kağıda yansıtırken Resim 6.26 ve Resim 6.27 'de insan beyninin MR görüntüsünü Resim 6.28'de ise kopek beyninin MR görüntüsünü kağıt üzerine strafor baskı yöntemiyle ele almıştır. Bu yöntemde strafor üzerine kurşun kalem ile çizdiği görüntüyü daha sonar havaya ile yakarak derinleştirmiş ve oluşturduğu kompozisyonu yağlı boya ile boyayarak kağıt üzerine baskı yapmıştır.

Resim 6.27. *Bebeğim* kağıt üzerine karışık teknik 70x100cm 2018

Resim 6.28. *İsimsiz* kağıt üzerine karışık teknik 50x70 cm 2018

Resim 6.29. İsimsiz kağıt üzerine karışık teknik 50x70 cm 2018

Resim 6.30. İsimli kağıt üzerine karışık teknik 50x70 cm 2018

Araştırmacı otobiyografi niteliğindeki son serisinde önce öğrencilerin sağlık kontrollerinin konu edildiği resim 6.28 'de Anadolu'da yaptığı mecburi hizmet dönemi sırasındaki pratisyen hekimlik dönemine atıfta bulunmaktadır Resim 6.28'de ise doktor önlüğü stetoskopu ve kimliğini kapıya asıp artık bu kimliğini bırakarak yeni bir hayata ve kariyere başladığını simgelemeyi amaçlamıştır. Resim 6.29'da sanatçı Buradayım adlı çalışmasında kullandığı serum ve beyin radyoterapisinde kullanılan aparatla hekimlik kimliği ile sanatçı kimliği arasında sıkışmış ama sanatçı olarak varlığını duyurma çabasını ifade etmektedir. Son çalışması olan Neredeyim adlı resminde ise sanatçı çalıştığı hastanenin hiperbarik

oksijen odasının kapısı önünde kendini resmetmiştir. Pandemi döneminde yaptığı bu resimde arkadaşları pandemiyle mücadele eder ve hayatlarını riske atarken kendini kaçmış saklanmış olarak resmetmiş görevinden ayrılmış olmanın verdiği suçluluk duygusunu tuvaline yansıtmıştır.

Resim 6.31. İsimsiz tuval üzerine yağlı boya 80x130cm 2020

Resim 6.32. Geçmişim tuval üzerine yağlı boya 80x100cm 2018

Resim 6.33. Buradayım tuval üzerine yağlı boya 100x150cm 2020

Resim 6.34. Neredeyim tuval üzerine yağlı boya 100x120 cm 2020

Dolayısıyla, Saliha Bilge' nin resimlerindeki tıbbi formlar, kendi içerisinde neden ve sonuç ilişkisi üzerinde değerlendirilerek kategorize edilmiş durum tespitleridir. Plastik dil olarak her serilerdeki tüm durumlarda da ortak bir ifade biçimi kullanılmıştır.

Bu anlamda gerek ilk üç seri, gerek ise otobiyografik resimler, kendi başlarına, teker teker değerlendirildiğinde bilindik resim analizleri sınırları içerisinde ele alınırken, serilerin tamamı bir bütün halinde ele alındığında, tezin başlığına ve amacına daha uygun ve okunabilir bir kavrama kavuşmaktadır.

Sonuç olarak, Saliha Bilge'nin resimlerinin bir bütün olarak değerlendirilmesi, sonucu daha iyi ifade edildiğinin görülmesi açısından önem arz etmektedir ve yerinde olacaktır.

YEDİNCİ BÖLÜM

7. SONUÇ

“Resim Sanatında Tıbbi Formların Kullanımı” isimli bu tez çalışmasında, sanat, bilim ve tıp ilişkisinden hareketle resim sanatı ve resim sanatında kullanılan tıbbi formlar arasındaki bağ incelenmiştir. Yapılan araştırmada sanat, bilim ve tıp ilişkisinin ele alındığı birçok sanat eserinin olduğu görülmüştür. 16. yüzyılın ortalarından itibaren sanat, bilim ve tıp ilişkisini konu edinen çalışmalarda artış olduğu görülmüştür. 16. yüzyılda Vesalius’un yaptığı anatomik incelemeler ve Leonardo da Vinci’nin anatomiye olan ilgisiyle yaptığı çalışmaların, sanat, bilim ve tıp ilişkisini kuvvetlendirdiği görülmüştür. Böylece bu yüzyıldan itibaren bu ilişkiyi konu edinen çalışmaların sayısında artış olduğu gözlemlenmiştir. Bununla birlikte özellikle 20. yüzyılın ilk yarısı Batı resim sanatında birçok sanatçı tarafından sanat ve tıp konulu resimler yapılmış ve bu resimlerde farklı tıbbi formların kullanıldığı görülmüştür. Aynı dönemde sadece ressamlar değil, sanata ilgi duyan hekimlerin de sanat ve tıp ilişkisi ekseninde resimler yaptıkları görülmüştür.

Söz konusu dönemlerde resim yapan ressam ve hekimlerin yaşamları incelendiğinde, öncelikli olarak dikkat çeken durum, büyük bir kısmının çocukluklarından itibaren resme ilgi duyması olmuştur. Bu ressam ve hekimlerin bir kısmı, özellikle ailelerinden gördükleri destekle resme devam etmiştir. Bir kısmı ise ilerleyen yaşlarında hekimliği seçerek tıp okumaya karar vermişse de, tıp eğitimlerinden sonra kendilerini tamamen sanatlarına ve resme adanmıştır. Bununla birlikte bazı sanatçılar, doktorlarla kurdukları yakın bağ neticesinde eserlerinde tıbbi ilişkin konulara ve tıbbi formlara yer vermiştir. Bazı sanatçı ve hekimlerin ise özellikle katıldıkları savaşlarda gördükleri yaralanma ve hastalıklara eserlerinde yer verdikleri görülmüştür. Ayrıca birçok sanatçı ve hekimin, yaşadıkları hastalıkları, ölümleri ve ruhsal bunalımları sanat çalışmalarında konu edindikleri gözlemlenmiştir.

Çalışma kapsamında 20. yüzyılda yaşanan bilimsel ve teknolojik gelişmelerin, sanatsal gelişmelere önemli katkılarda bulunduğu gözlenirken aynı şekilde sanatın da tıbbi gelişmelerin kaydedilmesi ve derin gözlemine katkıda bulunduğu gözlemlenmiştir. Bu çerçevede görsel kaynakların yazılı kaynaklardan elde edilemeyen birçok bilgiyi

bünyesinde barındırdığı ve ele alındıkları döneme ışık tuttıkları görülmüştür. Bu noktada özellikle tıbbi kayıt amaçlı yapılan resimlerin ön plana çıktığını ifade edebiliriz. Bununla birlikte tıbbi illüstrasyon alanının öncü isimleri olan Henry Tonks, Frank Netter, Joe Wilder ve diğer birçok tıbbi ressam tarafından çizilen tıbbi çizimlerin, tıp eğitiminin vazgeçilmez unsurlarından biri olarak kabul edildiği görülmüştür. Tıbbi illüstrasyonların sanat ve tıp arasındaki ilişkiye ve insan bedeninin daha iyi anlaşılmasına önemli katkılarda bulunduğu gözlemlenmiştir.

Mikroskobun icadı, hücrenin ve DNA'nın keşfi gibi olumlu bilimsel ve teknolojik gelişmelerin yanı sıra, atom bombasının kullanılması, I. ve II. Dünya Savaşları gibi olumsuz toplumsal olayların yaşanması ile resim sanatında da yeni bakış açılarının açığa çıktığı görülmüştür. Laura Ferguson, Ashley Davidoff, Constance Jacobson, Louise Bourgeois ve bu çalışma kapsamında ele alınan birçok sanatçının benimsediği bu farklı bakış açıları sayesinde, insan bedeninin çok çeşitli yönleriyle sanata konu olabildiği görülmüştür. Tüm bu gelişmeler bir yandan insan bedeninin daha ayrıntılı ve derin bir analizini ortaya çıkarırken bir yandan da insan bedenine ait gizemlerin daha önce hiç olmadığı kadar yakından ve aynı zamanda farklı bakış açılarıyla sanatta resmedilmesini sağlamıştır.

Tüm bu sanatsal değerlendirmelerden hareketle, bilim, tıp ve resim sanatının birbiriyle yakın bir ilişki içerisinde olduğu görülmüştür. Özellikle 16. yüzyılda yoğunlaşan bu karşılıklı ilişkinin, 20. yüzyılda yaşanan gelişmelerle birlikte derinleşmeye başladığı ifade edilebilir. Hücre, DNA, kan, mikroskobik ve radyolojik görüntüleme gibi pek çok bilimsel ve teknolojik gelişmenin sanatçılar tarafından ele alındığı ve sanat nesnesi haline getirildiği görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Akar, M. (2006). Sanatçı İmgeleminde Yaşamın Anlamı. *Spinal ve Periferik Sinir Cerrahisi*(32), 22-26.
- Akar, M. (2015). Cerrahi Tekniklerin Resimsel Anlatımı. *Art Sanat*, 15-43.
- Akar, M. (2015). Tıp Eğitiminde Görsel Sanatın Etkisi. *Sosyoloji Dergisi*(30), 355-380.
- Akyürek , M., & Beyoğlu, A. (2017). Francis Bacon ve Willem De Kooning'in Resimlerinde İmge Bozumu. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communicaton (TOJDAC)*, 302-316.
- Albekoğlu, D. (2015). Dışavurumcu Sanatta Kandinsky, Klee ve Webern. *Hero*, 54-57.
- Alioğlu, N. (2010). Sanat ve Bilim İlişkisi. *Folklor/Edebiyat*, 16(62), 217-228.
- Anderson, J., Barnes, E., & Shackleton, E. (2011). *The Art of Medicine*. London: The University of Chicago Press.
- Antmen, A. (2009). *Sanatçılardan Yazılar ve Açıklamalarla 20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar*. İstanbul: Sel Yayıncılık .
- Antmen, A. (2009). *Sanatçılardan Yazılar ve Açıklamalarla 20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Argosçelik. (2017, Nisan). Argosçelik Web sitesi: <https://argoscelik.blogspot.com/2017/05/tip-ve-resim-sanati-tpa-resim.html> adresinden alındı
- Aris, A. (2006). Ressamların Gözünden Hastalar ve Doktorlar. (C. Özpınar, Dü.) *P Dergisi*(42), 68-79.
- Art Institute of Chicago. (2020). *Publications Artic Edu*. Publications Artic Edu Web sitesi: https://publications.artic.edu/renoir/api/epub/135446/135643/print_view#fig-135452-44 adresinden alındı

- Aslıtürk, G. (2009). 20. Yüzyılda Çağdaş Türk Seramik Sanatı'nda Avrupa Kaynaklı Etkiler. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Ataoğlu, O. (2018). Ukiyo-e Japon Tahta Baskı Resim Sanatı. *Prova Mag*(3), 28-30. Ocak 2020 tarihinde <http://www.provamag.com/2018/06/21/ukiyo-e-japon-tahta-baski-resim-sanati-onur-ataoglu/> adresinden alındı
- Ayaydın, A. (2015a). Empresyonizm (İzlenimcilik) Akımının Güncel Bakış Açısıyla Bazı Yönlerden İncelenmesi. *Sanat Eğitimi Dergisi*, 3(2), 83-97.
- Ayaydın, A. (2015b). Art Nouveau Akımına 21. Yüzyıl Perspektifinden Bir Bakış. *Ulakbilge*, 3(6), 59-73.
- Bakır, A. (2018). Geç Ortaçağ Avrupa'sında Tıp ve Tababet. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 101-118.
- Bakker, N. (2017). The Beginning of The 'Japanese Dream'. L. Tilborgh, N. Bakker, C. Homburg, T. Ködera, & C. Uhlenbeck içinde, *Van Gogh & Japan* (s. 12-39). Amsterdam: Van Gogh Museum.
- Barson, T. (2006). Tıbbi Bir İnceleme Alanı Olarak Frida'nın Bedeni 'Ben Parçalanmayım'. (A. Erdoğan, Dü.) *P Dergisi*(42), 80-89.
- Batur, E. (2006). Anatomi, Estetik, Ahlak Bir Kuşbakışı Okuma Denemesi. *P Dergisi*(42), 60-67.
- Batur, E. (2007). *Gövde'm*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Bayav, D. (2009a, Aralık). Leonardo da Vinci'de Sanat, Bilim ve Etkileşimi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 123-142.
- Bayav, D. (2009b). Resim Sanatında ve Sanat Eğitiminde İmge. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 105-122.
- Bekar, M. (2001, Mart-Nisan). Kùltürlerarası (Transkùltürel) Hemşirelik. *Toplum ve Hekim*, 16(2), 136-141.
- Belgin, T. (2013). Viennese Japonisme: From the Figured-Perspective to the Ornamental-Extensive Style. G. Irvine içinde, *Japonisme and The Rise of The Modern Art Movement The Arts of The Meiji Period* (s. 90-104). London: Thames&Hudson.

- Berger, J. (2009). *Görme Biçimleri*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Birlik, İ. (2015). *Tıbbi Görüntüleme Yöntemleri ve Fotoğraf İlişkisi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Bordin, G., & D'Ambrosio, L. (2010). *Medicine in Art*. (J. Hyams, Çev.) Los Angeles: The J. Paul Getty Museum Getty Publications.
- Bozo, T. (-). Characteristics of Japanese Art and Its Influence on Impressionism and Post-Impressionism. *Metamorfozy, Transformacie A Vektory Posunu Centra A Periferie V Priestoroch Umenia A Kultury*, 175-183. 2020 tarihinde <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Migasova2/subor/Bozo.pdf> adresinden alındı
- Boztunalı, Z. S. (2016). Resim Sanatında Kırmızı Rengin Serüveni. *Anadolu Üniversitesi Sanat & Tasarım Dergisi*, 6(1), 90-114. Nisan 2020 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/issue-full-file/27583> adresinden alındı
- British Museum. (2019, Aralık 6). British Museum Web sitesi: https://research.britishmuseum.org/research/search_the_collection_database/term_details.aspx?bioId=143890 adresinden alındı
- Bulu, A. (2009). Evrim=Tümevarım=Bilim= Yaratımcılık=Tümdengelim=Metafizik. *Bilim ve Ütopya*, 15(76), 46-53.
- Camera Obscura. (2019). Camera Obscura Web Sitesi: http://www.netssa.com/camera_obscura.html adresinden alındı
- Can, Ö. C. (2018). *Ankara'da Kamusal Alanlardaki Seramik Duvar Panoları*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Cappadona, D. (2006). Hristiyan Sanatında İyileştirme Mucizeleri Şeytanı Bedenden Kovmak. (A. Erdoğan, Dü.) *P Dergisi*(42), 38-49.
- Capra, F. (1992). *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*. İstanbul: İnsan Yayınları.

- Cirigliano, M. (2014). *The Metropolitan Museum of Art*. The Metropolitan Museum of Art Web sitesi: <https://www.metmuseum.org/blogs/now-at-the-met/2014/debussy-lamer> adresinden alındı
- CPNAS. (2020, Nisan). *Dennis Ashbaugh*. CPNAS Web sitesi: <http://www.cpnas.org/collections/dennis-ashbaugh.html> adresinden alındı
- Cumming, R. (2008). *Görsel Rehberler Sanat*. (A. I. Önel, & A. Çetinkaya, Çev.) İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Cumming, R. (2008). *Görsel Rehberler Sanat*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Çeliker, M., & Yılmaz, S. (2017). Tıbbi İllüstrasyonun Tıp Bilimine Katkısı. *İdil*, 6(34), 1853-1864.
- Çiçekli, P. (2008). *20. Yüzyıl Sanatında Teknolojinin Yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Çiftçi, C. (2014). *Çağdaş Sanatta Hasta Beden İmgeleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Çoşkun, R. (2016). Teknolojinin Olanakları İle Değişen Sanat Alanı. *Anadolu Üniversitesi Sanat & Tasarım Dergisi*, 76-89.
- Dali Paintings. (2020). *Salvador Dali Paintings, Biography, and Quotes*. Dali Paintings Web sitesi: <https://www.dalipaintings.com/galatea-of-the-spheres.jsp> adresinden alındı
- Dedeoğlu, Ö. (2019). Van Gogh ve Japon Sanatı. *Bütün Dünya*, 78-82. Kasım 24, 2019 tarihinde <http://www.butundunya.com/pdfs/2019/04/078-082.pdf> adresinden alındı
- Deveci, E. (2017). Tıbbi Bir Veri Olarak X-Işını Görüntüsünün Sanat Uygulamalarına Yansımaları. *İdil*, 6(36), 2325-2339.
- Dine, T. (2015). The Influence of Salvador Dali on Social Communication in the Years Following Second World War. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 4(2), 125-129.
- Doğan, H. (2014). *Çağdaş Sanatta Çirkinlik*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

- Doksat, M. K. (2002). Hekimlerin Piri ve Hükümdarı İbn-i Sina. *P Dergisi*(27), 56-65.
- Dökeroğlu, Ö. (2018). Hokusai ve Sanatı Üzerine Görsel Bir Okuma. *International Journal of Interdisciplinary and Intercultural Art*, 3(Özel Sayı 1), 33-43.
- Dönmez, İ. (2013). Güncel Sanat: Genç Britanyalı Sanatçılar (YBA) İçin Tanımlama. *Uluslararası Sanat Tasarım ve Manipülasyon Sempozyumu* (s. 77-83). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları. Nisan 2020 tarihinde <http://www.stmf.sakarya.edu.tr/sites/stmf.sakarya.edu.tr/file/1385683148-ustm-pdf.pdf> adresinden alındı
- Ekici, A. (2004). Bilim ve Sanat: Aklın Halleri. *Sanat Dünyamız*, 184-190.
- Emery, A., & Emery, M. (2005). *Tıp ve Sanat*. İstanbul: CSA Global Publishing.
- Encyclopedia Britannica*. (2020). Encyclopedia Britannica Web sitesi: <https://www.britannica.com/biography/Toshusai-Sharaku> adresinden alındı
- Erdal, G., & Yılmaz, M. (2018). James Abbott McNeill Whistler'ın Eserlerinde Japonizm Etkisi. *İdil*, 7(41), 25-32.
- Eski Çağlardan Rönesans'a Tıp. (2002). *P Dergisi*(27), 6-21.
- Ferguson, L. (2020). *Laura Ferguson*. Laura Ferguson: <https://www.lauraferguson.net/visible-skeleton> adresinden alındı
- Fırıncı, M., & Ercivan Zencirci, D. (2006). Gustav Klimt ve "Beethoven Friz". *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi* , 137-144.
- Fleming, J., & Honour, H. (2016). *Dünya Sanat Tarihi*. İstanbul: Alfa.
- Fleming, J., & Honour, H. (2016). *Dünya Sanat Tarihi*. (H. Abacı, Çev.) İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Gombrich, E. H. (1980). *Sanatın Öyküsü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gombrich, E. H. (2014). *Sanatın Öyküsü*. (Ö. Erduran, & E. Erduran, Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gözübüyük, A. (2013). *Toplumsal Dönüşümden Grotesk İmgeler*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü (Sanatta Yeterlik Sanat Çalışması Raporu).

- Nisan 2020 tarihinde
<http://www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11655/2358/42ca7e62-f000-49ce-82fb-af406216812b.pdf?sequence=1&isAllowed=y> adresinden alındı
- Greenspan, R. E. (2006). *Medicine Perspectives in History and Art*. Washington: Ponteverde Press.
- Guggenheim. (t.b.). *Guggenheim*. Guggenheim.org:
<https://www.guggenheim.org/artwork/artist/louise-bourgeois> adresinden alındı
- Güner, S. (2017-2018). Sanattaki Büyük Dalgalar. *Kontrast*(52).
- Güneş, Ö., & Esin, M. M. (2019). Fikret Mualla'nın Resimlerinde Japonizm'in İzleri. 4. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi* (s. 225-241). Ankara: Ubak.
- Gürçağlar, A. (2003, Eylül). 19. Yüzyıl Batı Resim Sanatına Biçim Veren Kaynaklar Avrupa Sanatında Japon Resminin Etkisi. *Toplumsal Tarih*(117), 56-61.
- Gürsu, O. (2015). Sanat ve Psikoloji Etkileşimi: Geleneksel Türk-İslam Sanatları Merkezli Bir Okuma Denemesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(38), 1028-1039. Nisan 2020 tarihinde
http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt8/sayi38pdf/7ilahiyat/gursu_orhan.pdf adresinden alındı
- Hajar, R. (2011). Medical Illustration: Art in Medical Education. *Heart Views*, 12(2), 83-91. Aralık 30, 2019 tarihinde
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3221200/> adresinden alındı
- Hansen, J., & Porter, S. (1999). *The Physician's Art Representations of Art and Medicine*. North Carolina: Duke University Medical Center Library Duke University Museum of Art.
- Henley, D., & Forbes, A. (2012). *100 Beauties: Suzuki Harunobu*. Cognoscenti Books.
- House, J. (2013). Impressionism and Japan. G. Irvine içinde, *Japonisme and The Rise of The Modern Art Movement The Arts of The Meiji Period* (s. 104-140). London: Thames & Hudson.

- İnce, G. (2015). "Louise Bourgeois: Dünyadan Büyük" Sergisi Üzerine Düşünceler. *Lebriz Sanal Dergi*, 1-3. Nisan 2020 tarihinde <http://www.lebriz.com/pages/lsd.aspx?lang=TR§ionID=6&articleID=1318&bhcp=1> adresinden alındı
- İnsel, C. (2009). *Lebriz Sanal Dergi*. Lebriz Sanal Dergi: <http://lebriz.com/pages/lsd.aspx?lang=TR§ionID=1&articleID=563&bhcp=1> adresinden alındı
- Intermonet. (2006). Intermonet.com: <http://www.intermonet.com/japan/> adresinden alındı
- Irvine, G. (2013). From Namban to Meiji: The Availability and Reception of Japanese Art in the West. G. Irvine içinde, *Japonisme and The Rise of The Modern Art Movement The Arts of The Meiji Period* (s. 16-54). London: Thames & Hudson.
- Irvine, G. (2013). Wakon Yosai- Japanese Spirit, Western Techniques: Meiji Period Arts For The West. G. Irvine içinde, *Japonisme and The Rise of The Modern Art Movement The Arts of The Meiji Period* (s. 166-224). London: Thames & Hudson.
- İşyapar, C. C. (2009). *Resim Sanatında Tıp, Ameliyat ve Ameliyathane Olgusu*. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Jacobson, C. (2020). *Constance Jacobson*. Constance Jacobson Web sitesi: <http://www.constancejacobson.com/short-bio---statement> adresinden alındı
- Kagan, M. (1993). *Estetik ve Sanat Dersleri*. (A. Çalışlar, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Kao, A. (2000). The Cure of Folly, or Removing the "Stone of Madness". *Virtual Mentor*, 2(3), 1. Şubat 12, 2020 tarihinde <https://journalofethics.ama-assn.org/article/cure-folly-or-removing-stone-madness/2000-03> adresinden alındı
- Kaplan, M. (2016). Kültürel Bir İnşa Süreci Olarak Sağlık: Kavramsal ve Tarihsel Bir Bakış. *Dört Öge*(10), 11-18.
- Karamızrak, N. (2014). Ses ve Müziğin Organları İyileştirici Etkisi. *Koşuyolu Heart Journal*, 54-57. Şubat 12, 2020 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/106709> adresinden alındı

- Karasu, A., & Sabancı, P. A. (2008). Erasistratus; "Antiochus ve Stratonice". *Sinir Sistemi Cerrahisi Dergisi*, 1(2), 129-131.
- Kazanç, N. A. (2018, Haziran). Gustav Klimt'in Kadın Portreleri Üzerine Bir İnceleme. *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 42(1), 87-112.
- Keklikoğlu, M. (2002). Eski Çin Tıbbında Yin ve Yang. *P Dergisi*(27), 34-43.
- Kılıç, S. (2007). *Japon Baskiresim Sanatına Genel Bakış ve Soyut Eğilimler*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Kilimci, P. (2018). *Sanatta Mikroskopik Görüntülerin Dünya'da ve Türkiye'deki Yansımaları*. İstanbul: Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Kıran, H. (2008). Tarihsel Süreç İçerisinde Japon Baskı Sanatına Bir Bakış. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1(2), 147-158. Kasım 20, 2019 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/192610> adresinden alındı
- Koç, E. M., Başer, D. A., Kahveci, R., & Özkara, A. (2016). Ruhun ve Bedenin Gıdası: Geçmişten Günümüze Müzik ve Tıp. *Konuralp Tıp Dergisi*, 51-55. Şubat 12, 2020 tarihinde http://konuralptipdergi.duzce.edu.tr/Dokumanlar/konuralptipdergi/sayi8-1/10_KTD-2016-8-1.pdf adresinden alındı
- Koçak, G. (2002). Ukiyo-e. *Anadolu Sanat*(13), 1-8.
- Krischel, M., Moll, F., & Kerrebroeck, P. V. (2014). A Stone Never Cut for: A New Interpretation of The Cure of Folly by Jheronimus Bosch. *Urologia Internationalis*, 1-5.
- Küçükler Daldaban, H. (2006). *Gerçeküstü Resmin Oluşumunun Nesnenin Dönüşümüne Bağlı Olarak İncelenmesi*. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Leach Pottery. (2020). *Leach Pottery*. Leach Pottery Web sitesi: <https://www.leachpottery.com/history> adresinden alındı
- Leppert, R. (2009). *Sanatta Anlamların Görüntüsü İmgelerin Toplumsal İşlevi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Lopes, R. O. (2013). Art and Transculturality in Modern Age Japan Namban Art in a Global Perspective., (s. 1-26).
- Martin, M. (2018, Temmuz). From Japonisme to Art Nouveau. A. Dunsmore, M. Martin, & W. Crothers içinde, *Japonisme: Japan and The Birth of Modern Art* (s. 31-38). Melbourne: National Gallery of Victoria. Şubat 25, 2020 tarihinde Art Nouveau Club: <https://artnouveau.club/wp-content/uploads/2018/07/Japonisme-to-art-nouveau.pdf> adresinden alındı
- Masquelet, A. C. (2002). Rembrandt'ın Başyapıtı Üstüne Bir İnceleme Dr. Nicolaes Tulp'un Anatomi Dersi. (C. Üster, Dü.) *P Dergisi*(27), 92-99.
- Michener, J. (1984). *The Floating World*. University of Hawaii Press.
- Moma. (t.b.). *Moma. Moma Web sitesi:* https://www.moma.org/s/lb/curated_lb/themes/figures.html adresinden alındı
- Morean, B. (1989). Bernard Leach and The Japanese Folk Craft Movement: The Formative Years. *Journal of Design History*, 139-144.
- Museum of Modern Art. (1979). *The Masterworks of Edvard Munch*. New York: The Museum of Modern Art.
- Okutucu, Z. (2014). *Batı Resim Sanatında Tıp ve Mikroskopik Anatomi (Histoloji) Olgusu*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ödekan, A. (1997). Japonya. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* (Cilt İkinci, s. 912-915). içinde İstanbul: Yem Yayınları.
- Ömerustaoğlu, A. (2004). Bir Bilgi Etkinliği Olarak Bilim ve Sanat. *Felsefe Dünyası*(39), 99-110.
- Özcan, A. (2017). Groteks Gerçekçilik ve Karnaval İlişkisi Bağlamında Mehmed Siyah Kalem'in Resimlerinde Gerçeküstü Varlıkların Tasarımları. *II. Uluslararası Felsefe, Eğitim, Sanat ve Bilim Tarihi Sempozyumu ve Sergisi* (s. 1-15). Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Özdemir, F., & Koca, B. (2013). Makine Olarak Andy Warhol. *İdil*, 2(6), 239-253.

- Özdemir, M. T., Erler, K., Hidayetoğlu, T. F., & Bölükoğlu, H. (2003). Ortopedide Tıbbi İllüstrasyon. *Artroplastik Artroskopik Cerrahi*, 14(4), 248-253.
- Passeron, R. (1982). *Sürrealizm Sanat Ansiklopedisi*. (S. Tansuğ, Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Phaidon Editors. (2019). *Anatomy Exploring The Human Body*. London: Phaidon Press.
- Poli, L., Brondino, N., Rocchetti, M., & Politi, P. (2017). Edvard Munch, 1863-1944. *American Journal of Psychiatry*, 317-318.
- Rodino, H. (2015). *Art of Hokusai: Explore His Life and Legacy and Learn to Paint in His Unique Style*. New York: Wellfleet Press.
- Ruiz, C. (2010). Salvador Dali and Science, Beyond Mere Curiosity. *Pasaje a la Ciencia*(13), 4-13. Nisan 2020 tarihinde <https://www.salvador-dali.org/en/research/archives-en-ligne/download-documents/16/salvador-dali-and-science-beyond-a-mere-curiosity> adresinden alındı
- Rüger, A. (2013). Vincent Van Gogh and Japan. G. Irvine içinde, *Japonisme and The Rise of the Modern Art Movement The Arts of The Meiji Period* (s. 13-16). London: Thames & Hudson.
- Sarı, N. (2006). Minyatürlerde Hastalar, Hastalıklar, Hekimler Osmanlı'nın Sağlığı. *P Dergisi*(42), 50-59.
- Sarı, N. (2008). Tıp İçin Sanat ve Sanat İçinde Tıp. *Günümüzde Tıbbi Resim* (s. 23-46). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi. Nisan 2020 tarihinde <http://www.ctf.edu.tr/stek/pdfs/65/6502.pdf> adresinden alındı
- Schiermeler, K. (2013). Imitation or Innovation? Van Gogh's Japonaiserie and Japanese Art of The Meiji Period. G. Irvine içinde, *Japonisme and The Rise of The Modern Art Movement The Arts of The Meiji Period* (s. 140-166). London: Thames & Hudson.
- Seidlitz, W., & Amsden, D. (2007). *Impressions of Ukiyo-e*. Parkstone Press.

- Sevil, T. (2008). *Rönesans ve Barok Resim Sanatında İnsan Anatomisinin Üsluplara Göre Yorumlanması*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Sınav, A. (2008). Tıbbi Resimin Tıp Eğitimine Katkıları. *Günümüzde Tıbbi Resim* (s. 53-60). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi. Nisan 2020 tarihinde <http://www.ctf.edu.tr/stek/pdfs/65/6504.pdf> adresinden alındı
- Smith, R. (2018). *Art Review*. New York Times Web sitesi: <https://www.nytimes.com/2018/01/18/arts/design/brain-neuroscience-santiago-ramon-y-cajal-grey-gallery.html> adresinden alındı
- Soylu, R., & Çomak, N. (2018). Paul Klee'nin Bauhaus'ta Temel Sanat Eğitimine Katkıları. *Ulakbilge*, 6(22), 259-277.
- Soyşekerci, S. (2018). Barok Sanatı'nda Tıbbi Patolojilerin Betimlenmesi. *İdil*, 7(48), 931-937.
- Stanska, Z. (2018, Eylül 16). *Painting of The Week*. Daily Art Magazine: <https://www.dailyartmagazine.com/paul-gauguin-the-vision-after-the-sermon/> adresinden alındı
- Sur, H. (2016-2017, Aralık-Ocak-Şubat). Tıp ve Sanat: Sanatta Tıptan Tıpta Sanata. *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*(41), 22-25.
- Şahin, H. (2015). Japonizmin Empresyonist Sanat Akımı Üzerine Etkileri. *İdil*, 4(18), 81-109.
- Şener, Ş. (2010). *20. Yüzyıl Soyutlama Sürecinde Geometrik Biçimlemenin Türk Resim Sanatına Yansıması*. Edirne : Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Tekin , A. (2007). *Sağlık-Hastalık Olgusu ve Toplumsal Kökenleri (Burdur Örneği)*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Tepe Yılmaz, S. (2014). İnsan Etkinliği Olarak Bilim ve Sanat. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 6(6), 90-99.

- The Art Story. (2020). *Japonism*. The Art Story Web sitesi: <https://www.theartstory.org/movement/japonism/artworks/> adresinden alındı
- Thomson, G. (1998). *İnsanın Özü*. (C. Üster, Çev.) İstanbul: Payel Yayınevi.
- Tilborgh, L. (2017). In the Light of Japan: Van Gogh's Quest for Happiness and A Modern Identity. L. Tilborgh, N. Bakker, C. Homburg, T. Ködera, & C. Uhlenbeck içinde, *Van Gogh & Japan* (s. 40-91). Amsterdam: Van Gogh Museum.
- Turani, A. (2010). *Dünya Sanat Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Turani, A. (2010). *Dünya Sanat Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Turner, B. (2011). *Tıbbi Güç ve Toplumsal Bilgi*. (Ü. Tatlıcan, Çev.) Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Tükel, U. (1997). Paul Klee. E. S. Ansiklopedisi içinde, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi 2* (s. 1025). İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.
- Uçan, Ö., Taşcı, S., & Ovayolu, N. (2007-2008). Transkültürel Hemşirelik. *Nefroloji Hemşireliği Dergisi*, 66-69. Şubat 2020 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/423236> adresinden alındı
- Uygan, Z. (2010). *Resim Sanatında Stilizasyon ve Deformasyon*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Uysal, A. (2007). Araştırmacı Sanat Eleştirisi Yöntemine Göre Max Beckmann'ın "Gece" Adlı Eserinin Analizi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 701-715.
- Uzak Doğu Gazetesi*. (2016). Siamtur Web sitesi: <https://www.siamtur.com/uzakdogugazetesi/2016/12/06/fani-dunyadan-resimler-ukiyo-e/> adresinden alındı
- Viewing Japanese Prints*. (2019, Aralık 6). Viewing Japanese Prints Web sitesi: <https://www.viewingjapaneseprints.net/texts/ukiyo/shunsho.html> adresinden alındı
- Wilder, M. (2019). *Joe Wilder: Surgeon, Artist, Athlete*. Circulating Now: <https://circulatingnow.nlm.nih.gov/2019/10/22/joe-wilder-surgeon-artist-athlete/> adresinden alındı

- Yener, A. (2010). *Çağdaş Sanatta "Beden" Teması Üzerine Yaklaşım Biçimleri ve Görsel Çözümlemeler*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Yıldırım, M. (2008). Tıp Fakültelerinde Bir Tıbbi Resim Biriminin Gerekliği. *Günümüzde Tıbbi Resim* (s. 11-22). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi. Nisan 2020 tarihinde <http://www.ctf.edu.tr/stek/pdfs/65/6501.pdf> adresinden alındı
- Yıldırım, N. (2008). Sabuncuoğlu Şerafeddin. *TDV DIA*, 35, 358-359.
- Yılmaz, A. (2019). Damien Hirst'ün Eserlerinde "Ölüm" Teması. *İdil*, 577-586.
- Yokomizo, H. (2013). The Presentation and Reception of Japanese Art in Europe During The Meiji Period. G. Irvine içinde, *Japonisme and The Rise of The Modern Art Movement The Arts of The Meiji Period* (s. 54-90). London: Thames & Hudson.
- Yunusoğlu, F. T. (2008). *Fırçanın Ucundaki Cerrahlar 17. ve 18. Yüzyıl Hollandasında Cerrahlar Loncası Resimleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Zergeroğlu, S. A., & Nalçacı, E. (2015). Santiago Ramon y Cajal ve Nöron Doktrini. *Türk J Neurol*, 81-84.